

ČAS

ZNANSTVENA REVIJA
LEONOVE DRUŽBE

UREDNIK:
DR. ALEŠ UŠENIČNIK

LETNIK XII.

LJUBLJANA, 1918
TISKALA KATOLIŠKA TISKARNA

E. 5004046

KAZALO

K DVANAJSTEMU LETNIKU „ČASA“.

Članki:

Verstvo in kultura.

- Dostojevskij o pravoslavju in katoličanstvu. (Dr. F. Grivec) 1
I. Duh pravoslavja 2
II. »Veliki inkvizitor« 6
Nacionalizem in njegova kazen. (Dr. A. Pavlica) 55
Filozofija vojske. (Dr. A. Ušeničnik) 62
Krščanstvo in svetovni mir. (Dr. P. G. Rant) 216
Po dvesto letih. (O bistvu frama-sonstva.) (Jos. Šimenc) 223

Kulturno-politični spisi.

- Zamujeni trenutki v življenju slo-
vanskih narodov. (Dr. Jos. Sre-
brnič) 25
I. Državotvornost narodov 25
II. Papeštvo kot državotvo-
ren činitelj 27
III. Moravani in Bolgari v IX.
stoletju 29
IV. Doba Gregorja VII. in Slo-
vani 32
V. Slovani v XIII. stoletju 39
VI. Papeštvo še vedno varih
svobode narodov 48
Imperializem. (Dr. Jos. Srebrnič)
I. Pojavi imperializma v zgo-
dovini 98

- II. Nravna stran imperializma 108
Usoda malih narodov. (Dr. Jos.
Srebrnič) 249—269
1. Imperializem in mali narodi 249
2. Stališče Cerkve 255
3. Samopomoč 261
O samoodločbi narodov 173
Raziskava 173
I. (Jos. Podlipnik) 174
II. (Dr. A. Ušeničnik) 177
III. Paberki. (A. U.) 227
Mednarodno pravo in moderna
pravna veda. (Dr. Jos. Jeraj) 167
Morala in politika. (Dr. Jos. Je-
raj) 209, 269
Kulturna slika bodočnosti. (A. U.) 233

Filozofija.

- Večni krogotok v vsemiru. (Dr.
A. Prešeren S. J.) 9
I. Zakon entropije in konec
sveta 11
II. Arrhenijeva teorija o na-
stajanju in prenavljanju
svetov 14
III. Arrhenijev krogotok in za-
kon entropije 22
IV. Ali je svet neskončen? 120
V. Panspermizem 126
VI. Arrhenius in stvarjenje 127
Novoidealizem češke filozofije.
(Dr. Jos. Kratochvil) 50

Antropogeografija.

O ozemlju Južnih Slovanov. (—č)	132
I. Pojem jugoslovanskega ozemlja	133
II. Površje, morja, podnebje, rastlinstvo in živalstvo . .	143
III. Obljudenost	153

IV. Skupno ime	155
V. Iz slovstva o ozemlju Južnih Slovanov	161
VI. Antropogeografski pregled .	277

Literatura.

Zmisel smrti. (A. Kopitar) . . .	75
»Deveta dežela«. (Iv. Dornik) .	77

Obzornik:

Demokracija. (A. U.)	82
Novi poljski prevod sv. pisma. (F. G.)	85
Ruska sfinga. (F. G.)	194
Zakaj je propadla Poljska. (F. G.)	196
Problemi malega naroda. (A. U.)	238
Pravoslavje. (A. U.)	287
Spoznavne teorije. (A. U.) . . .	288

Literatura.

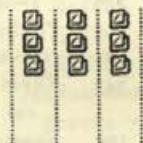
Abditus, Problemi malega naroda. (A. U.)	239
Bazin - Cankar, Gruda umira. (—n—)	197
Brecelj A. dr., Jetiki boj. (A. U.)	242
Cankar Iv., Podobe iz sanj. (—n—)	198
Chamberlain H. St., Demokratie und Freiheit. (A. U.)	82
Černocký K., Uvod do psychologie. (Dr. F. Grivec)	84
Debevec J., Vzori in boji	294
Dvorniković Vl. dr., Sterilnost »transcendentalne« metode u savremenoj filozofiji. (A. U.) .	290
Dvorniković Vl. dr., Problem spoznaje. (A. U.)	291
Dvorniković Vl. dr., Die beiden Grundtypen des Philosophie-rens. (A. U.)	291
Grivec Fr. dr., Pravoslavje. (A. U.)	287
Knjige Družbe sv. Mohorja za l. 1917. (—n—)	88
Knjige Leonove družbe za l. 1917. (—n—)	197

Knjige Slovenske Matice za leto 1917. (—n—)	244
Kristan E., Pertinčarjevo pomlajenje. (—n—)	244
Kveder-Demetrovič Zofka, Njeno življenje. (—n—)	245
Levstik, Martin Krpan. (—n—) .	198
Lovrenčič Joža, Deveta dežela. (Pavel Perko)	86
Milčinski Fr., Ptički brez gnezda. (—n—)	89
Pengov Fr., Podobe iz narave. (—n—)	89
Poulin L., Na poti v večnost. (—n—)	201
Silvin Sardenko, šotor miru. (Pavel Perko)	199
Spomenica. Knezoškof dr. A. B. Jeglič. (—n—)	243
Szczepański V., S. J., Cztery Ewangelie. (Dr. F. Grivec) . .	85
Škrabčevi Jezikoslovni spisi I 2. (—n—)	197
Ušeničnik Fr. dr., Pedagogična načela. (Dr. Jos. Demšar) . .	292
Zalokar A. dr., O ljudskem zdravju. (A. U.)	241
Zimmermann S. dr., Opća noetika. (A. U.)	288
Zorè Jan. dr., Življenje svetnikov. (—n—)	89

Zapiski.

Kadeřavek dr. E. (Dr. J. Kratochvil)	85
Mazanowski A. (F. G.)	86

Še dva prevoda. (A. Kopitar)	90	Knihovna pedagoške akademie	248
O pisanih barvah v rastlinstvu in živalstvu. (Dr. J. T.)	92	»Savremena pitanja«	248
Boljševiki in menjševiki. (F. G.)	93	Stoletnica Jeranova	295
Vseučilišča na Nemškem. (—r.)	94	O hipnotizmu	296
Friedrich Iv., prof. (—r.)	94	Nove zvezde in konec sveta	296
Unija. (—r.)	94	O slovenskem narodnem gospodarstvu	297
Rusko-pravoslavni cerkveni zbor. (—r.)	94	Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino	298
Izpoved modernega človeka	95	Luč 1918	299
Pruska državna ideja	95	Hrvatske knjižnice	299
Znamenje časa. (P. M. Holeček).	96	»Kuća dobre štampe«	300
»Mir z vami.« (Fra Bono Zec)	96	Iz revij	205, 247
Idealizem in realizem	96	Popravek	248
Petar Preradović. (A. U.)	201		
Vladimir Solovjev — katoličan. (F. G.)	203	Glasnik »Leonove družbe«.	
Psihologija Martina Lutra. (A. U.)	204	Novi člani	96, 208, 300
Neumrljivost duše. (F. G.)	246	Darovi	96, 208
Religija bodočnosti	246	† P. St. Škrabec	300
Slovenska Socijalna Matica	248		

Dostojevskij o pravoslavju in katoličanstvu.

Dr. F. Grivec.

Dostojevskij, najgloblji psiholog med ruskimi pisatelji in največji dušeslovec svetovne literature, je sedaj najbolj slavjen in najvplivnejši ruski pisatelj. Nekdaj je ruske izobrazence odbijal s svojo tehnično nepopolnostjo, s svojimi bolnimi dušami in z nazadnjaškimi nazori, dasi so občudovali njegovo veliko umetniško silo in globoko psihologijo. Odkar je pa moderna umetnost svoj pogled obrnila v tajne globine človeške duše, začela prisluškovati najskrivnejšim utripom človeškega srca in se zanimati za bolestne in nenavadne duševne pojave, od takrat je Dostojevskij najbolj občudovani mojster in učitelj modernih pisateljev. S svojo posmrtno slavo in s svojim vplivom je prekosil svojega velikega tekmeca Tolstega. Njegova slava je v Rusiji po njegovi smrti (1881) nepričakovano naraščala in v zadnjih letih dosegla svoj višek. Nič manjši ni njegov vpliv zunaj Rusije. Nietzsche ga je občudoval kot »globokega človeka« in kot »edinega psihologa, od katerega se je kaj naučil«. Nemški in francoski pisatelji so se pri njem učili psihologije in psihologične metode. V poljski moderni literaturi se poznajo globoki sledovi Dostojevskega. Dekadenti raznih narodnosti so ne samo posnemali, ampak celo kopirali bolestne strani velikega ruskega umetnika. Tudi našim modernim pripovednikom se pozna šola Dostojevskega in naši pisateljski kandidati strastno čitajo njegove romane.

Zanimivo bi bilo preiskovati vpliv Dostojevskega na evropsko in posebe na našo literaturo. A čitanje Vladimira Solovjeva, prijatelja Dostojevskega, me je navedlo na neko drugo nič manj zanimivo vprašanje: Kako pojmuje Dostojevskij pravoslavje in katoličanstvo in odkod je zajemal svoje pojmovanje. O tem predmetu doslej še nihče ni posebe razpravljal in malokdo to stran njegovih romanov pravilno umeva.

I. Duh pravoslavja.

Največji zastopniki ruskega pravoslavja in najboljši zapadni poznavalci vzhodne cerkve soglašajo, da se pravoslavje in katoličanstvo ne ločita samo v posameznih verskih točkah, ampak tudi po duhu, po različnem pojmovanju krščanstva in cerkve. Različno pojmovanje krščanstva in cerkve pa ni le posledica različnega vzhodnega in zapadnega duha in značaja, o katerem tako globoko razpravlja Vl. Solovjev (gl. »Čas« 1917, str. 59 do 66); najbolj značilne so tiste razlike, ki so posledica razkola in dejanskega položaja vzhodne cerkve.

Kakor teorija in duh vpliva na prakso in na dejanske razmere, tako z druge strani praksa in dejanske razmere vplivajo na teorijo in duha. Poglavitna dejanska razlika med pravoslavno in katoliško cerkvijo je v tem, da katoliško cerkev vlada rimski papež in njemu podrejena hierarhija, pravoslavna cerkev je pa praktično in teoretično zavrgla papežev prvenstvo ter s tem omajala temelje hierarhične cerkvene uredbe in sploh vidne cerkvene oblasti.

Pravoslavna cerkev sicer še uči, da vidno cerkev vladajo škofje (hierarhija) kot nasledniki apostolov in da imajo škofje v skupnosti vrhovno cerkveno oblast. V nasprotju s katoliškim naukom o vrhovnem poglavarstvu rimskega papeža pa pravoslavno bogoslovje uči, da je Kristus edini poglavar svoje cerkve. Ker pa vzhodni škofje dejansko ne izvršujejo svoje cerkvene oblasti, deloma zato ne, ker je pravoslavna hierarhija sužnja državne oblasti, deloma pa zato, ker se po razkolu še nikoli niso zbrali na vesoljnem cerkvenem zboru (ki bi po njih nauku pravzaprav imel zakonito vrhovno oblast), zato je pravoslavna cerkev dejansko brez vidne vrhovne in sploh brez določene hierarhične cerkvene oblasti (državne oblasti namreč noben veren kristjan ne more pametno priznati za cerkveno oblast).

S poudarjanjem Kristusovega poglavarstva v nasprotju s poglavarstvom rimskega papeža pravoslavno bogoslovje dejanski položaj svoje cerkve tudi teoretično priznava. Kristus namreč ni viden poglavar vidne cerkve, ampak nevidni poglavar nevidne cerkve; in cerkev, ki priznava samo Kristusa kot svojo glavo, ni več vidna organizacija, ampak samo nevidna, mistična družba. Taka verska družba nima nobene vidne avtoritete, ampak edina avtoriteta ji je notranja, subjektivna avtoriteta

vesti in nevidna avtoriteta božja (Kristusova), kakor učijo tudi liberalni protestantje in modernisti. Udje take cerkve niso med seboj združeni z vidnimi vezmi, ampak družijo jih samo nevidne vezi vere in ljubezni.

To so skrajnje logične in dejanske posledice cerkvenega razkola. Tako pojmovanje pravoslavja bolj ali manj proseva skozi vse pravoslavno bogoslovje, dasi se v uradnem bogoslovju zakriva z naukom o škofovski oblasti in s teorijo o vrhovni oblasti cerkvenih zborov; v neuradnem bogoslovju ruskih »slavjanofilov« se pa to pojmovanje uči popolnoma odkrito in dosledno, isto pojmovanje odseva tudi iz vere in pobožnosti preprostega ruskega naroda. Iz teh dveh virov, namreč iz slavjanofilskega bogoslovja in iz vere preprostega naroda, je Dostojevskij zajemal svoje pojmovanje pravoslavja; s pomočjo teh dveh virov se dá rekonstruirati celotni bogoslovni sistem Dostojevskega.

Dostojevskij (1821—1881) je bil v prvi mladosti versko vzgojen. Družba nevernih pisateljev in socialistov (1843—1849) je njegovo versko prepričanje omajala. Trpljenje sibirskega pregnanstva (1849—1859) ga je zopet približalo evangeliju in veri preprostega ljudstva. Po vrnitvi iz Sibirije je ostal veren kristjan, vdan domoljub in goreč »slavjanofil« (ta izraz pomeni prvotno in tako tudi tukaj ljubitelja ruskega naroda in njegovih verskih tradicij), trdno prepričan, da bo globoka vernost ruskega naroda rusko domovino in potem tudi vse človeštvo prerodila v pravem, »pravoslavnem« krščanstvu. Iz njegovih romanov in pisem se dá sklepati, da so ga večkrat mučili resni verski dvomi, vendar ima vse njegovo pisateljsko delovanje po vrnitvi iz pregnanstva odločno versko in slavjanofilsko smer.

Vernost preprostega ruskega naroda, njegovi lepi zgledi požrtvovalne, žive vere in krščanske ljubezni so bili Dostojevskemu poglavitni nagib in dokaz za resničnost in potrebnost krščaske vere. Preprosti ruski narod sicer ljubi cerkvene obrede in v teh obredih vidi bistvo pravoslavja, vendar je značilno, da ima cerkvena hierarhija malo vpliva na versko življenje. Vse versko življenje sloni na starih ljudskih tradicijah, ne pa na hierarhiji. Pravi nositelj in hranitelj pravoslavja in svetosti ni hierarhija, ampak narod. To se je zlasti odločno izrazilo v razkolu ruskih starovercev (v 17. stol.), ko se je cvet ruskega naroda v

imenu starih ruskih tradicij uprli uradni hierarhiji. To se še vedno razodeva v verskem življenju ruskega naroda.

Slavjanofili, ljubitelji vernega ruskega ljudstva in njegovih verskih tradicij, pojmujejo cerkev kot duhovno družbo brez vidne hierarhične oblasti. Glavni slavjanofilski bogoznanec je lajik Homjakov (1804—1860), poleg Solovjeva morda najduhovitejši ruski bogoznanec; slavjanofil Samarin ga imenuje ruskega cerkvenega učenika. Njegovi bogoslovni spisi so imeli velik vpliv na ruske izobražence in so naposled vplivali tudi na uradno cerkveno bogoslovje. Homjakov v popolnem soglasju z dejansko, a nezavedno vero ruskega ljudstva uči, da je cerkev duhovni, ne pa pravni ali hierarhični organizem; cerkev ni vidna družba, ampak duhovna zveza vernikov; ni zgrajena na avtoriteti in podložništvu, ampak na bratstvu, svobodi in ljubezni; kristjani niso podložniki cerkve, ampak vsi so bratje med seboj. Cerkev je torej samo mistična in nevidna družba, organizem resnice in ljubezni, svoboda v edinstvu in edinstvo v svobodi, sinteza edinstva in svobode v ljubezni. Merilo in nositelj pravovernosti je soglasje vernikov, soglasje vernega ljudstva, ruski narod. Vl. Solovjev (Sočinenija III. 180—188) po pravici trdi, da je glavna ideja Dostojevskega ideja cerkve ali ideja svobodnega vsečloveškega edinstva, svetovnega bratstva v Kristusu. Ta ideja je v popolnem soglasju s slavjanofilskim naukom o cerkvi, kakor ga je razvil Homjakov. Ideja krščanske ljubezni do bližnjega, ideja krščanskega bratstva je glavna ideja Dostojevskega v vseh njegovih zrelejših romanih. Zlasti je pa hotel to idejo cerkve, idejo vsečloveškega bratstva v Kristusu, izraziti v vrsti romanov, izmed katerih je spisan samo prvi, namreč »Bratje Karamazovi«¹. Iz tega romana je najbolj razvidno Dostojevskega pojmovanje pravoslavja in cerkve.

V pravoslavni cerkvi Dostojevskega ni prostora za cerkveno hierarhijo ali sploh za kako cerkveno avtoriteto. Vodilno vlogo ima meništvo, pa ne kot pravna, ampak samo kot navadna moralna avtoriteta, kot šola in zgled krščanskega življenja. Svetno duhovščino omenja samo mimogrede v zapiskih o starcu (menihu) Zosimu, ki obžaluje, da svetni duhovniki ne znajo delati za versko življenje med ljudstvom. Hierarhije sploh

¹ Načrt teh romanov je l. 1878 razodel Vl. Solovjevu (Solovjev, Sočinenija III. 181).

nikjer ne omenja. Nositelj in hranitelj pravovernosti mu je ruski narod, rusko ljudstvo. Preprosti ruski narod je izvoljeni božji narod, je bogonosec. Kdor veruje v Boga, veruje tudi v božje ljudstvo. Moč žive vere in duhovna sila ruskega ljudstva je edino zmožna spreobračati brezverce. Ohranimo torej vero ljudstva in ljudstvo nas bo rešilo s svojo vero in s svojo ponižnostjo. Pravoslavje je torej duhovno bratstvo v Kristusu; pravoslavna cerkev je torej zgrajena samo na ljubezni in svobodi, ne pa na avtoriteti in podložništvu.

Tako pojmuje Dostojevskij pravoslavje v svojem zadnjem romanu »Bratje Karamazovi« (1880). V njegovih prejšnjih delih je pojmovanje pravoslavja bolj nedoločno in subjektivno. Za vse njegovo pojmovanje je zlasti značilno, da nikoli ne poudarja važnosti cerkvenih obredov, ki jih rusko ljudstvo, na katero se Dostojevskij vedno sklicuje, po veliki večini tako visoko ceni. S tem se Dostojevskij približuje ruskim mističnim sektam, ki so se deloma razvile iz staroverstva kot posledica upora proti hierarhiji. Na drugi strani se pa bistveno sklada z bogoslovjem slavjanofilov, ki so vedno grajali preveliko zunanost in »obrednost« ruske ljudske vernosti.

Homjakov uči, da je spokornik pri spovedi sam tožnik in sodnik ter da samega sebe obsoja; spoved je samo posledica edinstva med verniki, ne pa privilegij hierarhije; duhovniki so samo zunanji izraz tega edinstva. Dostojevskij gre še dalje in zahteva samo priznanje pred ljudstvom in pred Bogom brez hierarhičnih prič. V romanu »Zločin in kazen« uči morilca Razkolnikova, naj izpove svoj greh javno pred ljudstvom in naj poljubi zemljo; podobno se izpoveduje morilec v romanu »Bratje Karamazovi« (Zapiski o starcu Zosimu). Rusko ljudstvo, ruska zemlja, je tista cerkev, ki skesanega grešnika zopet sprejme v svoje naročje. To je v popolnem soglasju z Dostojevskega pojmovanjem pravoslavne cerkve.

Poglavitne kreposti v krščanstvu Dostojevskega so, ljubezen do bližnjega, ponižna vdanost, spokorna zavest grešnosti in zavest, da je za greh treba trpeti. Središče in podlaga vsega pravoslavja pa je po Dostojevskem ljubezen do bližnjega. To ni samo posledica ruske človekoljubnosti, ki jo razen Dostojevskega opeva zlasti Tolstoj, ampak tudi posledica slavjano-filskega nauka o cerkvi kot mistični družbi, sloneči ne na pravnem razmerju, ampak na ljubezni. Ljubezen bi po nauku

Dostojevskega zemljo izpremenila v raj, osrečila vse človeštvo in uresničila kraljestvo božje (cerkev) na zemlji.

Po nauku Dostojevskega se verske resnice (zlasti poudarja vero v Boga, nesmrtnost in vstajenje) ne dajo umsko dokazati; spoznavamo jih le po volji, čustvu, veri in po notranjem izkustvu; vera dela čudeže, ne pa čudeži vere, ljubezen in čustvo je višje kakor logika. Tudi v tem se Dostojevskij sklada s slavjanofilskim bogoslovjem, ki ostro napada »racionalizem« katoliškega bogoslovja in se približuje protestantskemu ter modernističnemu subjektivizmu.

V pravoslavju Dostojevskega se opaža zanimiv napredek. Po svoji vrnitvi iz Sibirije je predstavljal pravoslavje kot vero preprostih in omejenih, kot vero spokornih grešnikov in bolnikov, pozneje pa mu je pravoslavje vera močnih in razumnih. V romanu »Idiot« (1868) je slaboumni epileptik (idiot) knez Myškin edini zastopnik vernosti in kreposti, v romanu »Bratje Karamazovi« (1880) pa zdravi in razumni Aljoša Karamazov. Verjetno je, da je na Dostojevskega takrat že vplival mladi, idealni Vladimir Solovjev, s katerim je Dostojevskij prijateljsko občeval, kakor tudi značaj Aljoša ni brez sličnosti s Solovjevim. V pojmovanju katoličanstva pa Dostojevskij ni napredoval, ampak žal celo nazadoval.

II. »Veliki inkvizitor«.

Dostojevskij je več let preživel v zahodni Evropi (1863, 1865 in 1867—1871). A tam ni opazil nič dobrega. Morda zato ne, ker je bilo njegovo bivanje v Evropi prisiljeno — bežal je pred upniki; ali pa zato ne, ker je bil njegov v sé in v Rusijo zatopljeni duh prenapolnjen z drugimi vtiski. Ni se potrudil, da bi se seznanil s katoliško cerkvijo, marveč jo je presojal s stališča slavjanofilskih in bizantinskih predsodkov.

V romanu »Idiot« (1868) obsoja idiot Myškin (IV. del) katoličanstvo, češ, da veruje, da se cerkev ne more ohraniti brez državne svetovne vlade; pravi, da je katoličanstvo vera Antikrista, ateizem; da sploh ni več verstvo, ampak samo nadaljevanje zapadnorimske državne misli. Zastopniki katoličanstva so »spletkarski jezuiti« in nesimpatični Poljaki (gl. konec romana). V romanu »Běsy« (1870) ponavlja misel, da je katoliška cerkev samo svetno kraljestvo.

V »Dnevniku pisatelja« večkrat ponavlja, da je katoliška cerkev resnico in Boga podredila ideji rimskega svetovnega gospodstva, da je Kristusa prodala za svetovno posest (1873), da se je ideja katoliške svetovne vlade prvotno rodila v hudičevi glavi, ko je skušal Kristusa, da katoliški cerkvi ni za Kristusa, marveč le za svetovno vlado (1877).

Najstrašneje pa je obsodil katoliško cerkev v »Velikem inkvizitorju«, morda najsijajnejšem odlomku romana »Bratje Karamazovi«.

Ateista Ivana Karamazova vedno vznemirjajo težki dvomi, vedno se mu vsiljujejo misli o Bogu, Kristusu in cerkvi. Svoje mračne dvome si preganja s kopičenjem ugovorov in z drznimi izrodki svoje domišljije. Najdrznejša in umetniško najsilovitejša tvorba njegove domišljije je odlomek (sam ga imenuje poem) »Veliki inkvizitor«.

V najgroznejši dobi inkvizicije, — tako sanjari Ivan Karamazov — ko je bilo v Sevilli en dan sežganih okoli sto krivo- vercev, se je vpričo kralja, kardinalov in velikega inkvizitorja prikazal Kristus in molče blagoslavljal ljudstvo, ki ga je ginjeno pozdravljalo in slavilo. Ozdravil je slepega starčka, obudil mrtvo deklico. Pred stolno cerkvijo ga pa ustavi veliki inkvizitor (papež), ga ukaže prijeti in zapreti v svojo ječo. Ponoči ga v ječi obišče. Spozna ga. V dolgem nagovoru mu očita približno takole: »Vse si izročil papežu, nič ne smeš več pristavljati; čemu torej prihajaš nas motit! Nekdaj si oznanjal svobodo in ljubezen. A mi vemo, da uporno in slabotno človeštvo ni sposobno za tako svobodo; zato smo zgradili cerkev ne na podlagi svobode in ljubezni, ampak na podlagi avktoritete in podložništva. Zakaj nisi poslušal hudobnega duha, ki ti je v onih treh duhovitih skušnjavah prav svetoval? Zakaj nisi spremenil kamenov v kruh in ga dal ljudstvu? Vsi bi šli za teboj. Množica ni zmožna, da bi svobodno služila Bogu in se tolažila samo z nebeškim kruhom. 'Usuznjite nas, samo nasitite nas!' tako kliče množica. To smo dali množici v katoliški cerkvi. Zavrnil si hudobnega duha, ko ti je predlagal, da se vržeš v prepad in se čudežno rešiš. Zavrnel si čudež. Toda množica bolj ljubi čudeže kakor pa svobodno odločitev. Zato je katoliška cerkev popravila tvoje delo in svojo vlado zgradila na podlagi čudeža, skrivnosti (ki zahteva slepo pokorščino) in avktoritete. Naposled ti je hudobni duh ponudil svetovno gospodstvo. Ti si

ga odklonil. Mi smo pa sprejeli ponudbo hudobnega duha in na ta način uresničili vesoljno združitev človeštva. Mi smo torej popravili tvoje delo, ki bi bilo umevno in sprejemljivo samo za malo število izvoljenih. Mi smo pa pridobili milijone. Namesto svobode smo jim dali zemskega kruha; olajšali smo jim breme, odpuščamo jim grehe, dovoljamo jim grešiti in nase sprejemamo kazni za grehe (odpustki). Osrečili smo jih; saj ne vedo, da smo tvoje delo pokvarili. To vemo samo mi (hierarhija) in smo nesrečni, ker moramo skrivati to skrivnost. Vendar se te ne bojimo in te ne ljubimo. Čemu nas torej motiš?«

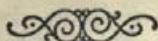
To je do blasfemične skrajnosti pretirana slavjanofilska karikatura katoliške cerkve. Slavjanofilsko bogoslovje uči, da je Kristus ustanovil samo nevidno duhovno cerkev na podlagi svobode in ljubezni. Kristus sam je edina glava cerkve. Katoliška cerkev je pa takorekoč odstavila Kristusa in nasilno pretrgala zvezo med Kristusom in človeštvom. Podlegla je skušnjavam hudobnega duha, je antikristova cerkev, a vara ljudstvo, češ da vlada v Kristusovem imenu. Je torej pravzaprav neverna (vsaj hierarhija), ateistična. To je apokaliptična prešestnica, ki sedi na zveri in v roki drži skrivnost.

Dostojevskemu samemu se je ta karikatura zdela prestrašna; zato jo je podtaknil ateistu Ivanu Karamazovu. A ne dá se tajiti, da se ta karikatura bistveno sklada s slavjanofilskim pojmovanjem katoličanstva in pravoslavja; torej tudi s pojmovanjem Dostojevskega.

Čudno je, kako je mogel veliki človekoljub Dostojevskij ponavljati tako strašno obsodbo katoličanstva. A dejstvo je; ne da se tajiti. To dejstvo nam je v dokaz, kako globoko se je Rusom vcepila bizantinska mržnja proti katoličanstvu. Nikakor ne bomo tako ostro sodili Dostojevskega, kakor je on sodil katoličane. Za svoje nazore pač ni sam odgovoren; sprejel jih je od drugih. Iz njegovih spisov, zlasti iz pisem se dá povzeti, da njegovo krščansko versko prepričanje ni bilo tako trdno in čisto, da bi mogel tako brezobzirno in drzno obsojati katoliško krščanstvo.

Vl. Solovjev, prijatelj Dostojevskega, je po smrti velikega umetnika spoznal, kako nekrščanska in nekulturna je mržnja proti katoličanom. Svoje najboljše moči je žrtvoval v boju proti tej mržnji in popravil, kar je njegov prijatelj zagrešil. Dostojevskij je na podlagi svojih predsodkov brez dokazov trdil, da

katoličani ne ljubijo Kristusa, Solovjev pa je bistroumno dokazoval, da kdor ljubi Kristusa, mora ljubiti tudi katoličane. Dostojevskij nam je zadosti glasna priča, kako velikansko delo je izvršil Vladimir Solovjev. Odkar Rusi cenijo ideje VI. Solovjeva, so slavjanofilske karikature katoličanstva v resni umetnosti nemogoče. Dostojevskega nazori o katoličanstvu spadajo v najtemnejši kot ruskega starinskega muzeja.

Večni krogotok v vsemiru.

Dr. A. Prešeren S. J.

Monizem se brani priznati konec sveta. Vzrok je povedal vseuč. prof. B. Weinstein: »Zakaj noče fizični monizem priznati konca sveta? Zakaj tako odločno trdi, da je svetovni mehanizem večen? Odgovor je lahko umljiv: Kdor prizna konec sveta, mora priznati tudi njegov začetek, a po izključno fizikalnih zakonih se začetek sveta ne more razložiti. Kaj torej? Kdor prizna začetek sveta, mora priznati neko nadsvetovno bitje kot zadostni razlog tega začetka. Nadsvetovnega bitja monizem ne priznava, zato s tako odločnostjo trdi, da je svet od vekomaj bil isti in na vse veke ostane isti.«¹ Teza, da je v vesoljstvu večen krogotok, je zato eden izmed glavnih postulatov monistovskega svetovnega nazora. Kdor hoče biti monist, mora braniti večni krogotok v vesoljstvu; kdor pa tega braniti ne more, tudi monist biti ne more! Zato ni čudno, da se monisti toliko trudijo, kako bi dokazali ta večni krogotok. Toda vsi dosedanji poskusi so se ponesrečili in izjalovili.²

¹ Weinstein, dr. M. B., *Der Untergang der Welt und der Erde in Sage und Wissenschaft* (Aus Natur und Geisteswelt), Teubner, Leipzig 1914, 4.

² Prim. Klimke, *Der Monismus*, 140; Gockel, dr. Albert, *Schöpfungsgeschichtliche Theorien*, Köln 1910, 141—142, 145—161; Haas, *Die Physik und das kosmologische Problem*, Archiv für syst. Phil., B. 13 (1907), 511—525. — Haeckel, *Die Welträtsel* (Volksausgabe), str. 100: »Wenn die Lehre von der Entropie richtig wäre, so müßte dem angenommenen »Ende der Welt« auch ein ursprünglicher »Anfang« derselben entsprechen. — Beide Vorstellungen sind nach unserer monistischen und streng

V novejšem času skuša Svante Arrhenius³ s svojo — v resnici ženijalno zamišljeno — teorijo dokazati, da vlada v vsemiru večni krogotok. Na eni strani, pravi ta teorija, sicer solnca ugašajo, a na drugi vstajajo zopet nova kot »ptič feniks« in ta proces traja od veka in bo trajal na veke. Tudi ta teorija ima monistično ozadje. V predgovoru k svoji knjigi »Das Werden der Welten« označuje Arrhenius sam kot svojo vodilno misel nazor, da je svet po svojem bistvu vedno bil tak, kakršen je sedaj; tvar, energija in življenje da spreminjajo le obliko in prostor v vsemiru.⁴ Radi tega monističnega ozadja so se Arrhenijeve knjige zelo hitro razširile. Arrhenijeva teorija o »večnem prenavljanju« svetov ima na videz res nekaj zapeljivega; na videz razloži ves razvoj sveta tako enostavno, z fizikalnimi zakoni, brez višjega bitja. Toda le na videz! In prav to hočemo v tem članku dokazati.

konsequenter Auffassung des ewigen kosmogenetischen Prozesses gleich unhaltbar; beide widersprechen dem Substanzgesetz. Es gibt einen Anfang der Welt ebensowenig als ein Ende derselben. — Haeckela je odločno in stvarno zavrnil znani fizik Ch w o l s o n v knjigi »Hegel, Haeckel, Kossuth und das 12. Gebot«. Na str. 76 piše: »Das Resultat unserer Untersuchung ist entsetzlich, man darf wohl sagen — haarsträubend! Alles, aber auch alles, was H a e c k e l bei der Berührung physikalischer Fragen sagt, erklärt und behauptet, ist falsch, beruht auf Mißverständnissen oder zeugt von einer kaum glaublichen Unkenntnis der elementarsten Fragen. Selbst von dem Gesetze, welches er selbst als »Leitstern« seiner Philosophie proklamiert, besitzt er nicht die elementarsten Schulkenntnisse.«

³ Svante August Arrhenius, rojen l. 1859 na gradu Wyk pri Upsali na Švedskem, l. 1891 profesor fizike na vseučilišču v Stockholmu, od l. 1905 ravnatelj instituta »Nobelove ustanove« (Nobelstiftung). Svetovni glas učenjaka si je pridobil s svojimi deli o fizikalni kemiji. Kakor W. Ostwald je tudi A. zapustil svojo stroko, kemijo, začel se je pečati s kosmično fiziko (Lehrbuch der kosmischen Physik, 1905) ter je stopil na čelo monistovskemu gibanju. Temu služijo njegova popularno-znanstvena dela: Das Werden der Welten, aus dem Schwedischen übersetzt von L. Bamberger (9 bis 13 Tausend), Leipzig 1913 (to delo citiram z A), Die Vorstellung vom Weltgebäude im Wandel der Zeiten (prevedel v nemščino isti), 4.—6. verm. und verbesserte Auflage, Leipzig 1911 (citiram z B). Ta dela nimajo znanstvene vrednosti. — L. 1911 je predaval A. na prvem mednarodnem monistovskem kongresu v Hamburgu o »razvoju sveta«. Prim. Das monistische Jahrhundert, I (1912) 71.

⁴ »Das leitende Motiv bei der vorliegenden Bearbeitung der kosmogonischen Fragen war die Ansicht, daß das Weltganze stets so war, wie es noch jetzt ist. Materie, Energie und Leben haben nur Form und Platz im Raum gewechselt.« A. Vorwort, VIII.

1. Zakon entropije in konec sveta.

Iz zakona entropije sledi, da se bo razvoj sveta enkrat končal. To treba nekoliko razložiti, drugače ni mogoče umeti Arrhenijeve teorije.

Množina energije ostane po zakonu »konstance energije«⁵ vedno ista; a ena vrsta energije se lahko spremeni v drugo; gibanje v gorkoto, svetlobo, električno energijo, gorkota v gibanje; množina energije ostane sicer konstantna, ali njena delozmožnost, njena uporabnost se neprenehoma zmanjšuje. Zakaj?

Vse procese v neživi naravi lahko pojmujeemo kot spreminjanje energije. To spreminjanje je pa odvisno ne le od množine energije, ampak pred vsem od razlike v napetosti (Niveaudifferenzen, Energiespannungen). Kjer so se vse razlike v napetosti izenačile, tam ni več spreminjanja, ni dela, ni naravnih procesov, — četudi je množina energije velika, — Narava pa stremi za izenačenjem razlik v napetosti. Pri spreminjanju energij pa se je pokazalo dejstvo, da vse druge energije rade prehajajo v gorkoto; gorkota pa nazaj v druge energije nikoli vsa, ampak stremi za tem, da se na vse strani razširja in vedno bolj in bolj izenačuje vse razlike v temperaturi. Zato se v neživi naravi delozmožnost energij, dasi je njih vsota konstantna, vedno bolj zmanjšuje; a procesov, ki bi zopet dvignili to dela nezmožno energijo, v naravi ne najdemo. Zaradi tega postaja en del energije v svetu neporaben; ta energija, ki je za delo nezmožna, neuporabna, brez vrednosti, se imenuje (po grški besedi *ἐντροπία*) entropija.⁶

Toda ali res svetovna energija postaja počasi za delo nezmožna, neuporabna? O tem ni mogoče resno dvomiti. Na naši zemlji se različne energije spreminjajo v gorkoto, katere pa veliko izžari v vsemirje; ravno tako solnce in druga ne-

⁵ Prim. Dressel, Ludwig S. J., Lehrbuch der Physik, I^o 45—46; Auerbach, Felix, Die Weltherrin und ihr Schatten, Jena 1913, 21—25.

⁶ Prim. Dressel o. c. I^o 428—432; isti Der Gottesbeweis auf Grund des Entropiesatzes, Stimmen aus Maria-Laach, B. 76 (1909) 154. »Ein Theil der in der Energie enthaltenen absoluten Leistungsfähigkeit der Naturkräfte wird also mehr und mehr brachgelegt und unnütz für das Weltganze. Dieser unnütz gewordener Anteil der Energie ist aber das, was man unter Entropie versteht.« — Prim. tudi Auerbach, o. c. 47—50; Reischer J., Fizika za višje razrede srednjih šol, Ljubljana 1913, 153—154.

besna telesa oddajajo velikanske množine gorkote v mrzlejši svetovni prostor. Tako izgubljajo neizmerne množine svetovne energije svojo delavno vrednost, postajajo neuporabne.⁷ To dejstvo je Clausius (1850) izrazil z zakonom entropije: Svetovna energija stremi za količinskim viškom. (Die Entropie des Weltalls strebt einem Maximum zu.)

»Dà, v resnici,« pravi Helmholtz, »fizika nas uči, ako se bo svet razvijal nemoteno po fizikalnih zakonih, se bodo vse zaloge energij spremenile v gorkoto, in gorkota bo prišla v ravnotežje, vse razlike temperature se bodo sčasoma izenačile. In tedaj? Nobena sprememba ne bo več možna, vsi naravni procesi se bodo ustavili, svet bo obsojen k večni smrti.«⁸ Prenehalo bo namreč vsako organsko življenje, ker ne bo več zanje potrebnih pogojev.

Konec sveta nujno sledi iz zakona entropije. Iz dejstva, da vsaka energija prehaja v gorkoto, gorkota pa se spet nazaj v prejšnje energije ne spremeni vsa, ampak se je nekaj razprši v mrzlešje predmete, kjer izgublja uporabnost, sledi, da se bodo sčasoma vse druge energije spremenile v gorkoto. Gorkota se bo pa izenačila, in ko ne bo več razlik v gorkoti, se gorkota ne bo mogla več sama spreminjati v druge energije. Prenehalo bo vsako spreminjanje energij, in s tem tudi vse življenje; vsak razvoj na svetu bo končan.

To sklepanje sloni na osnovi, da so vse energije celega vsemira iste narave kot energije, ki jih opazamo v našem svetu. Naši nasprotniki so se zatekli k prazni trditvi, da bivajo telesa, ki niso podvržena našim zakonom energije in entropije. Toda zahtevati moramo razlogov, in ti so na naši strani. Spektralna analiza nam je dokazala, da so na vseh svetovnih telesih, ki so našemu opazovanju dostopna, iste prvine kot na zemlji in v solnčnem sestavu; če so pa iste prvine, tedaj smemo sklepati,

⁷ Konrad, dr. Alois, Entropie, Weltanfang, Gott, Graz 1912, 16—18. Solnce izgubi vsako leto $3'18 \times 10^{33}$ gramkalorij, torej po dve gramkaloriji za vsakj gram mase. Prim. A. 76 in Scheiner, dr. J., Populäre Astrophysik², Leipzig 1912, 450 (33×10^{33} gr.-kal.).

⁸ Helmholtz, Vorträge über die Wechselwirkung der Naturkräfte, Königsberg 1854, citirano po Konrad o. c. 18. Ako govorimo o večni smrti in koncu sveta, s tem ne trdimo, da bo prenehalo tudi vsako molekularno gibanje, ki je združeno z gorkoto; tudi ne trdimo, da se planeti ne bodo več gibali krog solnca, ako namreč eter nima odporne sile; če pa ima eter odporno silo, bo tudi to gibanje po zakonu entropije prenehalo.

da vladajo tudi isti temeljni zakoni vsega delovanja, t. j. zakon konstance energije in zakon entropije. Torej o delu sveta, ki je dostopen našim instrumentom, po vsi pravici trdimo, da v njem vladajo isti temeljni zakoni. Kaj pa velja o delu sveta, ki nam ni dostopen? Ta del sveta je ali v zvezi z našim svetom, ali pa ne. Ako ni v nobeni zvezi, tedaj tudi ne more vplivati na naš svet in ga rešiti smrti, ki jo povzroči entropija. Ako je pa v zvezi z našim svetom, se zdi nemogoče, da bi mogel vplivati na naš svet in preprečiti njegov konec, ako v njem ne vladajo isti temeljni zakoni.⁹

Prof. Weinstein očita monistom po vsej pravici nedoslednost. Na eni strani priznavajo kot temeljni zakon monizma absolutno enakost in enotnost sveta; a na drugi strani zanikajo, da bi splošno v vsem vsemiru veljal zakon, ki velja povsod, kamor sega naše izkustvo. Zakaj ne priznajo njegove splošne veljavnosti? Ker nočejo priznati stvarjenja, ki sledi iz konca sveta.

Za nas je velikega pomena, da Arrhenius, čigar teorijo o večnem krogotoku hočemo v tej razpravi ovreči, priznava in predpostavlja, da vladajo v vsem po njegovih nazorih neskončnem svetu isti fizikalni zakoni. Priznava tudi našemu dokazu iz entropije popolno veljavo. Arrhenius takole izvaja: Vsemir stremi za ravnotežjem temperature; ako bo res

⁹ Priznamo odkritosrčno, da je to res nekoliko slaba točka dokaza iz entropije; toda kdor mirno in brez predsodkov preudari naše dokaze, bo moral priznati, da za sedaj nimamo nobenega pametnega razloga za nasprotno trditev, za našo pa imamo res tehtne razloge. Ni moj namen ovreči vseh ugovorov proti zakonu entropije; kdor želi, najde več o tem pri Gutberlet, *Der Kosmos* 75—96; Konrad, dr. Alois, *Entropie, Weltanfang*, Gott (Graz 1912), kjer so ovrženi vsi ugovori, ki jih je stavil Isenkrahe v svoji knjigi: *Energie, Entropie, Weltanfang, Weltende* (Trier 1910). Kaj pa če je svet neskončen, ali tedaj zakon entropije še velja? Prim. Gatterer, Alois S. J. *Ist das Universum ein perpetuum mobile?* *Phil. Jahrb.*, B. 27 (1914), 375—379. — O najnovejšem ugovoru proti zakonu entropije iz kinetične teorije gorkote prim. Bavinck, *Allgemeine Ergebnisse und Probleme der Naturwissenschaft* (Leipzig 1914), 132—134; a tudi ta ugovor nima praktičnega pomena, kar je dokazal Becher, dr. Erich, *Weltgebäude, Weltgesetze, Weltentwicklung* (Berlin 1915), 252—261 (posebno 258—260); prim. o tem Hoenen, S. J., *De valore argumenti entropologici*, v *Ad annum saeculare restitutae S. J.* (1914), 115—119. — Glede nedoslednosti monistov prim. Weinstein, *Welt- und Lebensanschauungen*, Leipzig 1910, 466; za Arrhenijevo priznanje pa B. 185 sl.

prišlo do tega ravnotežja, tedaj preneha vsako gibanje in s tem tudi življenje. Takoimenovana »smrt gorkote« (Wärmetod) bo zavladata.

Ker je pa svet večn (seveda po A. nazoru), bi se bilo to po Clausijevem zakonu že zdavnaj zgodilo; tedaj svet ni večn; imel je začetek, a to je proti zakonu konstancije energije. Zakaj? Ako bi se bil svet začel, bi bila nastala energija v času ustvaritve, a te ne moremo nikakor umeti. Kaj torej? Poglejmo v vsemir, morda zakon entropije ne velja splošno.¹⁰ A. priznava, da sledi iz zakona entropije konec in začetek sveta;¹¹ tega pa on kot monist ne more priznati, moral bi s tem priznati tudi stvarjenje sveta, zato hoče s svojo teorijo o postanku in razvoju svetov pokazati, da v vsemiru delujejo sile, ki neprenehoma zmanjšujejo entropijo.

2. Arrhenijeva teorija o nastajanju in prenavljanju svetov.

Postanek novih svetov razlaga Arrhenius takole.¹² Dvoje ugaslih solnc trči skupaj; nastane vrsta kozmične megle, ta se počasi razvije v nov solnčni sestav s centralnim telesom kot solncem in s planeti in njih meseci. To novo solnce vsled izžarjevanja počasi ugasne, zopet trči vkup z drugim solncem in ves proces se prične iznova. Ta dva stadija v razvoju nebeških teles, solnčni stadij (Sonnenstadium) in stadij meglic (Nebel-

¹⁰ A. 189. »Wenn Clausius indessen Recht hätte, so müßte dieser Wärmetod in der unendlich langen Zeit seit dem Bestehen der Welt schon eingetreten sein, was durchaus nicht der Fall ist. Oder auch, die Welt hat nicht unendlich lange bestanden, sondern hat einen Anfang gehabt, was aber dem ersten Teil des Clausiusschen Satzes widerspricht, daß die Weltenergie konstant sei, denn dann wäre alle Energie im Schöpfungs Augenblick entstanden. Das ist uns ganz unbegreiflich und wir müssen daher einen Fall aufsuchen, für den der Clausiussche Entropiesatz nicht gilt.« Prim. B. 177.

¹¹ Tudi prof. dr. B. Weinstein, ki ni našega svetovnega naziranja, ampak pristaš Spinoze, prizna, da iz zakona entropije, ki velja v celem vsemiru, sledi nujno konec sveta. Prim. Dr. B. Weinstein, Der Untergang der Welt und der Erde in Sage und Wissenschaft, 1914, 89—90; isti: Die Grundgesetze der Natur und die modernen Naturlehren, 1911, 241—244; isti: Welt- und Lebensanschauungen, 1910, 464.

¹² Prim. A., 153—187, B., 127—128. Inauen Andreas, S. J., Der ewige Kreislauf im »Werden der Welten« von Svante Arrhenius (Separatdruck der Schweizer Rundschau 1915/16, Heft 4., 5.; Gockel, dr. Albert, Schöpfungsgeschichtliche Theorien², 150.

stadium), si sledita s polno gotovostjo in točno zapovrstnostjo v neskončnih večnih epohah.

Toda ali se ne bo po zakonu entropije delomožna energija počasi izčrpala ter se bo končno tudi ta ura ustavila? Ne, — trdi A. — v vsemiru je vse tako urejeno, da množina delomožne energije ostane vedno ista; v solnčnem stadiju se energija izničuje, entropija raste, a zato postaja v stadiju meglic energija zopet delomožna, entropija pada. Na ta način vlada po fizikalnih zakonih v vsemiru večni krogotok. To je v kratkih potezah A.-eva teorija.¹³

Oglejmo si bolj natančno poedine točke te teorije.

a) Konec solnca, postanek meglic.

Po zakonu entropije vsled izžarjevanja solnca počasi ugasajo; tako bo tudi naše solnce ugasnilo, obdala ga bo trda skorja.¹⁴ Ugaslo solnce drvi z velikansko hitrostjo po vsemiru,¹⁵ v neskončnem času bo brez dvoma enkrat trčilo skupaj z drugim ugaslim ali žarečim solncem. Kaj tedaj? Ta medsebojni sunek bo večinoma ekscentričen, centralni udar je zelo neverjeten;¹⁶ zato se bo nanovo nastalo — centralno — telo začelo z velikansko hitrostjo vrteti krog svoje osi. Ostali del žive energije, s katero obe telesi trčita, se bo spremenil v gorkoto, novo telo se bo zelo razširilo. Vsled silnega udara se bo skorja obeh teles predrla in dva silna stebra materije bosta izbruhnila kot dva velikanska vulkana. Pri tem se razvijejo velikanske množine energij. Vsled silnega pritiska in visoke temperature so nastale v notranjosti solnc pri njih kondenzaciji iz meglic posebno močne kemične spojine; ko se skorja predere, se pritisk zmanjša, kemične spojine se razkrojijo kot silno močne eksplozivne tvari, in pri tem se razvijejo silne energije. Tako nastane iz ugaslih solnc velikanska meglica (Nebelfleck), ki

¹³ Že pred Arrhenijem sta Zehnder in Moulton poizkusila razložiti postanek novih svetov s tem, da dvoje nebeških teles udari drugo ob drugo. (Prim. Gockel, o. c. str. 141 sl. in 145 sl.). Posebnost Arrhenijeve teorije je v tem, da je našel — kakor upa — sile, ki ohranijo energijo v vsemiru vedno na isti stopnji delozmožnosti.

¹⁴ A. 150. Kdaj se bo to zgodilo? A. trdi, da solnčna energija zadostuje za več biljionov let. (A. 100.)

¹⁵ Hitrost, s katero se nebeška telesa gibljejo, je 10—100 km v sekundi; prim. Gockel, o. c. 86.

¹⁶ Prim. Gockel, o. c. 141.

obdaja centralno telo, — novo žareče solnce, ki se vrti krog svoje osi. Ž njim vred se tudi vrte velikanske množine plinov, ki puhtijo iz notranjosti prebitih solnc; toda kolikor višje se dvigajo ti plini, toliko bolj zaostajajo za centralnim telesom; iz daljave se zdi, kot da bi centralno telo vleklo za seboj dve velikanski spirali. Približno sliko tega pojava dobimo, ako gledamo na hitro vrteče se kolo, ki ima na vsakem kraju premera umetno gonilo (preparat za metalni ogenj; Feuerwerkskörper), iz katerega sipajo goreči snopčki.¹⁷

Ako v to spiralno meglico zaide slučajno kak komet, se mora počasi uravnati po gibanju, ki ga ima meglica krog centralnega telesa. Okrog njega kot jedra se zgostijo bližnji deli spiralne meglice, na ta način nastanejo planeti, ki vsi krožijo v isti smeri krog novega solнца. Slika celega razvoja je ta-le: Centralno telo — solnce — je obdano z velikanskimi množinami plinov, ki se vrtijo hkrati s solncem krog njegove osi; krog tega centralnega telesa se vrtijo druga telesa, katera so tudi obdana z velikimi masami plinov. Tako nastane nov planetni sestav.¹⁸

b) Stadij meglic in solnčni stadij.¹⁹ A. hoče dokazati, da se bo zgoraj opisani proces vršil brez konca in kraja, zato mora pred vsem odstraniti glavno oviro večnega krogotoka, zakon entropije, po katerem bi se moral tudi ta proces enkrat ustaviti. Kako dokaže A., da Clausijev zakon entropije v vsejmiru ne velja?

Slavni škotski fizik Maxwell si je izmislil idealen slučaj, v katerem entropija ne raste, ampak pada. Vzemimo posodo, katero deli stena na dva dela, napolnjena je s plinom, ki ima povsod enako temperaturo. V steni, ki loči obe polovici, so male luknjice z jezičkom, pri katerih stojijo demončki, ki puščajo z desne polovice v levo le tiste molekule, ki se hitreje gibljejo, in z leve v desno tiste molekule, ki se gibljejo bolj počasi, vsem drugim pa zaprejo vhod ali izhod. Na ta način bodo

¹⁷ Takih spiralnih meglic je v vsejmiru v resnici precejšnje število; prim. A. 161; G o c k e l, o. c. 101, 150.

¹⁸ A. 200. A. misli, da se na ta način prav lahko razloži postanek našega planetnega sestava. Česar Kant-Laplaceova teorija ne more razložiti, — namreč gibanje Urana, Neptuna in njih mesecev, — to razloži njegova teorija brez vsake težkoče. A. 202. Prim. protidokaze G o c k e l. o. c. 150—151.

¹⁹ A. 188—206.

prišle na levo stran vse molekule, ki se gibljejo hitreje, in na desno vse, ki se gibljejo počasneje, z drugimi besedami, gorkota (ki obstoji po kinetični teoriji o plinih v gibanju molekul) gre z ene strani, ki se vedno bolj ohlajuje, na drugo, ki se neprenehoma ogreva. Tukaj prehaja gorkota iz manj gorkega telesa na bolj gorko, torej entropija pada.

Takih umnih bitij, pravi A., seveda ni v vsemiru, vendar zasledimo v plinastih nebesnih telesih sličen pojav. Molekule plinov, ki se nahajajo v atmosferi nebesnih teles, zapuste to atmosfero, ako imajo dovoljno hitrost, da premagajo privlačno silo, ter gredo na pot v neskončnost. Na ta način je n. pr. naš mesec izgubil svoje ozračje (Luftkreis). Ta izguba plinov je za naše solnce in za planete kot je naša zemlja, razmeroma neznamena, toda pri meglicah igra veliko vlogo. V meglicah se namreč zbirajo vsa izžarjevanja žarečih nebesnih teles in radi velikanskih razdalj je vpliv privlačnosti malenkosten. Tako izgubljajo meglice v svojih zunanjih plasteh najhitrejše molekule ter se tako počasi ohlajajo. Ko bi v vsemiru bile le enakovrstne meglice, tedaj bi se te ubegle molekule ustavile na drugih meglicah in počasi bi nastopilo ravnotežje temperature in prišla bi »smrt gorkote« (Wärmetod). Ali v meglicah najdemo več teles, ki so na potu po vsemiru tja zašla; ta telesa zgoščajo pline in tako njih temperatura raste.

Te okrog potujoče molekule zajdejo lahko tudi v zelo razsežno atmosfero (ozračje) »novih zvezd«, zato tam kondenzacija hitro napreduje, in entropija pada. To so pojavi, pravi A., ki ohranijo uro sveta neprenehoma v tiru, da nikoli ne poteče.²⁰

Tukaj imamo torej Maxwellov idealni slučaj brez razumnih bitij. Meglice gubijo hitrejše molekule, se počasi ohlajajo; te molekule se pridružijo novim solncem, zato tam temperatura raste; gorkota prehaja od manj gorkega telesa na bolj gorko, entropija ne raste, ampak pada.

Okrog teles, ki so zašla v meglice, in okrog nove zvezde, nastale vsled medsebojnega sunka dveh zvezd, se zbirajo plini, ki so bili preje raztreseni v zunanjih plasteh meglic. Odkod prihajajo ti plini? Od eksplozivnih stvari, ki so bile v notranjosti teles, ki sta trčili skupaj. Ti plini se zopet počasi zgostijo in nastanejo iste močne kemične spojine ali eksplozivne stvari v

²⁰ A. 191.

notranjosti nove zvezde.²¹ Te eksplozivne tvari igrajo — po A.-evi teoriji — pri razvoju svetov iz solnčnega stadija v stadij meglic posebno važno vlogo; one so pravzaprav tista gonilna moč, ki vzdržuje svetovno uro v neprestanem tiru.²²

c) Izžarjevalni pritisk. Da A.-evo teorijo o večnem krogotoku dodobra razumemo, se moramo ozreti še na en činitelj, ki igra pri tem veliko vlogo, namreč na izžarjevalni pritisk (Strahlungsdruck). Fiziki so dokazali, da svetloba proizvoda neki pritisk, dà, celo posrečilo se jim je, da so izračunali, kako velik je ta pritisk.²³

Z izžarjevalnim pritiskom razlaga A. postanek meteoritov, ki so za njegovo teorijo nujno potrebni. Meteoriti tvorijo jedra, krog katerih se plini v meglicah kondenzirajo ter se počasi razvijajo v nove planete in njih mesece. Ni neverjetno, trdi A., da nastanejo meteoriti na ta način, da mali delci, ki jih solnca vsled izžarjevalnega pritiska odbijajo, skupaj pridejo, se strnejo in tako počasi nastanejo večje mase, t. j. meteoriti.²⁴ Ali ne bo ta kozmični prah, ki ga velikanske zvezde pošiljajo brez dvoma v velikih množinah v vsemir, začel vsled izžarjevanja solnc žareti? Ne, ker ta prah večinoma zaide v meglice, ki zavzemajo največji del nebesnega prostora, te absorbirajo

²¹ A. 197.

²² Die Hauptsätze der Wärmelehre führen zu der Annahme, daß diese Explosivstoffe bei der Entwicklung der Sonnen gebildet, bei deren Zusammenstoß zerstört werden. Die ungeheure Energiemenge, die in diesen Körpern angehäuft liegt, entspricht kräftig wirkenden Schwungrädern in der Weltmaschinerie, die deren Gang regeln und es zuwege bringen, daß die pendelnde, hin- und hergehende Bewegung von Nebelfleck — zum Sonnenstadium und umgekehrt, in gleichmäßigem Rhythmus stattfindet, während der unübersehbaren Epochen, die wir als charakteristische für die Weltentwicklung annehmen müssen.« A. 286.

²³ Maxwell je l. 1873 sklepal na pritisk svetlobe iz svoje elektromagnetične teorije svetlobe; 1901 je Rus Lebedew izračunal, kako velik je mehanični pritisk električne obločnice (Bogenlampe). L. 1900 je Arrhenius pokazal, da se s pomočjo izžarjevalnega pritiska lahko razložijo različni kosmični pojavi; on je s Schwarzschildom tudi izračunal, kako veliki morajo biti delci, da jih pritisk solnčne svetlobe z svojega površja požene v vsemir. A. 103; Inauen, o. c. III., Ewiger Kreislauf und Strahlungsdruck; Scheiner, Populäre Astrophysik, 547; Chwolson, Lehrbuch der Physik, II., 235—239.

²⁴ A. 114.

solnčne žarke, a se navzlic temu ne ogrejejo, kakor smo zgoraj videli.²⁵

Kaj pa sledi iz zakona izžarjevalnega pritiska? A. sam prizna, da bi bil vsled tega zakona večni krogotok nemogoč, ako je svet omejen (končen).²⁶ Zakaj? Izžarjevalni pritisk poganja male delce tvari in energije v vsemir; ti potujejo okrog in se ustavijo na kakem drugem nebesnem telesu. A veliko njih, ako svet ni neskončen, ne bo naletelo na nobeno drugo telo, ampak se bodo gibala naprej v neskončni in prazni prostor. Na ta način se izgubijo velike množine tvari in tudi energije v vsemiru. In nazadnje, kaj bo ostalo? Mrzla in temna telesa, razvoj sveta se bo končal.

Ako je svet končen (omejen), tedaj nam zakon izžarjevalnega pritiska dokazuje, kakor zakon entropije, k o n e c s v e t a.

A. kot monist ne more tega priznati, s Spencerjem trdi, da mora v vsemiru vladati večni krogotok. A to je mogoče le tedaj, ako je svet neskončen, ker le tedaj je nemogoče, da bi se v praznem delu svetovnega prostora izgubil kak del tvari ali energije. Plinasti deli meglic onemogočujejo, da bi se tvar ali energija izgubila ali prišla ob svojo delavno vrednost. Kozmični prah, ki ga izžarjevalni pritisk žene v vsemir, absorbira solnčne žarke, a oddaja svojo gorkoto molekulam plinov, ki se nahajajo v zunanjih plasteh meglic. Hitrost molekul raste, premagajo privlačnost in zapustijo meglico, ki se vsled tega ohladi, in se ustavijo v ozračju novih solnc, kjer vsled tega gorkota raste. Na ta način se ne izgubi noben solnčni žarek, vsakega ujamejo delci kozmičnega prahu, ter njegova energija potuje skozi meglice k novim solncem.²⁷

Še eno težkočo proti večnemu krogotoku reši A. z izžarjevalnim pritiskom.

Ako bi vladal v vsemiru samo Newtonov zakon privlačnosti, bi bil večni krogotok nemogoč. Ker po zakonu privlačnosti bi se morala nebesna telesa počasi strniti v vedno večje in večje mase, in v neskončnem toku časa bi bivala samo velika žareča ali pa ugasla solnca, vse življenje bi umrlo. Protiutež tega zakona je zakon izžarjevalnega pritiska; ta skrbi za to, da se svetovna materija neprenehoma razpršuje v vsemir.²⁸

²⁵ A. 120.

²⁶ A. 204. — ²⁷ A. 205. — ²⁸ A. 203, 204.

Na ta način delujejo vse sile v vsemiru složno, da se ura sveta neprestano ohrani v polnem tiru.²⁹

d) **P a n s p e r m i z e m.** Z izžarjevalnim pritiskom upa A. tudi razložiti, kako se živiljenjske klice po vsemiru od sveta do sveta razširjajo. Solnčni sestav se razvije iz meglice, ki je nastala vsled medsebojnega sunka dveh solnc. Krog centralnega telesa, kakor smo videli, krožijo manjša telesa, planeti, ki se hitreje ohladijo kot centralno telo. Ko so se prevlekli z debelo skorjo, katero deloma pokriva morje, so nastali pogoji za organsko živiljenje. Nastane vprašanje, ali se bo razvilo živiljenje, in kako?

A. zavrača z Lord Kelvinom praplodbo (generatio aequivoca);³⁰ a misli, da se z panspermijo lahko premagajo vse težkoče. Po tej teoriji se potikajo po vsem vsemiru živiljenjske klice, ko so na kakem planetu dani pogoji za živiljenje, zajdejo slučajno te klice tja in iz njih se razvije živiljenje od najnižjih do najvišjih oblik. A odkod živiljenje? Živiljenje je večno, se glasi A.-ov odgovor.³¹

Kako se pa širi živiljenje od planeta do planeta, kdo prenaša živiljenjske klice z enega sveta na drugi? Poprej so mislili,

²⁹ »Durch dieses kompensierende Zusammenwirken von Schwerkraft und Strahlungsdruck, sowie von Temperatenausgleich und Wärmekonzentration, wird es möglich, daß sich die Weltentwicklung in einem fortwährenden Kreislauf bewegt, bei dem wir weder Anfang noch Ende wahrnehmen können, und bei dem auch das Leben Aussicht hat, beständig und unvermindert weiter zu bestehen.« A. 206.

³⁰ »Die Wissenschaft liefert indessen ein ungeheueres Material an induktiven Beweisen gegen diese »generatio spontanea«. Leblose Materie kann nicht in lebendige übergehen, außer unter dem Einfluß lebender Substanz. Das scheint mir ein ebenso sicherer Lehrsatz zu sein, wie wohl das Gesetz von der allgemeinen Gravitation« (Lord Kelvin). A. 211; prim. B. 192. Pozneje (B. 195 in 196) pa vseeno trdi, da bi morda bilo mogoče, da bi se razvilo živiljenje v vsemiru iz nežive tvari, ko vladajo tam popolnoma drugačne razmere. Drugače sodi o tem **B a v i n k**, o. c. str. 212: »Ist es hier unbegreiflich, wie sich Plasmastoffe zu einer lebenden Zelle zusammenfügen könnten, so ist es im Weltraum um nichts wahrscheinlicher. Man kann auch nicht sagen, wir kannten anderweitig ja die Bedingungen gar nicht — im Gegenteil, diese sind hier bei uns sicher so günstig wie nur möglich. Es handelt sich ja gar nicht um andere Bedingungen, sondern um das höchst unwahrscheinliche Zusammentreffen einer Anzahl notwendiger Bedingungen.«

³¹ A. 212, 213.

da bi meteori mogli vršiti to delo (»Meteorenpost«); A.-u se zdi to nemogoče, živa bitja ne bi mogla prestati silnega udarca, ko treščita dve telesi vkup; poleg tega se meteor pri potovanju v vsemiru vsled trenja tako razgreje, da se vsaka življenjska kal zamori.

Tu si pomaga A. z izžarjevalnim pritiskom; ta goni življenjske kali po vsemiru od planeta do planeta. Toda ali so mogoči tako mali organizmi, da bi izžarjevalni pritisk premagal privlačnost in jih pognal v vsemir? A. pravi: »Ni neverjetno, da se najdejo tako mali organizmi.«³² Navaja tudi nekoliko zgledov, o katerih pozneje.

A. je tudi približno izračunal, kako dolgo bi moral tak organizem potovati, da pride od solnca do bližnjih planetov. Od solnca do Marsa bi prišel v 20 dneh, do Jupitra v 80 dneh, do Neptuna v 14 mesecih, do najbližjega solnčnega sestava Alpha Centauri v 9000 letih. Ali se bo ohranila življenjska kal tako dolgo? Ali ne bo nizka temperatura v vsemiru zamorila te kali? A. misli, da se gotovi organizmi tudi pri zelo nizki temperaturi dolgo časa ohranijo, kakor kažejo nekateri poskusi; dà, pri nizki temperaturi se življenjska kal dalj časa ohrani kot pri visoki. Na ta način se lahko življenje ohrani in širi od sveta do sveta, od planeta do planeta na vse veke.³³

Panspermizem seveda predpostavlja, da se življenje samo od sebe razvija iz najnižjih oblik do najvišjih.³⁴

To je v glavnih potezah Arrhenijeva teorija o večnem krogotoku. Arrhenius seveda že predpostavlja glavne teze monizma: popolno enotnost vse biti in istovetnost absolutnega bitja s svetom; on hoče le dokazati, da pojavi v vsemiru v resnici odgovarjajo načelom monizma: ves razvoj se vrši po izključno fizikalnih zakonih od veka in se bo vršil na vse veke brez konca in kraja brez vpliva kakega nadsvetovnega bitja. V vsemiru vlada večni krogotok, tvar, energija, življenje spre-

³² A. 214, 215.

³³ A. 216, 217.

³⁴ A. 223, 224. »Ein wichtiger Schluß, den wir jetzt schon aus dieser Anschauung ziehen können, ist der, daß alle lebenden Wesen im Universum untereinander verwandt sind, und daß, wenn das Leben auf einem Himmelskörper beginnt, es aus den niedrigsten bekannten Formen hervorgehen muß, um sich sodann im Verlauf der Entwicklung immer mehr zu höheren Formen zu veredeln.« B. 193.

minjajo le obliko in prostor v vsemiru. Moramo priznati, da je Arrhenius svojo vodilno idejo dosledno izvedel; ali jo je tudi dokazal?

3. Arrhenijev večni krogotok in zakon entropije.

Iz zakona entropije sledi nujno konec sveta, to prizna tudi A.; toda on trdi, da v vsemiru ta zakon nima splošne veljave, tam je uresničen Maxwellov idealni slučaj. Z resničnostjo te trditve stoji in tudi pade ves A. sestav in večni krogotok.

Primerimo M. idealni slučaj s pojavi, o katerih A. trdi, da so udejstvovanje tega idealnega slučaja. Pri M. imamo posodo, ki je razdeljena na dva dela; iz manj gorkega dela posode prehaja gorkota v bolj gorki del, in pri tem se ne vrši nobeno delo, kakor je menil M. Recimo, da bi bilo to res, ali je v vsemiru tak slučaj?

V vsemiru imamo kozmične meglice na eni strani in na drugi »ozračje novih solnc« (A. 191) in »težje mase, ki se nahajajo v bližini meglic« (B. 80). Energija prehaja iz meglic k novim solncem. Ali se ta prehod vrši tudi brez dela, kakor v M. idealni posodi? Brez dvoma ne; ampak ta prehod se vrši na stroške meglic. M. idealna posoda je popolnoma izolirana; izmenjava energij je mogoča le med obema deloma posode. In v vsemiru? Tam se izmenjava energij ne vrši samo med meglicami in novimi solnci, ampak tudi na druge strani; ne samo v eni smeri, ampak tudi v nasprotni smeri. Nova solnca gorkote od meglic ne dobivajo samo, ampak jo tudi, in sicer veliko več, oddajajo meglicam in v vsemir. Tudi pri novih solncih se bodo zunanje plasti ozračja tako ogrele, da bo veliko molekul dobilo toliko hitrost, da bodo premagale privlačnost ter odšle v vsemir. Vsled izžarjevalnega pritiska bo tudi veliko število delcev solnčne materije s kinetično energijo zapustilo solnce; vsled tega bo novo solnce neprenehoma izgubljalo termično in optično energijo. A. bi moral dokazati, da je ta izguba energije manjša ali vsaj enaka prirastku, a tega ni nikjer dokazal, — in tudi ne bo mogel dokazati. Ali bodo tudi vse molekule, ki zapuste meglice, zašle k novim solncem? Veliko jih bo naletelo na ugasla solnca, planete, ali se bodo izgubile v praznem prostoru, in njih temperatura bo služila izenačenju temperature. Seveda nekaj energije, ki bi se drugače izgubila,

bo postalo s tem, da pride v ozračje novih solnc, zopet deložmožne, toda — in to je odločilnega pomena — ne vsa energija.

Iz tega sledi, da M. idealna posoda ni popolnoma udejstvovana v vsemiru; moramo jo nekoliko spremeniti, da bo popolnoma odgovarjala pojavom v vsemiru. Namesto zelo razumnih duhov, ki regulirajo prehod molekul iz enega dela posode v drugi, si moramo misliti skrajno nespretno palčke, ki puščajo iz bolj gorkega dela posode tudi hitrejše molekule, dà, veliko takih, ki imajo največjo hitrost. Poleg tega bi morali odstraniti tudi hermetično zaporo, ki je branila vsako izmenjavo energije z zunanjim svetom. Taka posoda bi bila resnična slika pojavov, ki se vršijo v meglicah in solncih. In kdo bo tedaj še trdil, da se v taki posodi entropija zmanjšuje?³⁵

A. bo morda odgovoril: seveda gubi tudi novo solnce počasi energijo, a ta energija potuje k meglicam, in odtod zopet k temu ali onemu novemu solncu. Nova solnca se počasi kondenzirajo, vsled velikega pritiska in visoke temperature se razvijejo tiste silno močne kemične spojine, ki so pravzaprav gonilna moč v večnem krogotoku. Tudi tukaj bi moral A. dokazati, da nobena molekula in noben del gorkote ne zajde k ugaslim solncem in planetom ali pa v prazno vsemirje; ker če se tudi le nekaj energije izgublja v vsemir, kjer služi za izenačenje temperature, se bo enkrat ves ta ustroj ustavil. Zato moramo pritrditi sodbi znanega francoskega učenjaka Poincaréja, ki trdi, da ti pojavi lahko nekoliko zavlečejo »smrt gorkote«, popolnoma preprečiti je pa ne morejo.³⁶

Iz tega jasno sledi, da A. ni dokazal, da v vsemiru entropija ne raste; s tem je njegov sestav in večni krogotok pravzaprav že ovržen.

A poglejmo še dva glavna predpogoja njegovega sestava. Da bi se krogotok v vsemiru neprenehoma ohranil, bi se morala nebesna telesa redno zadevati med seboj. Ali so v vsemiru za to dani vsi predpogoji? Prvi nujni predpogoj je za-

³⁵ Prim. Inauen, o. c. 1. Artikel, 8—10.

³⁶ Poincaré Henri, *Leçons sur les hypothèses cosmogoniques*² (Paris 1913), »il semble que, par ce processus, la mort calorifique de l'Univers sera énormément retardée, mais on peu croire, qu'elle ne sera pas que retardée«, str. 256. Prim. Hoenen S. J., *De valore argumenti entropologici*, 105—107.

dostno število nebesnih teles, ker ako ni nebo dovolj gosto posejano z zvezdami, ne bo mogoče, da bi se ti medsebojni sunki redno vršili.

A. si pomaga prav lahko. »Vzemimo,« pravi, »da je na nebu stokrat več ugaslih, kot žarečih solnc; ta podmena ni tako neutemeljena«; vidimo namreč na nebu večkrat nove zvezde zažareti.³⁷ Toda ta podmena je nevzdržljiva, kakor je dokazal Poincaré.³⁸ On izvaja. Vsako leto zapazimo približno eno novo zvezdo. A. razloži postanek novih zvezd s tem, da dvoje zvezd trči vkup; ako hočemo torej vse te nove zvezde na ta način razložiti, bi moralo biti v vsemiru vsaj 10.000krat več ugaslih solnc kot žarečih. Ali je to mogoče? Ne; ker te silne mase bi morale vplivati na gibanje planetov, a tega vpliva ne zapazimo. Ta prvi nujni predpogoj ni mogoč.

Kaj bi pa sledilo, ako bi se res taki medsebojni sunki nebesnih teles trajno vršili? Novo solnce bo brez dvoma večje, kot sta solnci, ki sta trčili skupaj; ako to novo solnce zopet udari v drugo, bo novo solnce zopet večje itd. Ti medsebojni sunki se vršijo po A. že od vekomaj, zato bi morala nastati že neskončno velika solnca, ker ako se h končni količini pridá neskončnokrat končna veličina, dobimo neskončno veličino. Na nebu bi imeli več neskončno velikih nebesnih teles. Ali bi tedaj mogle bivati zase kozmične meglice in rimska cesta, ali jih ne bi te neskončne mase že zdavnaj anektirale?

Drugi predpogoj — glavna gonilna moč — A. večnega krogotoka so silno močne kemične spojine, ki se razkrojijo pri medsebojnem sunku dveh nebesnih teles in se zopet strnejo pri kondenzaciji meglic. A. misli pred vsem na radioaktivne snovi.³⁹ Tega pa ne priznajo moderni kemiki. Hollemann pravi: »Kolikor je do sedaj znano, se radioaktivni

³⁷ »Damit die Sonne mit ihren gegenwärtigen Dimensionen und ihrer Geschwindigkeit von 20 km pro Sekunde mit einem anderen Stern von gleicher Eigenschaft zusammenstoße, brauchte es 100.000 Billionen Jahre. Nehmen wir nun an, daß es hundertmal mehr erloschene als leuchtende Sterne gibt, welche Annahme gar nicht so unberechtigt ist, so würde die wahrscheinliche Zeit bis zum nächsten Zusammenstoß etwa 1000 Billionen Jahre betragen.« A. 153.

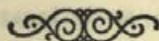
³⁸ Poincaré, o. c. 248—249.

³⁹ »Die radioaktiven Körper zerfallen bei gewöhnlicher Temperatur, bilden sich aber bei höherer Temperatur wieder aus ihren Zersetzungsprodukten zurück.« B. 182; prim. A. 100.

procesu ne dajo obrniti.«⁴⁰ Kaj pa sledi iz tega? Da bo energija, ki je vezana v radioaktivnih snoveh, počasi postala nezmožna za opravljanje dela, in radi tega grozi tudi s te strani konec sveta.

A. sestav stoji na zelo slabi podlagi. Nujnih predpogojev svoje teorije ne more dokazati. (Dalje.)

⁴⁰ Hollemann, Lehrbuch der anorganischen Chemie¹¹, 1913, str. 370: »Soviel wir bis jetzt wissen, sind die radioaktiven Umwandlungen irreversibel. Wir stehen als Zuschauer ihnen ohnmächtig gegenüber; wir können sie weder erzeugen, noch hemmen. Würden diese Umwandlungen eine allgemeine Eigenschaft der Materie sein, so würde dies einen langsamen Zerfall derselben bedeuten. Da die Umwandlung nicht rückgängig zu machen ist, könnte dies darauf hindeuten, daß das Weltall durch irgend einen schöpferischen Akt aus einer Urmaterie aufgebaut worden ist.« Prim. Inauen, o. c. 1. Artikel, 3—4.

Zamujeni trenutki v življenju slovanskih narodov.

Dr. Jos. Srebrnič.

1. Državotvornost narodov.

Mnogo se govori dandanes o državotvornih narodih. Med narodi — pravijo — je nekaj podobnega kakor med posameznimi ljudmi. Tu so nekateri voditelji, bogati posestniki, bogati podjetniki, bogati duševnih darov, skratka osebe, ki se nahajajo v okolnostih, da druge nadkriljujejo ter jim gospodujejo. Drugi so pa ubogi s časnimi dobrinami, hlapci, delavci, uslužbenci, ubogi z dušnimi darovi, torej osebe, ki živé v odvisnosti od prejšnjih. To je resnica. Nikakor pa ni resnica, da morajo tudi narodi nekateri gospodovati, drugi služiti. Z državnimi tvorbami se socialna neenakost posameznikov ne more primerjati. Kajti državne tvorbe, kolikor so seveda neodvisne in samosvoje in le take pridejo tu v poštev, so si v bistvu vse enake. One so suveréne in zatorej druga od druge odvisne ne kakor posamezniki v družbi na podlagi subordinacije, temveč vedno le na podlagi paritetne koordinacije »do ut des«, ki označuje svobodo njih dela in neodvisnost njih nastopa. Dokaz torej ne velja.

Vendar nam dejanske razmere pričajo, da prav mnogo narodov nima lastne države. Tudi iz tega ne sledi, da niso državotvorni. Najprej ni vedno, da — lahko se reče, ni nikdar narod sam kot tak, ki si ustvarja neodvisno državno življenje. Tu sodeluje zmerom mnogo zelo važnih činiteljev. Enega takega bomo za krščanske narode v sledeči razpravi spoznali. — Res pa je, da ima glavno vlogo pri ustvarjanju neodvisnega narodovega življenja narod sam, oziroma njegov predstavitelj. To se menja. V dobah demokratizma ima kakor po splošno sprejetem mednarodnem pravu glavno vlogo narod sam; tedaj je on državotvoren. V dobah absolutizma in fevdalizma prehaja ta vloga zopet kakor po splošno priznanem načelu na vladarja, kjer je on kot glava svojega naroda državotvoren. Vsak narod pride lahko torej prej ali slej do tega, da je državotvoren. Iz tega sledi, da so besede o državotvornih ali gospodujočih in službujočih narodih prazne, so le izraz šovinističnega umevanja zgodovine.

Tudi imajo vsi narodi pravico do samosvojega neodvisnega življenja! Kajti neovirano kulturno življenje, ki ga naravni zakon sam vsem narodom priznava, ni mogoče brez svobode. Tako svobodo pa more dandanes jamčiti edinole narodna neodvisna država. Država narodov dandanes, ko politika ne pozna pravičnosti in moralnih načel, ko izločuje povsod vpliv papeštva, ni mogoča. Pač pa je mogoča zveza narodnih neodvisnih držav. Zatorej država narodov dandanes nima več ne možnosti ne pravice do obstoja, ampak pravico do obstoja imajo edinole narodne države, oziroma zveze paritetnih narodnih držav s skupnim vladarjem, oziroma skupno vlado. To z ozirom na življenje narodov.

V prejšnjih časih, ko so bili vladarji državotvorni, je bilo tudi naravno, da je ob vladarjevi osebi ves narod padal ali se dvigal. Če je bil vladar izrazita osebnost, bogata znanja in vladarskih zmožnosti, je v sebi osredotočeval vse državno življenje svojega naroda. Ž njim je ves narod kulturno spël kvišku; ž njim je tudi lastno življenje širil in takorekoč razlival čez svoje meje daleč na sosedna ljudstva do tja, do kamor sta segala meč in moč vladarjeve roke. V ravno nasprotni smeri se je gibanje širilo, če vladar ni bil dosti vreden. Še slabše je bilo za tiste narode, ki so potom nesrečnih bojov ali iz drugih razlogov

izgubili svojo državno neodvisnost. Oni so bili in so v podobnih slučajih res siromaki. Bodisi fevdalizem bodisi absolutizem, pri obojih so na tleh, brez sredstev in moči, da bi prišli do samo-svojega državnega življenja.

Sedanje razmere v še mnogih državah po Evropi so sad nekdanjega absolutizma in fevdalizma. Toda ves duh, ki se skriva pod njimi, je že od francoske revolucije sem prešel v popolno nasprotje z onim, iz katerega so se razvile. Zatorej morajo nujno pasti in se novemu duhu demokratizma prilagoditi. To zahteva splošna blaginja in zakon razvoja. Seveda stojimo na stališču, da se vrši vse legitimnim potom.

V zmislu tega novega duha, v zmislu demokratizma ni več vladar, ki dela narode državotvorne, a m p a k n a r o d s a m. Možnost, da pride narod do lastnega neodvisnega življenja, je torej dandanes vsa druga, kakor v prejšnjih časih, toliko bolj, ker je lastno neodvisno narodno življenje postulat narave in pravičnosti, ki ga zastopa sedaj ves kulturni svet s papežem na čelu.¹

2. Papeštvo kot državotvoren činitelj.

Zgoraj je bilo rečeno, da je ustvarjanje državnih tvorb odvisno od mnogih činiteljev. Svoboda ni narodom vedno na razpolago! Kakor komet je, ki nenadno pride iz skrivnostnih daljav in stoji nekaj časa pred nami, da ga občudujemo in proučujemo in tako vsaj duševno napravimo svojega, potem pa zopet izgine, da se vrne sam Bog vé zopet kdaj, morda pa tudi nikdar več. Takim kometom so podobne konstelacije, ki se sempatja javljajo v življenju človeške družbe in odpirajo narodom pota do svobode. Blagor narodu, ki po svojih predstaviteljih tako konstelacijo pravočasno izrabi in ki združi po njih vse tu odločujoče činitelje, da si pribori ideal svojega hrepenenja. Gorje, če se prilika zamudi; ostane le kesanje, a kesanje prepozno ...

Sledeča razprava hoče v velikih obrisih pokazati, kako so slovanski narodi v teku svojega stoletnega življenja take kon-

¹ To nam dokazuje njegova okrožnica od početka avgusta 1917, kjer označuje kot pogoj miru vpostavitve Belgije, oživiljenje Poljske, ureditev narodnih mej med Avstrijo in Italijo ter Nemčijo in Francosko; dalje izvajanja »Osservatore Romano«, da sklepanje o vojski in miru bodi pravica ljudskih zastopstev itd.

stelacije izrabljali, posebno za časa srednjega veka. Preteklost naj nas uči, h kateremu državotvornemu činitelju naj se pri konstelaciji sedanjega svetovnega preobrata tudi zatečemo, da ne iznikne hrepenenje našega naroda po svobodi v nepoznate daljave.

Silnega pomena za skoraj ves srednji vek je stališče, ki ga je papeštvo zavzemalo. Njegova avtoriteta je bila nepopisno velika. Nič važnega se ni zgodilo preko papeštva, oziroma preko Cerkve. Kdor je imel njegovo zaslombo, je imel najboljše poročstvo, da varno hodi in da uspe. Nič čudnega. Papež kot namestnik Kristusov, kot namestnik Boga samega, mora predstavljati resnico in pravico. Imeti na svoji strani papeža pomeni imeti na svoji strani pravico in resnico; pomeni torej jasno veličastno izjavo celemu svetu, kje je pravica in resnica. Kdor pa nastopa proti jasno izraženi pravici in resnici, ta dela zločinsko in mora nujno prej ali slej podleči. Papeštvo je postalo v zgodovini človeštva tudi iz tega razloga neizmerno važen činitelj. Ne pomaga prav nič, če ga politika ignorira. Milijoni se bodo navzlic vsej politiki držali njegovih navodil in izjav!

Najočitnejši dokaz, kaj pomenja moralna pomoč papeštva tudi sedaj, dasi papež že stoletja nima več tistega vseodločujočega vpliva, kakor ga je imel v srednjem veku, nam kaže prizadevanje ententinih držav, oziroma osrednjih sil, da bi papež slovesno izjavil, da je na njih strani pravica in resnica. Tudi najbesnejši nasprotniki Cerkve se zavedajo, kako nepregledne posledice bi imela taka izjava. Če je sedaj tako, kako je veljalo to šele za razmere v srednjem veku, kjer je bil vsem krščanskim narodom papež res to, kar je v resnici, namreč namestnik Kristusa, božjega imejitelja resnice in pravice!

Državotvorni možje srednjega veka so imeli torej uspehe le s papežem, proti papežu ali preko njega nobenkrat. Ta zakon gospoduje nad vsem tedanjim življenjem v Evropi, tudi nad življenjem in usodo slovanskih narodov. Zato so dosegali slovanski narodi državno neodvisnost, ako so njih vladarji iskali zaslombe pri papežih ter jim bili zvesti in lojalno vdani. Izgubljali pa so svojo neodvisnost prav gotovo, ako so se njih

vladarji lahkomišelnost s papeštvom igrali. Vsakočasno razmerje, ki so ga torej slovanski narodi po svojih vladarjih do papežev imeli, se kaže tudi pri njih v vsej svoji odločujoči vlogi.

3. Moravani in Bolgari v IX. stoletju.

Prvikrat, kjer so papeži v prilog Slovanom državotvorno nastopili, je bilo v 9. stoletju. Bilo je leta 857, ko je pričel Focij v Carigradu odločno in sistematično pripravljati razkol. Prav tedaj so Moravani in Bolgari dobili misijonarje ne iz Rima, ampak iz Carigrada.

K Moravanom sta leta 863 došla sveta brata Ciril in Metod. Bil je to velik trenutek za Rim, pa tudi za vse Slovane od Češke preko sedanje Ogrske do Egejskega morja. Mažarov na sedanjem Ogrskem tedaj še ni bilo. Šlo je za to, ali naj nad temi Slovani zavlada vse ohromujoča in vsak polet dušeča bizantinska Cerkev ali pa svobodo in mlade sile negujoči duh katoliškega Rimala!

»Sploh je velika nesreča za slovanske narode« — piše Jagić — »da so oni, mladi, zdravi in krepki, zajemali hrano življenja pri zvenem in bolnem starcu, v katerem so bile že vse moči skažene; da je stopil pred nje, ki so začeli komaj živeti, obraz tistega, ki je življenju že odmiral; da so oni svojega duha razvijali in negovali ob knjigi, ki ni imela nobenega duha več!«² — To pa je bil prav bizantizem grške Cerkve.

Nastop sv. Cirila in Metoda je bil epohalen. Z lastno čudovito iniciativo sta najprej ustvarila kulturno neodvisnost od nemštva, ko sta Moravanom izumila domači govornici primerne pismenke ter jim podala literaturo in bogoslužje v materinem jeziku. Knez Rastislav (846—870) pa je hotel svojo državo, ki je obsegala današnjo Moravsko, Šlezijo, del Gornje Avstrije in vso Slovaško na Ogrskem, tudi politično od Nemcev popolnoma osvoboditi. V ta namen je moral najprej svojo državo napraviti od njih neodvisno v cerkvenem oziru.

Cerkev so vladali tedaj slavni papeži Nikolaj I. (858—867), Hadrijan II. (867—872) in Ivan VIII. (872—882). Zavedali so se pomena dogodkov na Moravskem. Na vsak način so hoteli

² Prim. Konst. Jireček: Dějiny národa bulharského; v Praze 1876, p. 134.

Moravane ločiti od Focija ter jih Rimu priklopiti. Zato so potrdili delo sv. Cirila in Metoda v celem obsegu. Hoteli pa so hkrati moravsko Cerkev napraviti tudi neodvisno od Carigrada; zato so obnovili starodavno sirmsko-panonsko metropolijo, ki je bila vedno Rimu podrejena in h kateri je spadala poleg nekdanje Panonije tudi Moravska, ter sv. Metoda imenovali v njej za nadškofa. Moravska je postala tako od nemštva tudi cerkveno neodvisna. Rastislav je dosegel, kar je želel.

Papeži so ga proti Frankom toliko bolj podpirali, ker so jih prav tedaj frankovski vladarji silno nadlegovali: Lotar II. se Nikolaju I. ni hotel pokoriti v zadevah svojega pohujšljivega zakonskega življenja; njegov brat Ludovik II. pa je istega papeža z vojsko leta 864 kar v Rimu napadel. Konstelacija je bila izborna; bilo je v interesu Cerkve, da bi se med nemštvom in bizantinstvom ustvarila država, neodvisna, njej vdana.³ Rastislav pa naj bi ji bil vladar.⁴

Istodobno so se godile velike reči na jugu v sosedni bolgarski državi. Tam je vladal Boris (852—888; umrl leta 907). Bil je še pogan, a spoznal je, da se mora pokristjaniti, če si hoče ohraniti državno neodvisnost. Sosedje njegovi, Bizantinci, Franki in Moravani, so že bili kristjani, ki bi poganov nikakor ne trpeli v svoji sredi. V prisotnosti grškega cesarja Mihaela III. (856 do 867) je bil koncem leta 864 ali početkom leta 865 krščen ter pri krstu po istem cesarju dobil ime Mihael. Toda Grki mu niso hoteli dati niti škofa.⁵ Leta 865 mu je Focij poslal dolgo pastirsko pismo, kjer ga imenuje »svojega sina«, »sad svojih duhovnih bolečin«, »odličen kras svojega truda«.

Boris je spoznal, kaj nameravajo ž njim; zato je že leto pozneje 866 odposlal svoje zastopnike v Rim s prošnjo, naj mu dajo škofov in duhovnikov ter naj mu odgovore na vprašanja, ki jih je predložil. Nikolaj I. mu je takoj ugodil; še koncem istega leta mu je poslal škofove in odgovor. V pismu mu je tudi obljubil za Bolgarsko lastno neodvisno hierarhijo.

Pričela so se pogajanja, kdo naj bi postal nadškof. Hadrijan II., ki je Rastislavu tako velikopotezno šel na roko, Borisu iz zelo važnih razlogov v vprašanju o sebi ni mogel ugoditi.

³ Prim. Marković, *Gli Slavi ed i papi*, Zagreb 1897, I., p. 107 ss.

⁴ Prim. Fr. Palacký, *Geschichte von Böhmen*, Prag 1844, I., p. 118 ss.

⁵ Jireček, c. c. p. 126.

Vprašanje oseb — kako neskončno malenkostno vendar, če gledamo na stvar, za katero je šlo! — to je Borisa napotilo, da se je zopet od Rima odvrnil ter sklenil prijateljstvo s Carigradom, od koder so mu leta 870 poslali nadškofa Jožefa ter poleg njega ustanovili še deset škofijskih sedežev. Ni se sicer ločil od rimsko-katoliške Cerkve, toda vse prizadevanje papežev, da bi ga za stalno k Rimu privabili, je bilo zastonj. Tako se je pričelo omahovanje bolgarskih vladarjev med Rimom in Carigradom, ki je imelo za bolgarski narod tako usodne posledice.

Medtem se je tudi na Moravskem izvršil velik preobrat. Rastislav, ki je vse življenje posvetil veliki ideji, da bi svoje ljudstvo popolnoma osvobodil nemške nadvlade, je bil l. 870 od svojega nečaka Svatopluka zajet ter predan svojim smrtnim nasprotnikom, ki so se nad njim kruto maščevali. Ludovik Nemški mu je dal oči iztakniti ter ga v ječo vreči, kjer je umrl.⁶ Umrl je kot žrtva velike plemenite ideje.

Zavladal je na Moravskem Svatopluk (870—894), ki se je oziral, ne na blagor ljudstva, kakor Rastislav, ampak na to, kako bi lastno moč branil in razširil.⁷ Velikih idej ni imel nobenih pred seboj. Zato ga vidimo sedaj v zvezi z Nemci, sedaj v boju z njimi. Sv. Metoda je popolnoma prepustil preganjanju nemških sosedov. Še sam mu je nasprotoval. Njegovega dela — papeževega dela ni nikjer podpiral. Tako je po smrti Metoda l. 885 v moravski Cerkvi zopet povsod zavladalo nemštvo.

Usodna ura je prišla, a sebična politika Svatoplukova je ni opazila. Če bi on bil ostal na potih svojega velikega prednika, kakor so jih načrtali in imeli pred seboj papeži, Ciril in Metod in Rastislav, in bi za njih obrambo iskal zaveznikov na jugu pri Bolgarih, bi bila slovanska panonsko-moravska država ostala, neodvisna in mogočna; Mažarov bi nikdar tam ne bilo, kjer so sedaj; Severoslovani in Jugoslovani bi ne bili razdruženi.

Tako pa je l. 892 poklical nemški kralj Arnulf Mažare v boj proti Svatopluku.⁸ Za 15 let pozneje ni bilo nikjer več ni sledu velikomoravske države.⁹ Ena velika ideja je zatonila za vedno.

⁶ Palacký, o. c. I., p. 127 s.

⁷ Pravitam, p. 134 s.

⁸ Pravitam, p. 148 s.

⁹ Pravitam, p. 157 s.

Politika osebnih koristi je za ljudstvo zmerom usodna; prav tako politika omahovanja in neodločnosti. Bolgarom je sicer donesla najprej uspehe, a jih je hkratu versko in kulturno upregla v bizantinizem Carigrada.¹⁰ Poleg tega so se kmalu zapredli v neprestane boje z istimi Grki, katerim so predali neodvisnost svojega cerkvenega življenja. Tudi se je tedaj v bolgarski državi bogomilstvo strašno razpaslo; ni bilo pa močne rimske roke, ki bi skrbela za čistost vere — za ohranitev najtrdnjega temelja državnega življenja. Bolgarski carji so bili tisto roko vendar odklonili!

Konec je bil, da je najprej vztočni del Bolgarske leta 971 postal grška provinca.¹¹ Nesreča jih je dalje spremljala pri bojih s Srbi, s Pečenegi, z Mažari.¹² Še nekaj desetletij — in tudi zapadni del Bolgarske pod trnovskimi Šišmanovci je izginil v grškem morju. L. 1019 je Bazilij II. Bolgaromoritelj (976—1025) vkorakal v Carigrad kot triumfator; pred njim pa so šle kot trofeje njegovih zmag proti Bolgarom zaslužjene bolgarska carica Marija in nesrečne hčerke še bolj nesrečnega carja Samuela (976—1014).¹³ Bolgarske ni bilo več! —

In vendar bi lahko bilo vse drugače. Saj se je prav tisti čas Mažarska dvigala pod Štefanom I. Svetim (997—1038) vedno više in više; in tisti čas je Boleslav I. Hrabri (992—1025) svojo Poljsko ne samo neodvisno napravil, ampak bavil se je tudi z načrti, kako bi v zvezi s Čehi slovanske rodove nad Saalo, Labo in Odro sebi pridružil ter z njimi ustanovil veliko državo kot mogočno trdnjavo proti nemštvu, ki je pod pretvezo razširjevanja krščanske vere z ognjem in mečem tamošnje Slované z vso krutostjo iztrebljalo.¹⁴ Toda Štefan in Boleslav sta se držala Rima in iskala dosledno v Rimu zaslombe in priznanja. Carji v Bolgarski pa so hoteli biti sedaj tu, sedaj tam; to je bila zanje poguba, za narod pa največja nesreča.

4. Doba Gregorja VII. in Slovani.

Ozrimo se na dobo Gregorja VII. (1073—1085). Gregor VII. je bil mogočna osebnost; bil je v resnici glavar vse

¹⁰ Jireček, o. c. p. 134 s.

¹¹ Pravtam, p. 152 s.

¹² Pravtam, p. 140 ss.

¹³ Pravtam, p. 165.

¹⁴ Dr. Richard Roepell, Geschichte Polens, Hamburg 1840, I., p. 129.

tedanje krščanske družbe; politika Evrope je bila v njegovih rokah. Za glavno nalogo svojega življenja pa si je postavil, osvoboditi Cerkev nedostojnih vezi, v katere jo je bila vklenila svetna oblast.

Nastopil je z veliko avtoriteto, tako da se je krščanski svet zganil v vseh svojih temeljih. Njegove zahteve so sprejeli na Angleškem, na Francoskem, na Španskem, v Italiji; ni pa jih hotel sprejeti Henrik IV., cesar nemški (1056—1106). Od l. 1076 dalje je započel strasten boj proti papežu. Henrik je bil zelo nasilen, poleg tega je imel materialno moč v svojih rokah. Gregor VII. ga je končno kaznoval, ga izobčil iz Cerkve in si je tudi prizadeval, da bi zmanjšal njegovo moč, ki je bila nasprotna zaščitnici npravnosti in pravice. Konstelacija je postala silno ugodna za Č e š k o, za P o l j s k o, za R u s k o! —

I. — Č e h i so si že od početka svoje zgodovine neprenehoma prizadevali, da bi se otreli nemškega gospodstva. A ni šlo. Niti lastnih škofov niso mogli doseči. Šele sto let po krstu Bořivoja in Ljudmile se je l. 973 Boleslavu II. (906—999) posrečilo, da je Praga postala sedež škofije, toda podrejena nemškemu mogunškemu metropolitu. Škofija je obsegala vso današnjo Češko, Moravsko, Šlezijo, južno Poljsko, Galicijo do Lvova in vso Slovaško. Neizmerno razsežna, ki bi lahko imela poleg nadškofa še mnogo sufraganov.¹⁵ Toda Otto I., Ratisbona, Solnograd, Mogunca bi na to nikdar ne bili pristali. Merodajni so jim bili tedaj pri ustanavljanju nadškofij in škofij drugi oziri, ne pa blagor duš.

Břetislav (1037—1055) je poskusil dobiti metropolita v Prago. Dosegel ni nič, ne samo radi mogočnega Henrika III. (1039—1056), ki ni hotel o tem nič slišati, ampak tudi po lastni krivdi radi svojega roparskega pohoda na Poljsko, s katerim je v Rimu vzbudil upravičeno ogorčenje proti sebi. Spitihněv II. (1055—1061), ki je bil v najboljših odnošajih z Rimom, je l. 1059 naprosil Nikolaja II. za kraljevo krono, a radi političnih razmer je ni mogel dobiti; dobil pa je mitro, posebno izredno odlikovanje. Njegov naslednik je bil Vratislav II. (1061—1092), sodobnik Henrika IV. in Gregorja VII.

¹⁵ Palacký, o. c. I., p. 228 s.

Med Vratislavom in papeži je vladalo izpočetka zelo prijazno razmerje. Aleksander II. (1061—1073) mu je l. 1063 dovolil ustanovitev škofije v Olomucu. On in Gregor VII. sta mu zopet priznala odlikovanje, ki ga je dobil njegov prednik od Nikolaja II. Toda od l. 1075 se je razmerje nakrat spremenilo.¹⁶ Vratislav je stopil na stran Henrika IV. ter navzlic izobčenju iz Cerkve ostal na njegovi strani do konca. Kot plačilo za to je dobil, a le za svojo osebo, l. 1086 od Henrika IV. kraljevsko krono — — — Toda ta kraljevska krona ni bila znak neodvisnosti češkega naroda, bila je le malenkostno zadoščenje ničmurnosti častihlepnega Vratislava.

Kako je vendar mogel Vratislav pričakovati, da bo zase in za svoj narod kaj v resnici trajno dobrega dobil od tiste strani, ki jo je vsa tradicija vodila k pobijanju in zatiranju državne neodvisnosti Češke? —

To je gotovo, če bi Vratislav ostal pri zvezi s papežem, bi češki narod že tedaj dosegel neodvisnost, on sam pa bi postal suverên vladar. Kajti Henrik IV. je bil iz Cerkve izobčen; njegovi podložniki, toliko bolj knezi-vazali, so bili oproščeni vsakih dolžnosti nasproti njemu — že ta okolnost bi Vratislavu odprla pota k osvoboditvi! —; nemška država je bila razcepljena po strankah in oslABLJENA po državljanskih bojih; poleg tega je Gregor VII. sam odvrčal vazale od Henrika ter jim, kakor n. pr. Svenu na Danskem, skušal pomagati do državne neodvisnosti.

Ugodni trenutek je šel mimo. Vratislav ga ni spoznal — na škodo celokupnega češkega naroda.

Sploh se pri njem in pri nadaljnjih Přemyslovcih opaža, da niso poznali globljih tradicionalnih vezi do papežev in Cerkve in doslednosti pri zasledovanju velikih idej. Osebne koristi, moč, čast, viri dohodkov so jim bili pred očmi; hoteli so blesteti. To je bila njih tradicija. Zatorej so klicali tudi n e m š k e koloniste v deželo; rudarstvo je prešlo v nemške roke, prav tako obrtništvo; mesta so postala nemška; cele krajine, kakor n. pr. Hebska, so tedaj pod njimi dobile nemški značaj.¹⁷ To pa gotovo niso bila pota k osvobojenju češkega naroda od nemške nadvlade.

¹⁶ Prim. Gfrörer, Papst Gregor VII. und seine Zeit, Freiburg 1859 ss., B. VII., p. 417.

¹⁷ Palacký, o. c. II., 1. A., p. 153—159.

II. — Poljaki so hodili drugačna pota. »Krščanstvo so dobili od Nemcev; ni se pa Nemcem posrečilo, da bi politično nad njimi zagospodovali. Za stoletja naprej je postala Poljska nasproti germanskemu svetu nepremagano središče in zatočišče zapadnega slovanstva.« Tako označuje Roepell¹⁸ stališče, na katero se je Poljska že za Boleslava I. povzpela. A tudi pri njej se kažejo zamujeni trenutki.

Gregor VII. je imel s Poljsko velike načrte. Poljski knez je bil takrat Boleslav II. Smeli (1058—1079; umrl l. 1081). Nemškimi kraljem je moral danj plačevati, ker sta njegova prednika Miečislav II. in Kazimir samostojnost Poljske nasproti Nemcem izgubila.¹⁹

Že papež Silvester II. (999—1003) je nameraval ob Labi, Odri in Visli ustanoviti slovansko državo, neodvisno od nemških kraljev. Bila naj bi protiutež proti oblasti, ki so jo nemški vladarji tolikokrat izvajali na račun in v škodo Cerkve; kot svojo nalogo bi dalje sprejela pokristjanjevanje polabskih slovanskih rodov, ki so bili postali radi nezaslišano krutega ravnanja nemških vladarjev najhujši sovražniki križa in Cerkve; bila naj bi tudi nekak jez proti ruskemu svetu na vztoku, kjer je zagospodoval bizantinski vpliv.²⁰ Otto III. je te načrte prekrižal, ker je spravil Boleslava I. (992—1025) na svojo stran s tem, da je sam Poljsko v cerkvenem oziru napravil neodvisno od Nemške ter Boleslavu preko papeža podelil kraljevsko krono. Nastali so radi tega spori z Rimom v škodo Poljski in veliki ideji, ki so jo imeli papeži ž njo, četudi je končno Boleslav dosegel, da mu je malo pred smrtjo Rim priznal kraljevsko dostojanstvo.

* * *

Polabskim Slovanom se je silno slabo godilo, odkar so s Henrikom I. (919—936) nemški vladarji razširili svojo oblast nad njimi. Svobode jim niso hoteli dati nobene. Smoter Nemcev je bilo popolno vtelesenje slovanskih rodov v nemško državo, kar se je moglo zgoditi le ž njih popolnim podjarmljenjem.²¹ Ustanavljale so se marke, vojaške postojanke, trdnjave, gradovi. Otto I. (936—973) se je odločil, izvesti zedinjenje slovanskih

¹⁸ Roepell, o. c. p. 135.

¹⁹ Pravtam, p. 169 ss., 184.

²⁰ Prim. Gfrörer, o. c. V., p. 878 ss.

²¹ Alb. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands, Leipzig 1906, III., p. 77.

rodov z nemško državo na podlagi edinstva vere. Tako je pri njem nastal načrt, slovansko zemljo pokristjaniti.²² Nastal je iz tega grozen konflikt med nemškim krščanstvom in slovanskim poganstvom.

Iz nepojasnjenih razlogov je obstajalo že prav od vsega začetka pri Nemcih nasprotstvo do Slovanov. Naj se v zgodovini ozremo kamorkoli, povsod ga vidimo.²³ Henrik I. je n. pr. bil prepričan, da ne dela nič slabega, četudi karkoli počne proti Slovanom. V Merseburgu je sestavil četo zločincev, ki ji je izrecno dovolil vsako dejanje nasproti njim. Otto I. je stal po svoji nravni vzgoji mnogo više kot Henrik, toda gledé Slovanov je imel isto naziranje. Leta 968 n. pr. so mu sporočili, da so bili slovanski Redarci poraženi; zapovedal je, da saški vojvode ne smejo skleniti ž njimi nobenega mirù, ampak boj ž njimi naj končajo s tem, da jih iztrebijo.²⁴ — Kakor so mislili in delali knezi, tako je mislilo in delalo tudi nemško ljudstvo. Ko poročajo tačasni pisatelji o Slovanih, pišejo o njih le z zaničevanjem in mržnjo. Imenujejo jih barbare; Henrika hvalijo, ker je proti njim organiziral zgoraj omenjeno četo zločincev. Slikajo jih za strahopetne, hinavske, krute, nezveste, nestalne, podkupljive. Nazivajo jih pse. Henrik ni poznal nobenega usmiljenja proti njim. Ko je zavzel Jahno, je dal poklati vse odrasle osebe, moške in ženske; otroci so bili odvedeni v suženjstvo; mesto so razdejali.²⁵ V bitki pri Lenzenu ob Labi so Nemci pobili do 200.000 ljudi in sicer izvečine na begu. Še dan po bitki so čisto hladnokrvno klali jetnike. Otto I. je delal prav tako. Po zmagi ob reki Recknitz 16. oktobra 955 n. pr. je pustil jetnike moriti do pozne noči; ob jutranji uri pa je dal na bojišču glavo padlega slovanskega vojvode Stojneva na kol natakniti, na kar je bilo pred njo 700 jetnikov obglavljenih. Svetovalcu padlega vojvode pa so oči iztrgali in jezik odrezali ter ga tako pustili med mrličí poginiti.²⁶

Taka so bila sredstva, s katerimi so Nemci takoj odpočetka svoje gospodstvo nad Slovani skušali ohraniti in utrditi. Odpor

²² Pravitam, p. 85 s.

²³ Pravitam, p. 87 s.

²⁴ Pravitam, p. 88.

²⁵ Pravitam, p. 89.

²⁶ Pravitam, p. 90.

je bilo maščevanje brez usmiljenja. Tak odpor je pri Nemcih izzval zopet enak protiodpor in tako se je pričela strastna in kruta ljudska vojska, ki je trajala stoletja.²⁷ Toda pozabiti se ne sme: Nemci so bili kristjani, Slovani pogani! Nemci so hoteli Slovanom prinesiti krščanstvo, čigar duh je vendar ljubezen, pravičnost in svoboda; Ottonom pa je bila propagacija istega krščanstva le sredstvo za podjarmljenje slovanskih rodov — — Odtod torej pri teh Slovanih tak gnev proti nemštvu in radi nemštva proti krščanstvu. Kaka škoda, da niso imeli prilike, krščanstvo spoznavati in prejemati od Cirilov in Metodov!

* * *

Papeži so poznali razmere. Zato so si toliko prizadevali, da bi Poljake napravili neodvisne od nemške države ter tako močne, da bi sčasom lahko sami, neovirani po Nemcih, mogli voditi pokristjanjevanje slovanskih rodov ob Saali, Labi, Odri in Visli. Gregor VII. je bil sedem let pred svojo izvolitvijo priča, do kako žalostnih uspehov je privedlo vse nemško misijonsko delo. Leta 1066 7. junija so Ljutiči in Obodriti umorili svojega kneza Gotšalka, ki je bil prijatelj z Nemci, ter povzročili pobuno, ki je med strašnimi grozodejstvi uničila vse krščanstvo, ki so ga Nemci zanesli med nje.²⁸ — Po tej poti se ni smelo iti naprej. Pomagati bi mogla le korenita sprememba vsega sistema. Spremembo sistema naj bi sprejela Poljska. Ona naj bi postala zaupnica rimske Stolice pri tem delu. Kako važna vloga ji je bila odkazana! —

Razmere so bile ugodne. V nemški državi so bili časi Henrika IV.! »Papeštvo je za Aleksandra II. v Cerkvi na Nemškem zavladovalo kakor nikoli poprej,« pravi Hauck.²⁹ Proti Henriku IV. je Gregor VII. dobil zaveznika tudi v Boleslavu na Poljskem.

III. — Še pogled na Rusko, da nam postane pomen Poljske za časa Boleslava II. še bolj jasen.

Gfrörer nam v svojem velikem delu o Gregorju VII. prav lepo razlaga, kako sta se i zapadna i vztočna Cerkev zanimali za Rusijo.³⁰ Zapad ni mogel uspeti. Verska politika Ottonov je

²⁷ Prim. pravtam, p. 91 ss., 136 ss., 624 ss., 734 ss.; IV., p. 554 ss.

²⁸ Hauck, o. c. III., p. 735 s.

²⁹ Pravtam, p. 737 ss., 743 ss.

³⁰ Prim. tudi Marković, o. c. I., p. 88 s., 90 s.

končno velikega kneza Vladimirja (980—1015) naklonila, da se je zapada zbal ter šel k patriarhu v Carigrad.

Vladimirov naslednik Jaroslav (1019—1054) pa se je hotel polagoma bizantinskega vpliva otresti ter se hkrati pridružiti zapadnemu svetu. V ta namen je sklenil celo vrsto družinskih zvez med svojim dvorom ter knezi na zapadu;³¹ zakonodajo v svoji državi je uravnal po germanskem pravu; ustanovil je velik samostan v Kievu, neodvisen od Athosa; končno je imenoval Hilariona za metropolita, ki ni bil posvečen v Carigradu. Torej na celi črti stremenje po emancipaciji od grške Cerkve in grškega cesarstva.

Po njegovi smrti je bizantinska struja naščuvala upore v državi. Najstarejši sin Ižeslav (1054—1078) je moral bežati k svojemu stricu Boleslavu, ki mu je l. 1069 iztrgani prestol zopet priboril. Štiri leta pozneje sta se proti Ižeslavu pobunila njegova brata. Zopet je Ižeslav iskal pomoči pri Boleslavu, ki ga je pa sedaj od sebe odpodil in pri tem celo oropal. Nesrečni knez je hitel k Henriku IV. na Nemško, ki pa je ž njim prav tako ravnal kakor Boleslav na Poljskem. — Tako zapuščen in brez pomoči se je Ižeslav početkom l. 1075 ozrl v Rim.

Tedaj je posegel Gregor VII. vmes.

Ižeslav mu je po svojem sinu ponudil Rusijo kot fevd sv. Petra. Takoj je papež ponudbo sprejel ter hkratu nastopil za Ižeslava, da mu zopet pomaga do izgubljene države. Šlo je vendar za velike interese rimske Cerkve!

IV. — Gregor VII. se je obrnil do Boleslava ter zahteval od njega, da vrne Ižeslavu vse, kar mu je bil odvzel in da mu pomaga do prestola v Kievu. Da bi Boleslava za svoje zahteve pridobil, mu je dal dokaze svoje posebne naklonjenosti. V poljski državi je bilo tedaj morda osem škofij. Papež jih je pomnožil na petnajst; škofom je določil stalne sedeže ter jim dal metropolita. To je bilo veliko, kajti »škofije so bile v naziranju srednjega veka diamantni okraski krone«. ³² Razkriti je hotel po svojih odposlancih še druge načrte. ³³ In res, za božične praznike l. 1076 so se vsi škofje zbrali krog njega ter ga slovesno kronali

³¹ Pravtam, p. 93.

³² Gfrörer, o. c. VII., p. 561.

³³ Pravtam, p. 559.

za kralja.³⁴ — Bilo je to prav isti čas, ko se je Henrik IV. brez krone in kraljestva podal v največji zimi čez Alpe v Canosso —

Poljska naj bi po svojem vladarju postala mogočno kraljestvo v zaščito Cerkve in krščanske vere proti Nemčiji, v Rusiji, med polabskimi Slovani. To je bila ideja Gregorja VII., ki se je sedaj začela uresničevati.

Boleslav II. je l. 1077 v zmislu Gregorjeve zahteve Ižeslava zmagavno vpeljal v Kiev nazaj. — Zdi se pa, da je pri tem pozabil, da je bila Ižeslavova država sprejeta pod varstvo sv. Petra. V svojem slavohlepju si jo je hotel, kakor Gfrörer iz mnogih razlogov domneva, sebi pridržati. Krakovski nadškof Stanislav pa je imenom Cerkve to preprečil.³⁵ Kralj mu je prisegel maščevanje.

Leta 1079 je Boleslav Stanislava v cerkvi pred oltarjem ubil — — —

S tem je raztrgal vezi, ki jih je Cerkev napravila ž njim. Vsa stavba se je zrušila, ki jo je hotel sezidati Gregor VII.

V Rusiji je kmalu popolnoma zmagal bizantinski vpliv.

Poljska pa, podpirana po neodoljivi papeževi avtoriteti, kako lahko bi bila kljubovala nemški sili, če bi Boleslav znal krotiti svoje strasti! Kako lahko bi se bilo zgodilo, da bi ona, med tem ko so bili Salovci in Štaufovci sprti s papeži in so svoje moči izgubljali pri pehanju za italijansko fato morgano, razširila svojo oblast na slovanske rodove od Saale do Labe preko Odre proti vztoku, in bi tiste prostrane pokrajine, kjer dominira sedaj nemštvo in protestantizem, postale katoliške in ostale slovanske gori do severnega in vztočnega morja!³⁶

Zopet usoda zamujenega trenutka — — —

5. Slovani v XIII. stoletju.

I. — Leta 1186 so se Bolgari pod vodstvom bratov Petra in Ivana Asena po več kakor poldrugostoletnem suženjstvu dvignili proti svojim grškim tlačiteljem, da bi pričeli —

³⁴ Mišljenje nemških knezov ob tem dogodku izražajo tedanji kronisti: »Dočim smo se mi prepirali, se je moč in ošabnost barbarov tako razpasla, da si je res nesramno celo ta neumni Poljak v našo njavečjo sramoto kraljevo krono na glavo postavil.« Prim. Gfrörer, o. c. VII., p. 558.

³⁵ Gfrörer, o. c. VII., p. 568.

³⁶ Prim. Roepell, o. c. I., p. 298.

kakor se izraža Inocenc III. v pismu iz leta 1204 do ogrskega kralja — »dežele svojih očetov ne toliko zasedati (occupare), ampak si jih zopet pridobivati (recuperare).«³⁷ Po njiju nasilni smrti — oba brata sta bila umorjena — jima je sledil najmlajši brat Kalojan (1197—1207), velik nasprotnik Grkov in prepoln ene same želje, da bi Bolgarsko zopet privedel k sijaju nekdanjih dob.

Kalojan je v svrhu svojih načrtov hotel stopiti v prijateljske stike z Latinci, ki so baš tedaj o priliki četrtega križarskega podjetja leta 1204 z zavzetjem Carigrada strmoglavili grško cesarstvo. Toda slabo je naletel, kajti dobil je objesten odgovor, naj občuje in govori ž njimi ne kakor kralj s prijateljem, ampak kakor hlapec s svojim gospodarjem, sicer mu vojsko napovedo, toliko bolj, ker si dežele, ki jih je bil Grkom odvzel, brez vsake pravice prilašča.³⁸ Od te strani ni mogel torej ničesar pričakovati; odgovor pa si je zapomnil. Tudi Mažari so mu vedno nasprotovali. Zato se je obrnil k Inocencu III. (1198—1216) v Rim, odkoder je upal dobiti najtrdnejše temelje za svoje gospodstvo: priznanje papeževo; carsko krono od njega; cerkveno neodvisnost od Carigrada.

Inocenc III. mu je takoj ustregel. Dal mu je primasa, kateremu je podredil dva nadškofa in štiri škofe.³⁹ Dne 8. novembra 1204 je bil nato Kalojan sam slovesno kronan za kralja. Unija z Rimom je postala popolna. Bolgarska se je s pomočjo Rima zopet uvrstila med neodvisne rimskokatoliške države.

Rim je s polnim pravom pričakoval od Kalojana hvaležnost in zvestobo. Toda Kalojana vidimo že naslednje leto v zvezi z Rimu sovražnimi Grki, s katerimi je Latince pri Odrinu strahovito porazil. Sam cesar Balduin je prišel v njegovo jetništvo. Dogodki niso odgovarjali interesom Rima; zato je skušal Inocenc vplivati na Kalojana ter ga najprej prosil, naj Balduina pusti na svobodo. Dosegel ni nič! Pač pa je Balduin še isto leto za vselej izginil, morda grozno umorjen od Kalojana samega.⁴⁰ Inocenc je pri Kalojanu še nadalje posredoval v prilog novemu latinskemu cesarju Henriku (1206—1216). Toda bolgarski kralj

³⁷ Jireček, o. c. p. 191.

³⁸ Pravtam, p. 200.

³⁹ Pravtam, p. 201.

⁴⁰ Pravtam, p. 203.

se za njegove besede ni brigal.⁴¹ Končal je pred Solunom, kjer je bil leta 1207 zavratanó umorjen.

Dosegel je sicer pri svojih bojih sijajne uspehe. Toda kako vse drugače bi bil Kalojan končal; kako visoko bi bil v drugi smeri privedel svoj narod, če bi bil ostal Rimu hvaležen in zvest. Koliko bi bila Bolgarska dosegla ob roki tedaj vse vladajočega Inocenca III.! Toda njemu je bila vera politika, kakor nekdanj Borisu; verskega življenja ni nikjer pospeševal; bogomilstvo je imelo pod njim vso svobodo; s papežem se je igral. »Politični uspehi so mu bili več kot verski oziri,« tako ga označuje Jireček.⁴²

Isto pogubno politiko sta zasledovala njegova naslednika Boril (1207—1217) in car Ivan Asen II. (1218—1241). Bratili so se z Grki, z razkoleniki, z onimi, ki so stoletja poznali le sovražstvo in smrt proti Bolgarom! V zvezi z Grki so hoteli zatreti latinsko cesarstvo, da bi sami ustanovili slovansko državo in stolico v Carigradu.

Papeži so v tistih bojih stali seveda na strani rimskokatoliških Latincev. Zaman so pregovarjali Ivana Asena, da bi pustil zvezo z Grki. Gregor IX. ga je radi tega v juniju leta 1236 iz Cerkve izobčil; dà, še v istem letu je pozval ogrskega kralja Belo na križarsko vojsko proti njemu.⁴³ Tako daleč je prišlo!

Bolgari so po politiki svojih vladarjev bili zopet v razkolu. Inocenc IV. (1243—1254) je iznova poskusil pri Kalimanu I. (1241—1246), da bi dosegel zedinjenje z Rimom, a brez uspeha.⁴⁴ Ideal vseh Asenov, pridobitev Carigrada, se je kakor neka zakleta sila postavila pred nje, da niso marali nazaj. Kaj so končno dosegli? — Nje same so iztrebili zavrataní umori; žalostno so leta 1257 izginili vsi, še preden je štiri leta pozneje prenehalo latinsko cesarstvo. Carigrada, tega bajnega Carigrada pa niso podedovali Bolgari, ampak Grki, njih najhujši sovražniki...⁴⁵

Kakor jasna zvezda, ki je iz Rima izšla, je šel usodni trenutek že drugič mimo Bolgarov. Zamudili so ga.

Nikdar bi Turki ne bili zavladali nad balkanskimi Slovani,

⁴¹ Pravtam, p. 205.

⁴² Pravtam, p. 195.

⁴³ Pravtam, p. 221 s.

⁴⁴ Pravtam, p. 225 s.

⁴⁵ Pravtam, p. 229 s.

če bi bili bolgarski carji zvesti ostali zvezdi-vodnici iz Rima. Kako drugačno življenje bi bilo med Slovani na jugu.

II. — Tudi na Srbe so se papeži ozirali, da bi jih pridružili zapadnemu rimskokatoliškemu svetu. To vidimo posebno koncem XIII. in početkom XIV. stoletja, ko je Srbska postala prva država na Balkanu. Zadevna pogajanja so se že vršila med Inocencom III. in srbskim velikim županom Štefanom.⁴⁶ Pod Honorijem so se pogajanja končala; Štefan je dobil leta 1217 kraljevsko krono iz Rima, odpovedal se je razkolu ter bil še isto leto po posebnem papeževem legatu maziljen in kronan kot prvi rimskokatoliški kralj Srbije.⁴⁷ Znan je pod imenom Štefan Prvovenčani (1198—1228). Toda vse je bilo le politika, ne pa notranje versko prepričanje. Obračal se je tja, odkoder je pričakoval uspehov. Leta 1219 n. pr. si je od carigradskega razkolnega patriarha na dvoru grškega cesarja Teodora I. Laskirida v Nikeji izprosil posebno nadškofijo za Srbijo;⁴⁸ v marcu naslednjega leta pa zatraja papežu v Rimu svojo zvestobo kot sin rimske Cerkve ter prosi zase in za svojo deželo papeževega blagoslova.⁴⁹

Ista pota so hodili njegovi nasledniki. Štefan Uroš II. (1282 do 1321) n. pr. je leta 1308 prestopil v rimskokatoliško Cerkev. Kmalu potem pa je bil zopet v zvezi z Bizantinci.⁵⁰ Papeži sami so pozivali pozneje krščanske vladarje na boj proti njemu, proti »nezvestemu kralju Rascije«.⁵¹ Pravoslavna Cerkev pa ga časti kot »svetega kralja«.⁵² —

Deset let pozneje je zavladał Štefan Dušan (1331—1355), ki je Srbijo povzdignil do najmogočnejše države na Balkanu. Velikonočno nedeljo leta 1346 je bil po zastopnikih razkolniške Cerkve, po srbskem in bolgarskem patriarhu v Skoplju kronan za carja. Turki so bili tedaj že na polotoku. Leta 1352 je bila celo neka srbska četa pri Dimotiki od njih poražena. Pod vpli-

⁴⁶ Constantin Jireček, *Geschichte der Serben*, Gotha 1911, I., p. 288 s.

⁴⁷ Pravitam, p. 296 ss.

⁴⁸ Pravitam, p. 298.

⁴⁹ Pravitam, p. 297.

⁵⁰ Pravitam, p. 345 s.

⁵¹ Pravitam, p. 352.

⁵² Pravitam, p. 354; glede Štefana Uroša (1322—1331) prim. pravitam, p. 359.

vom tega dogodka je Štefan Dušan izrazil željo, da bi ga papež imenoval za vrhovnega poveljnika krščanstva v bojih proti Turkom. Politični dogodki so torej tudi njega napotili k papežu.⁵³ Leta 1354 — eno leto pred svojo smrtjo — je Inocencu VI. (1352—1362) v Avignonu po svečanem odposlanstvu izjavil, da je pripravljen, papeža pripoznati za očeta krščanstva, za pravega namestnika Kristusovega in naslednika sv. Petra.⁵⁴

Z največjim zadoščenjem je papež sprejel njegovo izjavo in ves navdušen je tedanji kralj češki in nemški cesar Karel IV. Štefanu Dušanu k ti nameri častital ter ga pozdravil kot »svojega najdražjega brata«, ki je z njim skupno združen ne samo po vladarskem poklicu, ampak tudi »po istem plemenitem slovan-skem jeziku«.⁵⁵

Kolikega pomena bi bilo vladanje Štefana Dušana, če bi se značajno odločil za zvezo z Rimom! Pa so se iz političnih razlogov njegove velike namere zopet zrušile v prazen nič.

Ni pa še minilo 35 let po njegovi smrti, ko so l. 1389 Srbi morali prebridko skusiti Vidov dan na Kosovem polju.

III. — Ozrimo se zopet na Č e š k o, kjer vlada Otokar II. (1253—1278). Njegova država se razteza od Krkonošev do Jadranskega morja. Štajerska, Koroška, Kranjska, Slovenska marka, torej skoraj vse pokrajine, koder bivajo Slovenci, so spadale k njej. Palacky trdi, da mu je bilo dostojanstvo nemškega kralja in cesarja dvakrat na razpolago: prvikrat l. 1256 po smrti kralja Viljema Holandskega;⁵⁶ drugikrat l. 1272 o priliki smrti Riharda Cornwallskega.⁵⁷ Drugi so drugačnega mnenja.⁵⁸ Vsekako dokazuje ta okolnost, kako veliko slavo je užival tedaj Otokar.

Leta 1273 dne 1. oktobra so knezi-volivniki izbrali Rudolfa

⁵³ Pravtam, p. 407 ss.

⁵⁴ Pravtam, p. 408.

⁵⁵ Prim. Palacky, o. c. II., 2. A., p. 306.

⁵⁶ Palacky, o. c. II., 1. A., p. 166.

⁵⁷ Pravtam, p. 222.

⁵⁸ N. pr. Adolf Bachmann, Geschichte Böhmens, Gotha 1899, I., p. 558;

Habsburškega za nemškega kralja. Proti izvolitvi je bil edini kralj češki.⁵⁹

Tu se pričenjajo usodni trenutki za Otokarja in za ves češki narod. Otokar se je čutil osebno žaljenega in to mu ni dalo več miru. Rudolfa nikakor ni maral priznati za kralja. Hotel je papeža pridobiti za svoje stališče; dopovedaval mu je, da krščanstvu z Rudolfom ni prav nič pomagano, da je treba novega boljšega kralja izvoliti. — Pa tudi Rudolf ni držal križem rok.

Vse je bilo odvisno od Gregorja X. (1271—1276). Papež je bil ravno pri drugem lijonskem koncilu l. 1274, kjer je radi svoje življenjske popolnosti užival splošno spoštovanje. Katalog papežev ga navaja med svetniki! Rudolf je bil moder mož, ki ni hotel več hoditi po utopističnih potih Štaufovcev. Zato se je papežu že l. 1274 odpovedal vsem nemškim aspiracijam v Italiji, priznal je Sicilijo in Apulijo za neodvisno od nemške države ter sprejel cerkvenopravne zahteve.⁶⁰ Seveda se je papež takega kralja takoj oklenil. S tem je Rudolf vse dobil. Otokar mu je v svojem razžaljenem samoljubju navzlic temu nasprotoval ter iskal celo zaveznikov proti njemu.⁶¹ Spor med obema je postal neizogiben. —

Rudolf je bil ob nasprotovanju Otokarja prisiljen, pokazati svojo avtoriteto kot nemški kralj. In tu je nastalo vprašanje glede dežel, ki si jih je bil Otokar za časa medvladja prisvojil; šlo pa je v prvi vrsti za Avstrijsko, Štajersko, Koroško, Kranjsko ter Slovensko marko.

Nikdar bi morda to vprašanje ne postalo aktualno, če bi se bil Otokar papeževemu nastopu prilagodil, če bi s papežem Rudolfom priznal ter takoj od početka ustvaril prijateljske odnošaje z njim.⁶² Ostal bi bil gospodar vseh pokrajin od Krkonošev do Jadranskega morja. Slovan bi tukaj vladal. Mi Slovenci pa bi morebiti v njegovi osebi postali državotvoren narod — — —

Gregor X. je korake Rudolfa proti Otokarju odobril. Tako je Rudolf s papeževo avtoriteto korakal od uspeha do uspeha proti svojemu zaslepljenemu tekmeču. Vendar je hotel papež

⁵⁹ Pravtam, p. 614 s.

⁶⁰ Palacký, o. c. II., 1. A., p. 232 s.

⁶¹ Bachmann, o. c. I., p. 618 s.

⁶² Pravtam, p. 616, opomba.

preprečiti vsako vojsko med njima. Spor naj bi se rešil mirnim potom; zato je prevzel sam vlogo posredovatelja in rabsodnika⁶³ tudi gledé sedaj aktualnega vprašanja zgoraj navedenih prisvojenih dežel. Papež je hotel res obema najboljše, tudi Otokarju! Izrecno je Gregor X. po svojem odposlancu v juliju 1274 pri Otokarju naglašal, da mu bo dobrohotnejši sodnik kakor pa knezi v nemški državi, ki bodo njegovo zadevo prej ali slej morali obravnavati; Rudolf in njegovi privrženci ga morajo pustiti pri miru — tako je poudarjal — dokler ne bo proglašena papeževa rabsodba; on — Otokar — je lahko prepričan, da bo ta rabsodba popolnoma nepristranska ter izvedena z največjo previdnostjo, kakor zahtevajo samoobsebi umevni oziri na osebi, ki se nahajata v sporu.⁶⁴

Otokar ni maral sprejeti posredovanja; poudarjal je svoje načrte, samo da bi odločitev zavlekel. Tedaj je 26. septembra 1274 Gregor X. tudi formalno priznal Rudolfa za nemškega kralja. Episkopat je s salzburškim nadškofom na čelu sledil papežu, kar je bilo za ves nadaljnji razvoj velikanskega pomena. S strogostjo, s katero je pričel Otokar nastopati, si je odtu jeval tudi srca svojih vazalov; Rudolf pa je dobival zavezniške povsod.⁶⁵ Še vedno je papež hotel posredovati. Otokar pa je take poskuse zavračal. Celo proti papežu je nastopil, očitajoč mu pristranost ter vložil proti njemu priziv na obči cerkveni zbor. Sedaj je tudi Gregor pričel drugače govoriti: zažugal je Otokarju cerkvene kazni, ako ne izpolni svojih dolžnosti do države.⁶⁶

L. 1276 je bil Otokar od Rudolfa premagán; odpovedati se je moral vsem za časa nadvladja prisvojenim deželam ter izvršiti pred Rudolfom svojo vdanostno poklonitev.

Toda zadnja odločitev ni še padla. Še je Otokar upal; zato je tvegal zadnji poskus.⁶⁷ Tudi pri tem poskusu je imel papeža proti sebi. Nikolaj III. (1277—1278) je stal odločno na strani Rudolfa ter nasplošno proglasil izobčenje nad vsemi njegovimi nasprotniki. Solnograški nadškof in drugi škofje so skrbeli, da

⁶³ Pravtam, p. 620.

⁶⁴ Pravtam, p. 620 s.

⁶⁵ Pravtam, p. 622 ss.

⁶⁶ Pravtam, p. 632.

⁶⁷ Rudolfovo ravnanje tolmači Palacký, o. c. 253 ss.

papežev proglas ni ostal neznan, posebno v aplikaciji na Otokarja.⁶⁸ Otokar iz Cerkve izobčen — in Otokarjevi zavezniki so se pričeli pomišljati, so izostajali, so ga zapuščali in prehajali k Rudolfu!

Dne 26. avgusta 1278 je prišlo zopet do bitke med Rudolfom in Otokarjem. Otokar je izgubil vse, kraljestvo, krono in življenje — — —

Še na nekaj važnega treba tu opozoriti. Pri Rudolfu in Otokarju je šlo tudi za to, kdo naj vlada v osrednji Evropi, Slovan ali Nемеc. Tega se je zavedal Otokar sam, ki je leta 1278 v svojem pozivu na poljske kneze, da bi mu prišli na pomoč, opozarjal na nenasitljive pohlepe Nemcev ter na okolnost, da tvori Češka prve predzidove slovanskih dežel proti Nemški.⁶⁹ Pa tudi Rudolf je neposredno pred odločilno bitko na poljanah ob Moravi pisal ogrskemu kralju Ladislavu: »Mi se hočemo z nasprotnikom boriti ter ga s pritiskom nemške sile vreči na tla.«⁷⁰

Zmagal je Nемеc, ker je v papežu takoj od početka dobil zaslombo; Otokar pa je podlegel, ker je papeža odklonil. Niso-li bili to res usodni trenutki? — —

V. — Svatopluk, Vratislav II., Otokar II.! Kako vso drugo zgodovino bi imel češki narod, če bi bili ti papežem sledili!

Poglejmo kratko še na vladarja, ki si je za pravec svojega dela izvolil ravno nasprotno politiko. Ta vladar je Karel I. — kot nemški kralj in cesar Karel IV. (1346—1378). On je bil Cerkvi in papežem vedno iz srca vdan. Kaj je on pa češki narod imel od tega?

Njegova vdanost do papeštva se kaže povsod. Že l. 1346, ko je Klement VI. (1342—1352) Ludovika Bavarskega iz Cerkve izobčil in je Karlu priznal čast nemškega kralja, se je Karel s prisego vsemu odpovedal, kar je nasprotovalo koristim in pravicam Cerkve in papeštvu. In šlo je za velike reči!⁷¹ Saj so se stoletni boji zanje vršili. V vsem je Karel papežu ustregel. Leta 1354 je izdal odredbo, s katero je zelo strogo prepovedal vsako

⁶⁸ Pravtam, p. 263.

⁶⁹ Pravtam, p. 287; Bachmann, o. c. p. 649.

⁷⁰ Bachmann, o. c. p. 653 s.

⁷¹ Palacký, o. c. II., 2. A., p. 275; Bachmann, o. c. I., p. 801.

kršitev cerkvenih pravic in vsako oškodovanje cerkvene lastnine.⁷² L. 1377 je zopet izdal posebno postavo v varstvo svobode in oblasti Cerkve.⁷³ Večkrat je papeže osebno obiskal, tako leta 1365 Urbana V. v Avignonu, morda tudi radi tega, da bi ga pregovoril k povratku v Rim. Tri leta pozneje je šel k istemu papežu v Rim, kjer mu je izkazal največjo zunanjo čast, ki so jo cesarji v srednjem veku papežem izkazovali.⁷⁴ Še neposredno pred svojo smrtjo je leta 1378 z vsemi močmi skušal preprečiti razkol, ki je žugal izbruhniti.⁷⁵ In ko je vseeno izbruhnil, se je on takoj izrekel za postavno izvoljenega Urbana VI. ter njemu v prilog razposlal vsem knezom primerno okrožnico.⁷⁶ Kaj je njemu in češkemu narodu prinesla ta zveza?

Kralj češki je bil že od početka. Kralj nemški je postal leta 1346, ker se je papež z vsem svojim vplivom zanj zavzel. Prvi-krat je postal češkoslovanski knez nemški kralj! Dne 5. aprila leta 1353 ga je papežev legat v baziliki sv. Petra v Rimu kronal za cesarja »svete rimske države nemškega naroda«. Trinajst let pozneje je papež sam njegovi soprogi prav tam dël cesarsko krono na glavo. — Še preden je po smrti očetovi nastopil vladu na Češkem, je l. 1344 pri Klementu VI. dosegel, da je praška škofija postala nadškofija, praški škof metropolit s pravico, kronati češke kralje. On je bil 2. sept. 1346 prvič kronan od doma č e š k e g a metropolita. Po čemer so Čehi dolga stoletja hrepeneli, to je on dosegel: Češka je v cerkvenem oziru postala neodvisna od Nemcev. L. 1348 je v Pragi ustanovil vseučilišče, ki je kmalu doseglo evropski sloves. Kar nepregledno je, kar je on napravil za Češko v političnem, gospodarskem in sploh vsakem oziru. — »Karel I. je najpopularnejši kralj kar jih je kdaj vladalo na Češkem. Kadar se njegovo ime izgovarja, vsplamti še dandanes vsako češko srcé, in vsakdo je poln hvaležnosti in časti do onega vladarja, ki je postal v ljudskem izročilu predstavitelj najvišjega razvoja in blagostanja svoje domovine.«⁷⁷

⁷² Hergenröther, Kirchengeschichte, 1904, II^a, p. 771.

⁷³ Pravtam, p. 780.

⁷⁴ Palacký, o. c. p. 379.

⁷⁵ Hergenröther, o. c. p. 881.

⁷⁶ Palacký, o. c. p. 402.

⁷⁷ Palacký, o. c. p. 403.

To je torej svojemu narodu postal Karel I. v zvezi s papeštvom. Noben češki vladar ni bil za svoj narod tako državotvoren kakor on.

Študija bi se dala še nadaljevati pri vseh Slovanih, tudi pri Čehih, ki bi n. pr. v Juriju Poděbradu (1458—1471) zopet prav gotovo dobili močno narodno dinastijo in po njej seveda za stoletja vse drugačen razvoj pod lastnimi kralji, če bi bil Poděbrad ostal zvest svojim, papežem danim obljubam; če bi jim bil za delo, ki so ga zanj napravili, da je bil splošno priznan za kralja, hvaležen in vdan. Pa je zopet hodil pota interesov lastne osebe in svoje utrakvistične stranke, in zato je bil iz Cerkve izobčen in izgubil je vse, narod pa je bil pahnjen v škodo nepreglednih posledic.⁷⁸

Ponavlja se povsod isti zakon: izkoriščanje papeštva; igranje ž njim v politične svrhe; nehvaležnost, nezvestoba nasproti njemu je prinašala vladarjem in narodom vedno le usodno nesrečo. To smo ugotovili na življenju slovanskih narodov, ki nas najbolj zanimajo. Nikakor ni s tem rečeno, da je dviganje ali propadanje kakega naroda odvisno le od razmerja do papeštva. Tudi drugi činitelji sodelujejo pri tem. — Slovani so pri razmerju do papeštva mnogo grešili. Koliko velikih zamujenih trenutkov je v njih življenju pri tem razmerju! Škoda, ki so jo sebi s tem povzročili, je pač neizmerna. —

6. Papeštvo še vedno varih svobode narodov.

Historia magistra vitae! Taka škoda se ne sme več ponavljati. Krščanski narodi in krščanske vlade morajo zavzemati neko prav gotovo razmerje do papeštva ravno radi tega, ker so krščanske. Na tem se ne da prav nič pre narediti. Zgodovina nas do evidence uči, da vpliva to razmerje prav gotovo na ves narodov razvoj bodisi v smeri navzgor ali v smeri navzdol, kakor je pač razmerje, prijateljsko ali sovražno. To razmerje je torej tudi mogočen državotvoren činitelj. Trenutke najusodnejšega pomena za svoje življenje so Slovani zamujali, ker so ta činitelj odklanjali ali se ga sebično posluževali!

⁷⁸ Prim. n. pr. Bachmann, o. c. II., p. 471—640.

V dobah fevdalizma in absolutizma so življenje narodov in držav odločevali vladarji. Zato je bilo njih razmerje do papežev odločujoče tudi za zadevne narode same, pri Slovanih — žal — le predostikrat v njih lastno nesrečo.

Sedaj prevladuje demokratizem, kjer narod sam po svojih zastopnikih odloča o načinu svojega življenja potom zakonodaje in dosledno tudi o svoji usodi. Samoodločba narodov je logičen postulat demokratičnega ustavnega življenja. Odločevanje in prerekanje o usodi narodov potom tajnih pogodb, potom kabinetov in diplomatskih zastopnikov je v dobi demokratizma nemoralen in popoln anahronizem.

Kako naj papeštvo tukaj deluje kot državotvoren činitelj?

V življenju modernih držav ni več vladar oziroma vlada državotvoren element, kakor je to bilo nekdanj, ampak narod sam. V zmislu idej demokratizma imajo tudi mali narodi pravico, na legitimem način o svojem življenju odločevati, torej v Avstriji n. pr. Ukrajinci, Čehi ter z njimi Slovaki, Poljaki, Rumuni ter Jugoslovani ali Hrvati, Slovenci in Srbi. Nekdanj je šlo za osvoboditev posameznih poedincev iz spon suženjstva, sedaj gre za enako osvoboditev narodov iz poniževalnega tlačanstva »gosposdujočih« narodov.

V prejšnjih časih so razmerje narodov do papeštva uravnavali vladarji. Sedaj ga morajo narodi sami. In ko se sedaj tudi mali narodi zavedajo, da so državotvorni, zato je njih dolžnost, da i sami svoje razmerje do papeštva določijo, kajti to je — kakor smo videli — usodnega pomena. Dovolj je za njih sedanj položaj, da ga priznajo za svojega zaščitnika s tem, da iščejo pri njem zaslombe in pomoči; saj priznajo tako njegovo veliko avtoriteto tudi v sedanjem svetu.

Papeštvo se še zaveda svojega državotvornega zvanja. Kako toplo se zavzema Benedikt XV. v svoji mirovni okrožnici iz prvih dni avgusta za one, ki so že od nekdanj njemu vdani, za Belgijo, za Poljsko. A v isti okrožnici vpošteva tudi spremenjene čase, vpošteva demokratizem, ko predlaga zopetno upostavljenje iste Belgije in Poljske kot neodvisnih držav; ko predlaga dalje, naj se, če le možno, narodnim razmeram primerno uredé meje med Italijo in Avstrijo, med Nemčijo in Francosko ter izraža veliko željo, da naj se po pravičnosti postopa na Balkanu.

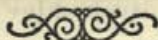
Državotvorno zvanje papeštva temelji v njegovem bistvu. Kot nositelj najsilnejših nespremenljivih moralnih načel bo v

človeški družbi svojo vlogo vedno imelo, dasi ta vloga ni zmerom enako mogočna. Zatorej blagor narodu, ki ima papeža za pokrovitelja; njega ščiti in njemu pomaga največja sila na svetu. Takemu narodu pomaga sam namestnik božji, namestnik tistega, ki je Pravičnost in Svoboda sama.

Izločitev papeštva od mirovnega kongresa bi torej po naših nazorih pomenjala naravnost zločin proti pravičnosti in svobodi.

Če se pa mi Jugoslovani zavedamo, da smo državotvorni in da bo sedanja doba usodna za naše nadaljnje življenje, ozrmo se po velikih zaveznikih ter skrbimo, da postane papeštvo, ta eminentno državotvorni činitelj, tudi naš zaščitnik, naš voditelj na poti k novemu življenju, ki ga je pri narodih vedno pospeševalo in ga še vedno varuje, k življenju v lastni neodvisni državi.

Hoditi moramo boljša pota, kakor so jih hodili tolikokrat slovanski narodi, da ne bomo i mi pozneje gledali na trenutke, ki so bili zamujeni — — —

Novoidealizem češke filozofije.

Prof. dr. Jos. Kratochvíl (Příbor, Morava).

Čehi se morejo ponašati, da so prvi med srednjeevropskimi narodi začeli gojiti filozofijo v svojem domačem, narodnem jeziku. Čehi so prvi pretrgali vezi vseobvladujoče latinščine, jezika učenjakov vseh narodov. Že v prvi tretjini 13. stoletja je izšel češki »List z neba poslani«, ta apokrifni spomenik krščanske mistike. V začetku druge polovice istega stoletja se je pa pojavil mistični zbornik »Raj duše«, prevod latinskega »Paradisus animae« Alberta Velikega; priloženi so mu še drugi mistični traktati. Nagnjenje k mistiki in pobožnosti označuje te najstarejše češke modroslovne spomenike. V njih ozračju se gibljejo težnje prvih nabožnih reformatorjev in propovednikov: Miliča iz Kromeríža in Mateja (= Matija) iz Janova.

Pravi oče češke filozofije je pa Tomaž s Štitnega (Tomáš ze Štitného, 1331—1401). Proti odporu magistrov praške univerze je začel svoje modroslovne in nabožne spise pisati v

češkem jeziku, da bi tako širil izobrazbo tudi med preprostim ljudstvom. Najprej je prevajal mistične traktate Davida iz Avgšburga, Riharda in Hugona a Sancto Victore, sv. Bonaventura, kakor tudi odlomke iz cerkvenih očetov, sv. Avgušтина, Gregorja Velikega in drugih. Svoje celotno modroslovno naziranje pa je podal v knjigi »Reči besední« (Pogovori). V obliki razgovora očeta z otroki obravnava o Bogu, angelih, človeku in njegovih нравnih dolžnostih. Praktično stran svojih modroslovnih nazorov je začrtal v spisu »Knihy šestery o obecných věcech křesťanských« (Šestero knjig o splošnih krščanskih rečeh).

Njegovi modroslovni nazori so v bistvu samo odmev misli sv. Avgušтина, sv. Tomaža Akvinskega in sploh srednjeveške sholastike, a oblika je nova in obravnavanje je samostojno. To je bilo modroslovje v narodnem zmislu. Ne hladna, suha logična oblika, marveč mistična toplota in ognjevito navdušenje.

Propovedniki iz dobe verskih prevratov na Češkem: Matej (Matija) iz Janova, Jan Hus, Hieronim Praški se sicer včasih dotikajo modroslovnih vprašanj, a njih glavni pomen je na bogoslovnem polju.

Filozof »Čeških bratov« in sploh češke verske revolucije je Peter Chelčický (1390—1460), češki kmet-filozof. Svoje versko-modroslovne nazore je izrazil v knjigah: »Postilla čili Kniha vykladouv spasitelných na čtenie nedělní« in zlasti v »Sieti (sveti) viery pravé«. Vzor krščanskega življenja je Kristus in evangelijski. Po njem se mora vse ravnati: javno in zasebno življenje, umetnost in veda. Treba se je torej vrniti k prvotni cerkvi.

Osnovne misli svojega sestava je Chelčický sprejel iz Wiclefa in Valdensev, a v doslednosti in podrobnostih svojih teženj je popolnoma samostojen. Njegova filozofija je skrajna spiritualistična reakcija proti poganški samopašnosti te dobe. Chelčický je s svojim ekstremizmom najsamostojnejši mislec vse tedanje Evrope. Češki bratje so nadaljevali njegove težnje, a so hitro podlegli vplivu humanizma.

Celoten, harmoničen sestav krščanske filozofije, ki izhaja iz razodetja in človeka postavlja v središče stvarstva, je načrtal Matouš (Matej) Konečný (1572—1622). Njegovo delo pa je nadaljeval največji češki pedagog, učitelj narodov, Jan Amos Komenský (1592—1670). Višek njegove filozofije so panzofične, vsevednostne težnje.

Vseveda hoče podati enotno poznanje Boga, narave in umetnosti na podlagi čutov, razuma in vere. Vseveda vodi človeka od vidnega sveta k nevidnemu, z zemlje k Bogu, da bi se človek mogel napiti iz vira blaženosti in bi dosegel vzvišen mir.

Panzofični ideal Komenskega spada med največje ideale človeštva. Spolnjen sicer ni bil, a bilo je to tudi delo nad sile enega človeka. Čvrste in plodne misli Komenskega še danes z neizmerno silo delujejo na človeštvo. Njegove ogromne ideje tvorijo podlago velike filozofične sinteze, tvorijo podlago teženja po edinstvu in miru, po soglasju Kristusovega nauka z rezultati eksaktnih ved. Filozofija Komenskega skupno s težnjami Tomaža s Štítnega in Chelčičkega so podlaga novoidealizma češke filozofije.

V duhu krščanskega idealizma napreduje krščanska češka filozofija tudi v novejši dobi. Po mrtvi dobi 18. stoletja je objavil katoliški župnik Vincenc Zahradník (1790—1836) l. 1818 filozofično razpravo »Rozjímání (razmišljanje) o některých stránkách praktické filosofie«, prvo izvirno in dragoceno filozofično delo, napisano v češkem jeziku v 19. stoletju. Nedolgo potem (l. 1829) je spisal večje delo iz etike »Jednání (razprava) o svrhovaném zákonu cnosti (čednosti)«, kjer je opisal etični princip, v katerem je bistvo nravnega delovanja. Tu očitvidno oznanja socialni evdajmonizem, ki zelo spominja na nauk praškega profesorja Bernarda Bolzana. Zahradník se je sicer branil proti takemu očitjanju, a delo ni bilo odobreno. Razen etičnih spisov se je Zahradník poskusil tudi v češki logiki in psihologiji.

Temelje filozofije, namreč logiko in metafiziko je l. 1844 izdal dekan Ant. Marek, ki je pripravljaval pot novodobni češki znanstveni terminologiji.

Drugi filozofi te dobe: Avguštin Smetana, Ign. Hanuš in slavni zgodovinar Fr. Palacký so se pridružili Hegelovemu idealizmu.

Brnski bogoslovni profesor F. M. Klácel (1808—1882) je delal popolnoma pod Hegelovim vplivom. Njegova »Dobrověda« je krščanska filozofična moralka pomešana s hegeljanskimi prvini.

V drugi polovici 19. stoletja je opaziti v češki filozofiji znatno nagnjenje k Herbartovi filozofiji, kar je naravno, ko je

vlada sama podpirala to smer. Filozofi Jos. Dastich (1835 do 1870), Adolf Lindner (1828—1887), Jos. Durdík (1837 do 1903) in Otokar Hostinský (1847—1910) stopajo popolnoma po Herbartovih stopinjah. Durdík pa vendar tvori tudi samostojno češko.

V filozofiji zahteva Durdík več kakor samo kritiko pojmov in spoznanja, filozofija mu je »veda, ki si prizadeva na podlagi rezultatov drugih ved sestaviti enotno svetovno nazoranje«. Vendar filozofija ni vsota ved, ampak njena naloga je, da poišče, kar je splošno in načelno, kakor tudi to, kar je končni uspeh vseh duševnih teženj. Zato sprejema teorije in hipoteze. Obsega tudi vse nazore, ki jih more človek v vrvenju življenja izraziti o stvareh, o svetu, o Bogu, o naravi, o človeku in nravnosti.

Vede deli v zunanje in notranje. Obe vrsti se zopet delita v konkretne in abstraktne vede. K abstraktnim notranjim vedam prišteva: normatiko (elementarno logiko, estetiko in etiko), dušeslovje, vzgojeslovje in sociologijo, h konkretnim notranjim vedam: zgodovino, državniške in pravne vede ter jezikoslovje. Višek je metafizika. Filozofija torej obsega vsoto abstraktnih notranjih ved in metafizike. Zaključek filozofičnih ved je metafizika, ki jo Durdík naziva »závedo«. Le ona rešuje najtežja in najvažnejša vprašanja človeštva.

V svoji »Soustavá filosofie« izkuša izravnati odnos med filozofijo in verstvom. Filozofije ne more nadomestiti verstvo, a brez verstva se mu svetovni nazor zdi neceloten. »Ako globlja in bistrejša glava uvidi potrebo verstva s filozofičnega stališča, jo še toliko bolj čuti pri pogledu na ljudi, katerim manjka filozofije in svetovnega nazora. Med nalogami filozofije, ki jih ima pri izobrazencih, je, ne morda jim nadomeščati verstvo, marveč braniti jih proti polovičarski izobrazbi in napačni prosveti, proti neveri, ki je vedno jako dogmatična.«

K strogemu metafizičnemu nazoru se Durdík ni povzpел. Ni niti herbartovec niti novokantovec, kakor ga imenujejo. Njegov razvoj se ni vršil v ravni črti, ampak omahuje med realizmom in idealizmom; ob koncu svojega življenja pa je postal odkrit in prepričan branitelj verstva. Zopet osnovna poteza češke filozofije: nagnjenje k verstvu.

Močno je na češko inteligenco vplival T. G. Masaryk (roj. 1850) s svojimi sociologičnimi in etičnimi spisi in s svojo

vnemo za nedoločeno humanitarno verstvo. Njegovo filozofijo je težko klasificirati po navadni terminologiji. Masaryk sicer izhaja iz Comteja in Spencera, a s priznanjem metafizike se bliža idealističnemu stališču; v njem proseva tudi moderni pragmatizem in intuicionizem. V njegovem humanizmu se poznajo vplivi slovanskih moralistov, zlasti ruskih.

Popolnoma po Masarykovih stopinjah stopa F. Drtina (roj. 1861) in nekoliko mlajših filozofov. — Strogi pozitivizem in empirizem goji F. Krejči (roj. 1858); F. Čáda (roj. 1865) pa stopa v strogo znanstveni smeri.

Za kulturni češki ideal si prizadeva F. Mareš (roj. 1857). Vsled znanstvenega spoznanja, da v naravi, zlasti v živih bitjih delujejo višje kakor samo mehanično-kemične sile, se je odkrito uprl materializmu ter se nagnil k idealizmu v Kantovem duhu, a se zelo bliža novoidealizmu češke filozofije, kakor ga oznanjajo zastopniki krščanske filozofije.

Po načelih sv. Tomaža Akvinskega je obdelal filozofijo Jos. Pospíšil (roj. 1845); obsega logiko, noético, splošno metafiziko in kozmologijo. Evgen Kadeřávek (rojen 1840) je obdelal vse dele tomistične filozofije in ravnokar obeta, da bo prihodnje leto (1918) skupno izdal vso svojo filozofijo. Novotomizmu je pripravljala Pavel Vychodil (rojen 1862) s svojimi prevodi iz Aristotela.

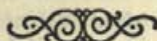
Ta kratki pregled zgodovinskega razvoja češke filozofije kaže popolnoma jasno, da je bila češka duša od prvih začetkov samostojnega filozofskega razglabljanja tja do današnje dobe vedno silno versko nadahnjena, kaže vedno nagnjenje k mistiki in vernosti.

Ko so pa koncem 19. in v začetku 20. stoletja češko življenje obvladale brezverske in protiverske težnje, je bilo bistrejšim duhovom takoj jasno, da je narod na stranpotih, da se oddaljuje od svojega zgodovinskega poslanstva. Razpad, ki se je pojavil v češkem narodnem življenju pred vojsko in med svetovno vojsko, je jasno pokazal, kam vodi narod brezverska, tuja, nečeška filozofija.

Ni dvoma, da na meji nove dobe, ko se izprašuje narodna vest, ko se tvorijo novi politični, kulturni in socialni programi — da se na mejah te velike dobe narod vrne k sebi, se vrne na pota, odločena mu po zgodovinskem nagnjenju češke duše k verstvu, da si češki narod poišče svoj pravi ideal.

Veliki ideal nravni, pod vidikom večnosti in posvečen po nadnaravni, božji sankciji — ta je zares edino zmožen prinesiti harmonijo in mir v naše narodno življenje. Samo tak ideal more biti varno poroštvo, da češki narod krepko in uspešno izpolni svojo nalogo v koncertu narodov, da izboljša svoje notranje življenje in svoj pomen na zunaj.

Veliki ideal krščanski, kakor ga oznanja novoidealizem, udeleževan v srcu vsakega poedinca, more značiti sintezo bodočnosti, sintezo dobrote, resnice in lepote. Samo ta ideal novoidealistične filozofije more uglasiti veliko himno miru, edinosti in ljubezni. Sursum!

Nacionalizem in njegova kazen.

Dr. A. Pavlica.

Božji sklepi in božje sodbe so nam mnogokrat nerazumljive. Kaj nameruje božja previdnost s sedanjo strašno svetovno vojsko, nismo mogli od začetka nitj slutiti. Prvotno je bila vojska napovedana le Srbiji radi sarajevskega zločina, a ta vojska se je že v prvih dneh razvila v svetovno vojsko. Človek, ki je le površno premotroval politiko, je strmel in se popraševal, kako da je to mogoče? Še danes nam ni vse jasno, še danes smo kakor brez glave!

Da si to veliko skrivnost, ki se skriva za srbskim zastorom, vsaj nekoliko razložimo, oglejmo si nekatere važne dokumente, ki se tičejo te vojske.

Sedanji papež Benedikt XV. se trudi od samega začetka svojega pontifikata, da bi ustavil blazno¹ vojsko evropskih narodov. Iz njegovih okrožnic se kaže, da svetovne vojske ni zakrivil kak posamezen čin, n. pr. sarajevski zločin,² ampak splošna nemoralnost evropskih narodov, ki so z materialno silo hoteli drugim gospodariti, teptajoč pravico in svobodo. Stoletni narodni prepiri, krivične narodne aspiracije, združene s podjarmljenjem in izsesavanjem šibkejših narodov, teptanje najsvetejših pravic sv. cerkve na korist nacionalističnemu principu, prevzetna pohlepnost po velikem in slavnem narodnem imenu, po mogočnih državah z obsežnimi kolonijami za izsesavanje — vse to si je dalo sedaj duška in se samo sebe kaznovalo. »Pridite, sezidajmo si mesto in stolp, katerega vrh naj se neba dotika, in pro-

¹ V zadnji noti z dne 1. avgusta 1917 pravi papež: »Ali hoče slavna in cvetoča Evropa v splošni blaznosti v prepad in se sama uničiti?«

² Tak zločin provzroči lahko vojsko med dvema državama, a ne svetovne vojske!

slavimo si ime!« tako ni govoril le prvi narod človeške kulture, ampak vsi po vrsti do današnjega dne. Zgodovina uči, kako so hoteli vsi narode, ko so dobili moč, postati središče za vse druge narode, ki naj bi jim hlapčevali in obračali v ponižnosti oči k njihovem stolpu — središču, dotikajočemu se neba. Tako so si hoteli Grki podvreči ves svet, tako tudi Rimljani in njih dediči — do Cadorne. Zgodovina pa nam je tudi priča, da je previdnost božja vselej take narode zmešala, da se niso med seboj razumeli, ter jih razgnala.

Proti zatiravcem in izsesovavcem so se v vseh časih dvigali zatiranci, ki so končno zmagali. Kot zatiravci in izsesovavci so se odlikovali zlasti Grki in Rimljani, ki so imeli o tem celo filozofijo. Njih največji filozofi so odobraval in utemeljeval suženjstvo, proti kateremu se neprestano bori krščanstvo, ne da bi ga moglo popolnoma zatreti. V vseh časih hočejo biti nekateri narodje *Quirites*, t. j. oderuhi in izsesovavci, ki bi radi le rekvirirali delo in sadove drugih. Drugi naj delajo in se mučijo, oni pa naj bi le vladali in ukazovali. Po nauku grških in latinskih modrijanov je prost človek le ta, ki se udeležuje vlade, t. j. gospôda, ki ukazuje, drugi, n. pr. kmetje in rokodelci, so hlapci in sužnji, ki nimajo nikjer besede. Kdor živi od dela svojih rok, je suženj, kdor živi od vlade, t. j. od dela drugih, katerim ukazuje in katere izsesuje, je prost državljan in gospod. Prava prostost je po poganskih nazorih le tista, ki omogočuje, da od dela drugih živimo. Pot do te prostosti napravlja bojno orožje, vojska in drzno nasilstvo. Z vojsko so podjarmljali Rimljani (Cezar) narode in jih usužnjevali, da so jih mogli potem gosposki kviriti (*Herrenvolk*) izkoriščati in izsesovati.

Kviritski duh, t. j. duh izkoriščanja, izsesovanja in podjarmljanja drugih je vladal pred vojsko in vlada še danes večalimenj po celem svetu. Imenovali smo ga nacionalizem, ne da bi se bili niti zavedali, da je to prav tisti poganski, človeštva nevredni duh. Sarajevski zločin je bil le en pojav tega duha, ki je navdajal vse narode, da so se med seboj sovražili in si skušali škodovati, dokler niso drug na drugega planili. Nacionalizem, ki se je kot divja strast gojil v narodih nad sto let, je sedaj izbruhnil na dan in se sam sebe kaznoval. Vsi narodje, ki se sedaj med seboj koljejo, so hoteli biti »*Herrenvolk*«, t. j. tlačitelji in izsesovavci drugih, in so se s tem imenom celo ponašali.

Sedaj razumemo, zakaj ne neha sv. Oče opominjati narode, ki se sedaj vojskujejo, naj se zopet pobratijo. Dokler se to ne zgodi, je zastoj misliti na pravi mir. Zlo, t. j. želja po gospodstvu nad drugimi in po izkoriščanju slabejših bi s prisiljenim mirom ne bilo odpravljeno in vsak čas bi se bilo bati novega spopada. Stalen mir je mogoč le, ako narodje slečejo zversko naravo poganškega nacionalizma in oblečejo podobo bratstva. »Narodje se morajo pobratiti,« tako piše rimski papež, ki je oče vseh vernikov. Pasti morajo tiste nesrečne besede, ki so jih pred vojsko večkrat izgovar-

jali narodje: Mi smo gosposki narod! To pogansko naziranje rodi le sovraštvo, in zversko klanje. Sedaj razumemo, zakaj opisuje prorok Daniel narode, ki so gospodovali v starem veku, v podobah zveri: Prva zver (Babilon) je bila kakor levinja z orlovimi perutmi, druga (Perzijani) je bila ko medved, ki je narode žrla, tretja (Grki) je bila ko pard s štirimi perutmi in štirimi glavami, četrta (Rimljani) je bila strašna, silno močna, z železnimi zobmi, z desetimi rogmi, ki je tudi strašno žrla, dokler ni bila umorjena. Tako so narodje, ki hočejo druge tlačiti, jih izkoriščati in izsesovati, v resnici prave zveri, z zversko naravo.

Rimski papež niti ne omenja sarajevskega zločina, ker do spopada bi bilo vendarle prišlo.³ Težko je krotiti divje zveri. To skuša sedaj rimski papež, ki kliče, naj stopi na mesto materialne sile moralna sila pravice.

Ali bodo narodje poslušali glas sv. Očeta? Vsi gotovo ne! Še celo v Avstriji, kjer imamo miroljubnega vladarja, ki se trudi za pravičen mir in ki se je javno izjavil kot sin katoliške cerkve za načela, ki jih je sv. Oče označil kot podlago za sklepanje mirovnih pogodb, slišimo še vedno tiste divje glasove, kakor ob začetku vojske. Nemški in mažarski nacionalni radikali bi radi še dalje teptali druge narode v Avstriji. Še 24. septembra 1917 je nemška nacionalna zveza na plenarnem zborovanju na Dunaju izjavila, da zahteva, naj se vsa notranja politika podredi koristim nemškega naroda in naj se ohrani dualistična državna oblika, ker daje ta na eni strani Nemcem, na drugi strani Mažarom vso moč nad drugimi narodi. Prav tako se izražajo mažarski radikali. Italija bi rada požrla Slovence in Hrvate v Istri in Dalmaciji, kjer prebiva komaj 2 % Italijanov. Kaj so delali s poljskim narodom pred vojsko, je znano. Prepovedan je bil celo krščanski nauk v poljskem jeziku za poljske otroke! »Zveri z železnim zobovjem« so tudi Anglija, Francija, Japonska itd.

Vojska se sicer lahko konča tako, da katerakoli stranka opeša in prosi miru. Ali bo pa ta mir trajen in ali bo to sploh mir? Za pravi mir je po besedah papeževih potrebno, da narodje pripoznajo na dvladje pravice nad tvorno silo in da sklenejo vsled tega razorožbo. Glede zahtev pravice poudarja sv. Oče to-le: »Mirovni dogovori s svojimi brezmernimi ugodnostmi so nemogoči, ako obe stranki ne izročita zasedenih ozemelj, t. j. ako na eni strani Nemčija popolnoma ne izprazni Belgije, zagotovivši ji popolno politično, vojaško in gospodarsko neodvisnost nasproti vsakteri vlasti, in ne izroči francoskega

³ Eine grollende Angst vor der Verschiebung des bestehenden wirtschaftlichen Schwerpunktes trieb zu Rüstungen, zum Angriff, zur Abwehr... So wahr es ist, daß falsche nationalistische Grundsätze eine Menge Zündstoff aufhäufte und die brennende Lunte in die Hand drückten, so unzweifelhaft ist es auch, daß eben diesem Nationalismus entweder die Furcht vor wirtschaftlichem Rückgang zugrunde lag, oder das Verlangen nach gewaltiger wirtschaftlicher Entwicklung durch Grenzsicherungen, Ländergewinn, nach Meerausgängen und Meeresbeherrschung den Sporn gab. (»Stimmen der Zeit«, zvezek 12., l. 1917, str. 602.)

ozemlja, na drugi strani pa, ako druge stranke, ki so v vojski, ne vrnejo nemških kolonij. Kar se tiče spornih teritorijalnih vprašanj med Italijo in Avstrijo, Nemčijo in Francijo, je upanje, da bodo stranke v očigled neizmernim koristim razoroženega trajnega miru pripravljene, razpravljati o njih s spravljivega stališča, pri čemer je treba uvaževati stremjenja narodov po merilu pravičnosti in možnosti in podrediti slučajne posebne koristi splošni blaginji vse človeške družbe. Duh pravičnosti in poštenosti bo moral voditi presojanje drugih teritorijalnih in političnih vprašanj, posebno onih, ki se tičejo Armenije, balkanskih držav in ozemelj, ki so bila svoječasnno v poljskem kraljestvu, za čigar plemenite zgodovinske tradicije se morajo vsled posebnega trpljenja tekom sedanje vojne po pravici zavzemati čuvstva vseh narodov. To so glavne podlage, na katerih mora po naših mislih temeljiti nova ureditev narodov. Ustanovljene so tako, da onemogočujejo ponovitev takih konfliktov in pripravljajo rešitev za bodočnost in za materialno blagostanje vseh vojskujočih se držav tako važnih gospodarskih vprašanj.«

Treba bo torej rešiti velika vprašanja, preden bomo mogli govoriti o razorožbi in o trajnem miru. Tudi ti pogoji, ki jih navaja rimski papež, dokazujejo, kako splošen je bil v Evropi pred vojsko nacionalizem, ki je zatiral in teptal slabейše narode in ki je zakrivil vojsko. Po zahtevi rimskega papeža treba te krivice poravnati, da se doseže trdnost miru in blagostanja. Balkan je le ena točka obširnega vzporeda, ki se bo moral obravnavati na skupni konferenci evropskih narodov. Sarajevski zločin je bil le ena iskrica, ki je švignila izpod pepela, pod katerim je gorel nacionalni ogenj strasti, častihlepnosti, oderuštva, brezsrčnosti in nadutosti evropskih »gosposkih« narodov. Da ni mogel sarajevski zločin biti vzrok svetovnemu požaru, je jasno. Svetovni požar je zakrivil krivični nacionalizem cele Evrope, ki mora delati sedaj pokoro za stoletne grehe. Kriva ni le ena država, krive so tudi druge.

Da so ta izvajanja na podlagi papeževih predlogov resnična, pričajo nam razna odkritja merodajnih državnikov, zlasti odkritja nemškega državnega kanclerja Bethmanna-Hollwega.⁴

Takoj ob pojavu avstrijskega spora s Srbijo so se vse vevlasti začele vtikati v to vprašanje, čeprav so vsi vladarji obsojali zločinski sarajevski umor. Vtikati so se začele vevlasti kljub temu, da je Avstrija izjavila Rusiji, da noče s svojim nastopom umanjšati srbske zemlje, da nima namena prilastiti si kakega njenega dela ali ogrozati obstoj srbskega kraljestva,⁵ ampak zagotoviti le sebi mir.

⁴ O tem so pisali razni nemški listi, zlasti »Hist. polit. Blätter für das kath. Deutschland«, 12. zvezek, 1916.

⁵ Avstrijski zunanji minister grof Berchtold je o tem obvestil ruskega poslanika na Dunaju kneza Kurdašev-a dne 24. julija 1914.

Vojska proti Srbiji je predvsem zanimala druge države, zlasti Rusijo in Anglijo. Pravtako gotovo je pa tudi, da je Nemčija smatrala to vojsko za svojo. Ker je Nemčija smatrala to vojsko za svojo vojsko, so jo smatrali za svojo tudi avstrijski Nemci, in sicer vsi brez razlike strank: radikalci, nacionalci, liberalci in kršč. socialci. Njih glasila so poudarjala: To je naša vojska (unser Krieg). Vojsko s Srbijo so vsi uprav zahtevali. Veliko nam pojasnjuje tudi okolnost, kako je ob začetku vojske nemškonacionalna birokracija nastopala proti nenemškim narodom v Avstriji. Zapirali so slovanske voditelje, zatirali slovanska društva, šole in zavode in se sploh vedli, kakor da bi ne bili v mili Avstriji, domovini raznoličnih narodov. To je bil hud greh nad narodi, ki so bili Avstriji vedno zvesti in so se tudi v strelskih jarkih izkazali kot zveste branitelje domovine. Ko je mladi cesar Karel proglasil amnestijo, se Nemci niso mogli več premagovati. Nemški gnev je silil na dan. Jezili so se, da niso dosegli tega, kar so nameravali, t. j. da niso usužnjili vseh drugih Avstriji in habsburški dinastiji zvestih narodov, proglasili nemščine za državni jezik in Avstrije za nemško državo. Priznavali so očitno, da so hoteli tudi odcepitev Galicije od Avstrije izrabiti za svoj namen, da bi potlačili Čeha in Jugoslovane. Želja nemških nacionalnih radikalcev je nemška Avstrija, združena z Nemčijo pod nemškim žezlom. Temu pa so odkrito nasprotni slovanski narode.

Če to pomislimo, je precej očito, kaj mora biti tista velika reč, ki se skriva za srbskim zastorom, ki je spravila cel svet iz ravnotežja in zapalila svetovni požar. To veliko reč priznavajo sedaj že precej odkrito vsa nemška glasila, pišoč, da je Anglija hotela uničiti nemško svetovno gospodstvo. Takole beremo v »Historisch-politische Blätter für das kath. Deutschland« (12. zvezek, 1916): »Anglija sama je hotela imeti vojsko, ker je hotela v zvezi z Rusijo in Francijo poteptati svojega tekmeča na svetovnem trgu in izkoristiti kombinacijo, ki jo je ustvarila, čeprav se ji obstoje te kombinacije ni mogel zdeti trajen radi ruskih nasprotstev, ki so se le začasno potlačila.« Nemčija je korakala v gospodarskem in trgovskem oziru z velikimi koraki proti svojemu cilju, t. j. k svetovnemu gospodstvu. Njeno napredovanje je občudoval ves svet. Ni čuda torej, da so se zbudili sovražniki, pred vsemi Anglija, proti tekmovalki na svetovnem pozorišču. Nemški katoliški listi in drugi trezni listi priznavajo sedaj, da ni nobena reč Nemcem bolj škodovala ko želja po gospodstvu.⁷ Ta želja je uničila že stare Rimljane in bo uničila

⁷ O tem pišejo »Historisch-politische Blätter« (zv. 10., l. 1916) takole: »Am wenigsten angesteckt von dem allgemeinen Wahnsinn waren bis jetzt die Deutschen, ein unermüdliches, emsiges, geschätztes Arbeitervolk. Als geduldige Arbeiter waren sie überall willkommen. Erst als sie als Herren auftreten wollten, erwachte der allgemeine Haß. Was die Vorsehung mit ihnen vor hat, sehen wir immer noch nicht klar, hoffen aber, daß sie vom Fluche des Mammonismus verschont bleiben. Am Mammon gingen die Spanier zugrunde und ihr Los wird die Engländer und in ferner Zukunft auch jene treffen, die sie ablösen. Ebendarin haben deutsche Idealisten der Vergangenheit für Deutschland keine großen äußeren Erfolge gewünscht, weil

vsakega, ki bi se hotel smatrati za dediča rimskega oderuštva ali gospostva. Ta usoda čaka tudi Anglijo! Kakor se je vselej proti »Herrenvolku« dvignil ves svet, tako napoči dan tudi za Anglijo. Naj bi to spoznali sedaj vsi narodi in se začeli sramovati besede »Herrenvolk«, s katero so se prej ponašali. Kviritev-parasitov ne trpi človeštvo. Narodje se morajo pobratiti.

Toda vojska je vendar nastala radi sarajevskega zločina in radi Srbije! V kakšni zvezi je avstrijsko-srbski spor s težnjami Nemčije in Anglije? Zakaj so nemški listi zahtevali vojsko s Srbijo, zakaj so jo proglašali za svojo (unser Krieg) in zakaj se ni moglo nasprotje poravnati mirnim putem? Odgovor na to nam dajejo nemški časopisi, ki sedaj odkrito pišejo. V »Neuösterreichische Blätter« piše državni poslanec dr. Zenker v tem-le zmislu: Zedinjenje Hrvatov in Srbov, kakor je zahteva ententa, bi bilo škodljivo. Tako zedinjenje bi Avstrijo pravtako osamilo, kakor je bila osamljena Srbija. Pa tudi za Nemčijo bi bilo tako stanje docela nevzdržljivo, ker bi imela nova država vse ključke za vrata na vzhod, vsa jadranska pristanišča in vse železnice v Carjigrad bi bile v oblasti velike Srbije... Samo zedinjenje vseh Hrvatov in Srbov v okvirju podonavske države bi bila rešitev, ki bi bila sprejemljiva in koristna (za Nemce) na vse strani. Da potrebuje avstro-ogrška notranja in gospodarska politika spričo tako velike naloge nove orientacije, smatram umljivo samo ob sebi. Status quo ante ni bil tako krasen in dober, da bi bilo treba za njim preletiti le eno samo solzo in vztrajati suženjski na zastarelih metodah iz predvojnega časa bo v jugoslovanskem vprašanju še manj mogoče nego v drugi politiki. Nič nas ne bi približalo svetovnemu miru tako, kakor če v jugoslovanskem vprašanju napravimo končno mir, mir v svobodi in pravičnosti.⁸

Tako Nemeec Zenker! Te besede dokazujejo, da smatrajo Nemci Balkan za vrata, ki vedejo v svet. Tako je res, da je vojska med Avstrijo in Srbijo nastala radi srbskih zločinov in njenih zdražb proti Avstriji, a svetovna vojska kot taka ima globlji vzrok. Velevlasti, zlasti Anglija in Rusija, so hotele zapreti Nemcem vrata, ki so na Balkanu. Ko bi v Srbiji ne bilo vrat za nemško svetovno, nacionalno in gospodarsko politiko, bi bila nastala pač vojska med Avstrijo in Srbijo, a svetovne vojske ne bi bilo. Svetovna vojska ima svetoven vzrok.

S tem je pojasnjeno ne le, zakaj je šla Anglija v vojsko, ampak tudi, zakaj Rusija, Francija itd. Drugače bi svetovne vojske ne mogli niti umeti. Eden vzrok je vrhoven in glaven, in ta je želja po svetovnem gospostvu v nacionalnem in zlasti gospodarskem pogledu, za katero se potegujejo večalimanj vse velevlasti, drugi vzroki so

sonst der deutsche Idealismus zugrunde gehen könnte.« Lepe besede, ki naj bi jih dobro premislili avstrijski nemški hujskači, ki delujejo v nasprotnem zmislu.

⁸ Citiramo po »Slovenec« z dne 29. avgusta 1917.

podrejene in postranske važnosti, n. pr. zaščita Srbije od strani Rusije radi vere in narodnosti, maščevanje Francije itd.

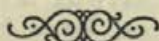
Iz vsega je tudi razvidno, da bi sedaj vojske ne imeli, ko bi bilo vprašanje glede tistih vrat, t. j. Balkana in Jadranskega morja rešeno po pravilih pravičnosti in enakopravnosti.⁹ Tudi končati se ne more dobro ta vojska, ako se ne napravi v Jugoslaviji mir, mir v svobodi in pravičnosti. Za to delo je poklicana Avstrija, ki jo pa zadržuje nesrečni dualizem.

Sporazum med narodi v tem vprašanju in v vseh drugih spornih vprašanjih je mogoče le, ako »stopi mesto materialne sile moralna sila pravice«, ko se bodo začeli narodi spet ponašati s pravičnostjo in sramovati krivičnosti. Ustanoviti treba nadvladje pravice. Same pogodbe, ki jih sklepajo države druga z drugo za ohranitev ravnotežja na svetovnem političnem, obrtnem, gospodarskem in kupčijskem trgu, ne zadostujejo. Tu treba više nadzorovalne moči, t. j. npravne in verske sile, in sicer tako sveže in močne verske sile, da bo obvladovala in prešinjala vse gospodarsko in politično življenje narodov. Diplomacija se je popolnoma ponesrečila. Milijoni so umrli na bojnem polju po njeni nesposobnosti. Littera occidit! Nov duh mora zavladati: Spiritus vivificat! Le duh krščanskih načel, duh katoliške cerkve, duh božje ustanove rimskega poglobarstva, duh dobre krščanske vzgoje narodov more rešiti človeštvo

⁹ Nemški pisatelj Oton Hoelzsch piše v »Preußische Zeitung« takole: V minulih časih je bilo mogoče, da se ta vprašanja niso hotela rešiti, a v vojski se nikakor ne bo mogoče ogniti, da bi se ne rešilo hrvatsko vprašanje na Ogrskem, slovensko in dalmatinsko v Avstriji in bosansko-hercegovsko, ki je glede na skupno državo popolnoma nejasno. Hrepenenje Srbo-Hrvatov po narodni združitvi in po morju se ne bo nikdar pomirilo. Če se ne bo rešilo z Avstrijo, na kar je mislil Milan Obrenović, se bo rešilo proti njej. Srbo-Hrvatje bodo stremili po vojski brezpogojno, da se kam naslonijo, na kar treba pri obnovitvi Srbije in Črnogore misliti. Njih državotvorna moč ne zadošča, da bi sami uredili in vzdržavali državo, kar uči njih zgodovina v protislovju z Bolgarijo. Srbijo in Črnogoro je zdaj Rusija izdala in se nahajate deželi v oblasti osrednjih velesil. Rešitev, ki bi jim v naslonitvi na podonavsko monarhijo omogočila narodno enoto in zadovoljitev (v čemer se je politično večkrat grešilo) gospodarskih zahtev, popolno notranjo svobodo in dohod od morja, bi dušeslovno vplivala nanje proti panslavizmu, kakor vidimo pri Bolgarih. Srbija pripada tudi v zemljepisnem in gospodarskem oziru v državno tvorbo podonavske monarhije. Postojanka Avstrije ob Adriji... se more le s tako rešitvijo jugoslovanskega vprašanja zagotoviti, kar zelo zanima tudi Nemčijo radi lege Srbije ob Donavi in poti v Solun... Če se jugoslovansko vprašanje zamočvirni in če balkansko vprašanje rešita obe skupini, je ostal velik del naših vojaških uspehov na Balkanu zaman... Zahteva, naj se združijo vsi Jugoslovani v kakršnikoli obliki pod habsburškim žezlom, se je že večkrat izrazila... Navedli smo na tem mestu že svojčas stavke nekega srbskega politika iz članka v »Morning-post« z dne 16. febr. 1916, ki je pisal: »Nemčija si je izsilila prehod v Orient, da oškodi Anglijo. Ta vrata se morajo zapreti in se mora Srbija, ki je ključ do njih, tako okrepiti, da bo v bodočnosti lahko vsak nemški napad odbila.« ... To idejo je mogoče izenačiti le po poti, ki smo jo označili. Naše koristi in narodno enoto Jugoslavije treba zadovoljiti.« Tako Nemeec Oton Hoelzsch, kakor poroča »Slovenec« z dne 17. septembra 1917.

zverinskih vojsk. Zato pravi rimski papež Benedikt XV. po pravici: »Na mesto materialne sile mora stopiti moralna sila pravice. Iz tega se bo rodil sporazum vseh, da se bo istočasno in obojestransko zmanjšalo oboroževanje po določenih pravilih in trdnih jamstvih do mere, ki je potrebna in zadostna za vzdrževanje javnega reda v državah.«

Naj bi sedanja strašna vojska narode spametila, da bi začeli gojiti pravo kulturo v bratski ljubezni, zvesto izpolnjujoč večno postavo pravičnosti in ogibajoč se vseh nacionalističnih krivičnih aspiracij in političnih zločinov!

Filozofija vojske.*

Dr. Aleš Ušeničnik.

V sedANJI strašni vojski je z novo silo udaril na dan tudi problem »vojske« sploh. Kaj je vojska? ali je le minljiv pojav, ki ga bo kdaj mogoče izločiti iz zgodovine človeštva, ali pa je morda bistven pojav socialnega življenja, ki se mu bo človeški trud zaman upiral? ali je vojska res strašno zlo, kakor ponavljajo množice, ali ni morda z višjega vidika človeškega razvoja veliko dobro? Kaj je boljše, vojska ali mir? S takimi za navadne ljudi paradoksnimi vprašanji se resno bavijo moderni miselci in pišejo »filozofije vojske«. Tako je napisal Scheler delo »Genij vojske«, tako drug učenjak Gomperz »Filozofijo vojske«¹.

Schelerju in Gomperzu, obema je vojska nujen življenski pojav. Toda da ne bo že izpočetka predsodkov proti njima, treba takoj pripomniti, da sta pa oba zoper sovraštvo in zoper hujskanje naroda na narod. Scheler, ki mu je sedanja vojska »sveta nemška vojska«, pravi: Vojska ni boj zoper posameznika, marveč le zoper državo. Če torej zadaja posameznikom smrt, jo zadaja brez sovraštva do njih. »Sovraštvo nasprotnika je pravi vojski docela tuj element.« Pravi bojevnik v nasprotniku

* Ta članek je bil spisan že koncem l. 1915, a tedanje razmere niso dopuščale natiska. Po mirovni noti Benedikta XV. in po Czerninovem govoru o pogojih miru je pa tudi v tem nastal preobrat.

¹ Max Scheler, Der Genius des Krieges und der deutsche Krieg. Leipzig 1915. Str. 444.

H. Gomperz, Philosophie des Krieges in Umrissen. Gotha 1915. Str. XVI + 252.

spoštuje človeka, bojuje se le zoper »kolektivno silo« kot silo sovražne države. Kot je v vitežkem dvoboju vitez spoštoval viteza in se zato viteško boril, tako mora biti vojskovanje združeno s spoštovanjem. »V tem je veličastvo strašnega dela.«² Res se v vojski marsikdaj pokaže mnogo sirovosti, krutosti in živalske divjosti, a, pravi Scheler, s tem se le pokaže, kar je bilo že pred vojsko. Vojska potegne narodom krinke z obraza. Vojska le pokaže, da je bil tisti »odlični gospod« od včeraj prikrit »lopov«. »Le kdor v sovražni deželi ne krade, ne ropa, ne zavaja žensk, kdor tujcu plača, kar mu gre, in kdor doma ne navija cen, ne skriva zlata, in kdor hrani prijatelju zvestobo«, ta je šel že v vojsko kot mož poštenjak.³ Prav tako odločno je proti sovražanju Gomperz. So nekateri, pravi, ki v prozi in verzih oznanjujejo sovraštvo. To delajo najbrž zato, da bi se o njih govorilo, ker drugega ne znajo. Da bi sedaj po 2000 letni vzgoji po nauku evangelija resno učili sovražiti, to bi bilo vendar čudno. »In koga naj sovražimo? vojake sovražnih držav? ali ne izpolnjujejo svoje dolžnosti v službi domovine kakor mi?« Vojska je mogoča in bi morala biti »brez sovraštva, krutosti, nečlovečnosti in škodoželjnosti«, v tem bi se morala kazati »notranja omika in npravnost«. Ne s strastjo, ampak s pametjo in zavestjo dolžnosti bi se moralo voditi vojskovanje. Z vso energijo pač, tudi s pravično jezo, a ne s sovraštvom. »Nikdar jaz tudi ne bom med tistimi, ki pripisujejo sovražnikom kar kratkomalo vse izgrede, svoje (pa pravtako kratkomalo vsake obtožbe oproste.«⁴ Ena glavnih nalog bi morala biti prav ta, da bi vsi, ki so res omikani, »pobijali narodni napuh, sovraženje in zaničevanje tujcev.« Vsak tujec ima seveda znake tujega ljudskega značaja, a zato ga še ne smemo sovražiti in zaničevati. »Nobenega naroda ni, ki bi ga smeli imenovati ‚Gesindel‘, ‚Bande‘ ali podobno.« Je kako ljudstvo bolj zaostalo in v tem oziru »manj vredno«, a ni še zato vsak posameznik izmed tistega ljudstva »osebno manj vreden«. Pri kulturnih narodih pa niti o onem navadno ne more biti govora. Če se vglobimo v posebnosti tujih narodov, spoznamo, da so mnogo pregloboke in pretenke, da bi jih mogli kar na lahko presojeti

² Scheler, o. c. 78.

³ O. c. 134—135.

⁴ Gomperz, o. c. 106, 102, 88.

in obsojati. »Ni mogoče kar reči, Nemeč je boljši ali slabejši kakor Italijan, lahko pa morda, Nemeč je vztrajnejši, Italijan je finejšega okusa.«⁵

Pravtako oba, Scheler in Gomperz, izkušata seči globlje in ne ostajata na površju slučajnih časovnih dogodkov. Gomperzu se zdi »otročarija izpraševati, kdo je par ur ali dni preje napovedal vojsko«, vprašati je marveč treba, kakšni so bili razlogi za vojsko.⁶ On n. pr. misli, da sploh ni mogoče rešiti vprašanja, kdo je v svetovni vojski napadel in kdo se samo brani. V Srbiji, pravi, je bilo že dolgo časa nacionalno gibanje, ki je šlo za tem, da bi se Bosna združila s Srbijo. Avstrija se je smatrala s tem za ogroženo in je napovedala vojsko, da bi enkrat za vselej vsak tak poizkus potlačila. S tem je pa zopet smatrala Rusija svoje interese na Balkanu za ogrožene in je zato Avstriji napovedala vojsko. Nemčija je vedela, da bo prišlo med njo in Anglijo prej ali slej do odločilnega boja, zato ni mogla dopustiti, da bi Rusija oslabilo njeno zaveznico Avstrijo in je zato ona napovedala vojsko Rusiji. Rusija je pa zvezana s Francosko in Francija se je zbala, da ne bi zmagala Nemčija in svoje premoči izrabila potem tudi proti njej, zato je sklenila z Rusijo iti v vojsko. Anglija zopet se je zbala, da bi bil njen položaj v bodoči vojski še slabši, če se Nemčija utrdi v Belgiji, in je zato tudi sklenila pomagati Franciji in Belgiji v boju zoper Nemčijo. Tako so vse države mislile, da so njih interesi ogroženi in vsaka bi lahko rekla, da se le brani.⁷ Pravtako sodi Scheler. Vojska, pravi, ni posledica vojne napovedi, vojna napoved (če je pravična) le pravno izrazi, kar dejansko že obstoji, da so namreč taka nasprotja, ki jih brez vojske ni več mogoče poravnati.⁸ Taka nasprotja, misli on, da so bila pred sedanjo vojsko. O Rusiji n. pr. pravi, da je le čudno, ko ni posegla že v balkansko vojsko, ki je imela »svetovnozgodovinske posledice, da je vrgla Osmane iz Evrope«. Rusijo, pravi, žene »strašno-silni gon« proti Carigradu. Za ta cilj je žrtvovala že nad 2½ milijona ljudi in ko jo je nesrečna vojska z Japonsko vrgla z vzhoda, je zadobil ta gon še močnejšo silo. Če je hotela

⁵ O. c. 238.

⁶ O. c. 159.

⁷ O. c. 18—21¹.

⁸ Scheler, o. c. 176—177.

v nasprotju Avstrije s Srbijo ohraniti svoj vpliv na Balkanu, je morala poseči vmes. »Politični umor nahujiskanega fantiča«, pravi, je od tega ni mogel zadržati. Zadržati bi jo bil mogel le strah, da še sama ali zaveznica Francija ni dosti pripravljena. »Telegrami med carjem in nemškim cesarjem niso dokazali kake ‚krivičnosti‘ te vojske, ampak samo to, da je ruski car slabič, ki se je igral še z mirovno idejo, ko je bila vojska nezogibna in jo je ruska duša mogočno terjala. Tako je prišlo do videza, da so ministri prelomili besedo, ko car slabič zaukazane mobilizacije ministrom malovestno ni o pravem času sporočil.«⁹ Kar se je sicer govorilo in pisalo, pravi Scheler, je prihajalo odtod, ker smo bili navezani na poročila judov in na mednarodne tiskovne urade, ki so v rokah kapitalizma.¹⁰ Vzrok sedanje vojske je veliko nasprotje med Anglijo in Nemčijo, zato, pravi Scheler, ni ‚svetovna vojska‘, ampak kratkomalo ‚nemška vojska‘.¹¹ Je pa obrambna vojska, »tudi če so bile naše obravnave tako uravnane — kar bi bilo le posebna zasluga naše diplomacije — da smo nasprotnika moralično prisilili, da nas je napadel prav sedaj in ne še le čez dve ali tri leta.«¹² Obenem je pa ta vojska tudi — po Schelerjevi sodbi — vsaj začetek velike odločitve med Evropo in Azijo, med zapadno in rusko-bizantinsko - azijsko kulturo, in Nemčija tudi v tem oziru izvršuje svetovno misijo za Evropo.¹³

Oba, Gomperz in Scheler, tudi priznavata, da ni vsaka vojska že sama po sebi upravičena, ampak da je lahko vojska brezvestno početje in zločin nad narodi. Ne ujemata se pa v pojmovanju pravične vojske. Po Schelerju mora biti vojska res pravi izraz splošne narodove volje, obenem pa — in to je prvi pogoj — morajo biti nasprotja »kriegswichtig«, to se pravi taka, da jih more izravnati le vojska. »Taka nasprotja so, če gre za politično samostojnost in svobodo države (absolutna vojska), potem, če gre za določene pravice, ki odgovarjajo dejanski

⁹ O. c. 174—175. — Sedaj vemo, da ni bilo tako. Kakor je izpovedal tedanji vojni minister Suhomlinov pred sodiščem, je on carja prevaral, samovoljno izvedel mobilizacijo, pozneje pa carju dopovedal, da ni bilo mogoče drugače.

¹⁰ O. c. 175.

¹¹ O. c. 222.

¹² O. c. 220.

¹³ O. c. 233.

moči, in tretjič če gre za mednarodno čast in mednarodni 'prestíž' (relativna vojska). »Zato, pravi Scheler, so splošno krivične vse zgolj trgovske vojske, vse zgolj plemenske in verske vojske (razen če ima država teokratičen značaj), vse zgolj kulturne vojske in tudi sploh vse takozvane 'preventivne' vojske (ni pa krivična preventivna napoved vojske ob resničnih dejanskih 'vojnih' nasprotjih).¹⁴ Odločno je pa Scheler proti »panteističnim oboževavcem uspeha« in »poveličevavcem pozitivnega zgodovinskega poteka«. ¹⁵ Prav med te pa spada Gomperz. Gomperzu se zdi nezmislno govoriti o »pravičnih« vojskah.¹⁶ Vojske, pravi Gomperz, treba torej presojati bolj zgodovinsko ko moralno, bolj po uspehih ko po okoliščinah, kako so nastale.¹⁷ Brezvestna je vojska, če ne gre za življenske interese ali pa če ni verjeten uspeh.¹⁸ Sicer pa »upravičuje obramba domovine vsako pripravno sredstvo«. ¹⁹ Gomperz izpoveda naravnost machiavellizem in odobruje Machiavellijevo navodilo: »Kadar gre za blagor domovine, ne more odločevati noben ozir, ne pravica ne krivica, ne usmiljenje ne neusmiljenost, ne slava ne sramota, ampak brez vsakega drugega ozira je treba ukreniti, kar reši domovini življenje in ohrani samostojnost.«²⁰ Gomperz sam pravi še več: »Kdor se bojuje za interes svojega naroda, ta se bojuje za 'dobro stvar', pa naj si bo vnani povod boja ohranitev ali pa prevrat obstoječega pravnega stanja. To je globoki in dobri zmisel angleškega pregovora: Pravica ali krivica — moja deželal!«²¹ Sploh je Gomperzu pravica le moč.²² Zdi se, da mu je tuj celo pojem »krivde«. Govori le o zmoti, ki jo moramo samo pomilovati in če je nam kvarna, zavriniti, in o nespameti, ki je nesreča, a ne krivda.²³ Ni pa prav jasno, kako more potem vendarle govoriti o »brezvestnih« vojskah; po njegovih nraavnih pojmihi bi mogla

¹⁴ Scheler, o. c. 155—159.

¹⁵ O. c. 153.

¹⁶ O. c. 134—138.

¹⁷ O. c. 118.

¹⁸ O. c. 138.

¹⁹ O. c. 144.

²⁰ O. c. 141.

²¹ O. c. 29.

²² O. c. 131.

²³ O. c. 107, 117.

biti kaka vojska le »nespametna«. Če odmislimo od vojsk razne dostikrat izmišljene pretveze, če odmislimo brezvestne in nespametne vojske in če odmislimo končno nekulturno in nepotrebno sovražnost, tedaj dobimo vojsko, kar je po svojem bistvu. In o vojski kot vojski pravita Scheler in Gomperz, da je življenjski pojav v zgodovini človeštva.

Kakor himna vojski je, kar piše Scheler o njej. Vojska mu je nekaj prvotnega in življenjskega, »funkcija rasti in razvoja narodov in držav«²⁴; vojska mu je »država sama v svoji najživejši rasti«;²⁵ vojska je »najmočnejša države, ljudstva in narode tvoreča sila v zgodovini«²⁶. »Mir je le zgolj negativna in odnosna ideja vojske, podstava miru po bitju in pojmu je vojska kot pozitivna svetovna naprava.«²⁷ Tudi ni resnično, da bi vojska uničevala kulturo; vojska uniči morda tvarne podstave kulture, kultura pa živi v duhovnem svetu, ki ga vojska ne more uničiti.²⁸ Nasprotno, vojska je tista »skrivnostna ura«, ki se ob njej umetnost in kultura poraja.²⁹ Skratka: Vojska ni historičen, ampak trajen, svetoven pojav.³⁰ Brez vojske bi ne bilo ne razvoja ne napredka.³¹ Zadnji smoter — »telos« — vojske je »najvišje gospodstvo duha na zemlji.«³²

Manj patetično, a ne manj odločno proslavlja vojsko Gomperz. Priznava, da je vojska zlo in dobro, kakor se vzame, a s Heraklitom navaja tolike »blagoslove« vojske, da bi bilo pri vprašanju: kaj je boljše, mir ali vojska? po njegovem nezmiselno reči, da mir.³³ Vojska mu je, kakor je rekel Heraklit »polemos pater ton panton«, po naše: »vojska mati vsega«. Vojska je moč edinstva³⁴; vojska je princip gibanja, prenavljanja in življenja³⁵; vojska loči, kar je zmožno življenja in kar ni, in

²⁴ Scheler, o. c. 20.

²⁵ O. c. 42.

²⁶ O. c. 50.

²⁷ O. c. 115.

²⁸ O. c. 63.

²⁹ O. c. 65.

³⁰ O. c. 58.

³¹ O. c. 18.

³² O. c. 10.

³³ Gomperz, o. c. 67, 73.

³⁴ O. c. 33—38.

³⁵ O. c. 38—45.

odkriva notranje vrednote³⁶. Cilj seveda vojska ni, a tudi mir ni cilj, ampak cilj miru in vojske je življenje³⁷.

Scheler pravi navsezadnje, da je vojska »sodba božja«. Vendar pa odklanja tisto govorjenje o »nemškem Bogu«, češ ta Bog ni Bog »očenaša«, prav kakor tudi Angleži z božjim imenom pokrivajo le svoje interese. Tudi ne pravi Scheler, da bi bila vsaka vojska božja sodba. V vojskah ima silno vlogo tudi slučaj, poleg tega je pa vojska lahko tudi krivična, dà, zločinska, in bil bi greh, ko bi kdo imel tako vojsko za božjo sodbo.³⁸ Sodba božja je le »prava vojska«. Vojska odkriva gnilobo. Vojska preizkuša umske, npravne, življenjske in organizatorične sile, zakaj zmotno je, kar mislijo naturalisti, da odločujejo vojsko le fizična sila in kanoni. Pred tehniko in organizacijo kot njih izobraževalno počelo je značaj in notranja vrednost naroda. Zlasti sodi vojska matere. Še bolj kot učitelji odločujejo zmage matere. Sedanja vojska bo izrekla strašno sodbo nad francosko ženo s sistemom dveh ali treh otrok. Obenem sodi vojska vzgojo v družini, in drugotno tudi šolo in nje duha.³⁹

Tudi Gomperz ima podobne misli, a spet v machiavellističnem duhu. Relativno dobra, pravi, je stvar vsakega, ki se bojuje za domovino. A resnično dobra je le stvar tistega, ki zmagà. Uspeh odločuje. Človeštvo govori o Bogu kot »gospodu vojnih trum«. Kar pa Bog stori, je dobro. Torej je zmaga, ki jo je Bog v svojem načrtu določil, tisto, kar je resnično dobro. »Imenujmo to interes človeštva ali zmisel zgodovine ali nujnost razvoja ali načrt previdnosti, to so le različne besede za isto reč.« Če torej hočemo, da bo naša stvar resnično dobra stvar, moramo zmagati.⁴⁰

Odkod to pojmovanje? Saj je marsikaj resnično ali vsaj na pol, z ene strani resnično, kar pravita. A odkod ta absolutna proslava vojske?

Pri Gomperzu je jasno, da iz naturalizma. Gomperzu so narodi, kar so rastline in živali, »življenjske enote«. Na svetu, pravi, je pa tako, da vzkali več življenja, kot se ga more

³⁶ O. c. 45—52.

³⁷ O. c. 62—73.

³⁸ O. c. 127, 151.

³⁹ Scheler, o. c. 134, 136, 147—149.

⁴⁰ Gomperz, o. c. 249—252.

popolnoma razviti.⁴¹ Zemlja nima za vse prostora. Kar živi, živi na stroške drugih. Zato je osnovni zakon življenja boj. Boj je tudi »osnovni zakon našega življenja in naše zgodovine«⁴². Zato more tudi v človeštvu le iz uničenja poganjati življenje.⁴³ »Najgloblje bistvo države je združba ljudi za boj.«⁴⁴ »Ali bi bila mogla nastati današnja Nemčija, če bi ne bila pogubila velikega naroda Vendov?«⁴⁵

Obenem se pa zdi, da je prežet Gomperz od Heglovega panteizma. Zato pravi, kar se vidi od blizu kot slep boj, v tem se spoznajo iz primerne dalje obrisi enotnega razvoja.⁴⁶ Zato mu je vse uspeh, zato mu je božja previdnost le nujnost razvoja.⁴⁷ Zato ne more doumeti krivične vojske in krivde, ki je združena s krivično vojsko. Kdor veruje v previdnost nadsvetnega Boga, temu ni težko doumeti, da lahko začne kak narod vojsko iz samosilja, pohlepa, napuha in da je to zločin, ki je zanj odgovoren pred Bogom, da pa vendar Bog tudi to krivično početje lahko podvrže in prisili v službo višjih ciljev. Komur je pa človeštvo in zgodovina le javljanje v svetu vsobljenegega (imanentnega) uma, temu je kajpada uspeh že tudi dokaz pravice. Kdor zmaša, njegova stvar je že samo zato resnično dobra. Najboljša politika je machiavellizem.

O Schelerju tega ne moremo reči, da bi tolmačil zgodovino panteistično ali monistično.⁴⁸ Tiči pa tudi on v naturalizmu. Res da poudarja izrecno nasproti naturalizmu, da je vojska nekaj svojško človeškega, a vse to je le na videz protinaturalistično. »Vojska, pravi, sega s svojimi koreninami v globine organskega življenja, vendar se ne da doumeti kot naravnostni razvoj pojavov podčloveškega življenja.«⁴⁹ A v čem je ta razlika, n. pr. med živalskim bojem in vojsko? Živalski boji, pravi, so boji sile (Gewaltskämpfe), boji za bitje, za hrano, za plen, za

⁴¹ O. c. 240—243.

⁴² O. c. 224.

⁴³ O. c. 243.

⁴⁴ O. c. 228.

⁴⁵ O. c. 243.

⁴⁶ O. c. 241.

⁴⁷ O. c. 249.

⁴⁸ Listi so celo poročali, da se je vrnil Max Scheler med vojsko v kato-liško Cerkev.

⁴⁹ Scheler, o. c. 9.

plodno. In vojska? Zmota je, pravi s Treitschkejem, da bi se vodile vojske za stvarno bitje, da bi se dale končno razložiti z gospodarskimi ali socialnoživljenjskimi vzroki. Kako pa? »Prava vojska,« pravi, »ni boj za bitje, ampak boj za višje bitje, boj za moč in svobodo, boj za novo porazdelitev kolektivnih duševnih moči volj, boj za gospostvo. To pa, pravi, ta nagon, da hoče človek uveljaviti svojo moč, da hoče po svoje druge obraziti, da hoče gospodovati, je celo prvotnejše ko nagon samohrane. »Tako ima vojska vitalno korenino in korenini po tej tudi v človeški naravi in korenina ni isto ko nagon po hrani.«⁵⁰ S tem je Scheler pač razložil, da je vojska, ki je njemu »prava vojska«, nekaj drugega kakor sam gospodarski boj, toda nikakor ni razložil, da bi vojska kot fizičen boj ne bila nekaj bolj živalskega kot človeškega. Pravimo: bolj živalskega. Prvotno je bila vojska brez dvoma še mnogo bolj živalska. V moderni vojski tiči mnogo duha; vsa tehnika, organizacija in strategija je tvorba duha. A živalsko je prav to, po čemer je vojska vojska: boj s fizično silo. Kakor žival s silo brani svoj revir ali si osvoji tujega, tako narodi v vojski s silo branijo svojo zemljo ali si osvajajo tujo. In prav ta nasilnost je kriva toliko gorja med človeštvom: toliko uničenja življenja, toliko bede, toliko opustošenja, toliko nečloveškega sovraštva, Odtod je vprašanje: ali mora tako biti? ali ni mogoče premagati in izločiti iz zgodovine človeštva teh živalskih pojavov?

Vse modrovanje Gomperza in Schelerja je velik sofizem. Človek je živo bitje, a ni žival, ali recimo, ni samo žival. In prav v tem je človeška prednost in vsa človeška kultura, da preмага človek vedno bolj, kar je v njem zgolj živalskega, da zagospoduje — v mejah možnosti — s svojim duhom nad stvarjo in nagonom. Že smo se toliko »počlovečili«, da si ne trgamo več drug drugemu grizljajev iz ust, kakor to delajo zveri (razen če izgubimo v strašni borbi za življenje vsak premislek in se spet »poživalimo«). Last ni več samo pravica fizično močnejšega in sploh ne pravica samo moč. Je še med nami mnogo dejanj živalskih nagonov, a zavedamo se že vendarle, da so tatvina, rop in nasilje v malem ali tudi v velikem proti »človečnosti«. Če jež z bodicami iztisne jazbeca iz jame, tega ježu ne zamerimo, ker kot žival ravna po živalsko. Ako pa človek kar kratkomalo

⁵⁰ O. c. 12—15, 14.

vrže siroto iz kože in se sam naseli vanjo, to obsojamo kot »ne-človeško«. To se pravi: napredek človečnosti je v tem, da namesto sile stopa pamet, pravo in npravna ljubezen.

Moderni toliko govore o evolucionizmu, a na višku vse evolucije proslavljajo to, kar je še v človeku živalskega. Nam človek nikdar ni bil zgolj žival. Iz živali se ne bi bil nikdar razvil kulturni človek. V živalstvu ni nobenega sledu napredka in kulture. Človek je bil vedno človek po svoji duhovni duši in po svoji pameti. A priznavamo evolucijo, še več, oznanjamo jo kot imperativ napredka in kulture. Človek mora vedno bolj razviti svojo človečnost: potlačiti mora vsebolj živalsko čud in živalsko ravnanje, uveljaviti mora bolj in bolj pametni premislek in pametno voljo. Pamet mu pravi, da pristojne človeški osebnosti neke svoboščine in pravice, ki jih nihče ne sme brez greha teptati. Tudi združbe osebnosti, narodi in države imajo svoje svoboščine in pravice, ki jih morajo drugi priznati in spoštovati. Seveda ima človek in imajo tudi narodi in države med drugimi pravicami tudi to pravico, da smejo svoje pravice s »silo« briniti (»pravo je izsilno«), a ta pravica kaže samo na možnost, da bi se drugi ljudje ne hoteli ravnati po pameti ter ne bi hoteli svobodno priznati vsakemu svojega. Sila je torej znamenje zaostalosti, in ne kulturnega napredka. Čim bolj človeštvo napreduje, tem bolj bi moralo svobodno priznavati in spoštovati pravice vseh.

Vojska kot pojav sile je torej ali naravnost nekulturno nasilje ali pa vsaj žalostno znamenje, da je med narodi le preveč nekulture! Zares kulturni narodi bi spoštovali drug drugega, a ne kratili drug drugemu pravic. Narodi imajo v zgodovini človeštva vsak svoje posebno zvanje. Vsak narod ima svoje kulturne posebnosti. Iz svobodnega razvoja vseh izrašča šele vsestranska človeška kultura. Zato bi se morali narodi ne le spoštovati, ampak tudi ljubiti, saj le iz vzajemnosti poganja njih skupna blaginja. Kaj šele, če so narodi deležni najvišje kulturne misli in moči, krščanstva! Krščanstvo nam oznanja še v mnogo višjem zmislu, kar nam pravi že pamet,

»Da smo očeta enega sinovi,

Ljudje vsi bratje, bratje vsi narodi« (Krst pri Savici).

Seveda s tem vojska še ni obsojena kot bistveno nemoralna. Če ni spoštovanja in svobodnega priznanja pravic, tedaj ogro-

ženi narod ne more drugega, kakor da s silo brani svoje pravice. Vojska je torej lahko pravična, a vedno je znamenje, da narodi niso pravični. Dejal bi kdo: A časi so preporna vprašanja tako zamotana, da ni mogoče spoznati, kje je pravica, in odločiti mora orožje; tako je lahko vojska pravična, ne da bi kdo delal krivico. Odgovor je preprost: Če kdaj ni mogoče vedeti, kje je pravica, tedaj je sila najmanj upravičena. Še za jasno pravico bi morala biti sila le »ultima ratio«, zadnje sredstvo. Če kdaj, so pa v dvomljivih vprašanjih umestna mirovna razsodišča! Gomperz pravi: Kdor gleda na 'krivico', ki je vojska z njo združena, ta bi moral »brezpogojno obsoditi sploh vsako vojsko, saj tudi 'pravične' obrambne vojske ni brez 'krivičnega' napada.«⁵¹ Tu je pa vendar malo preveč sofistike! Če me kdo nasilno in krivično napade, tedaj vendar zato moja obramba še ni krivična! Če je narod krivično napaden, se sme po pravici braniti in njegova vojska je pravična, o tem ne more biti dvoma. A da je krivično napaden, to kaže, da še ni med narodi zavladalo splošno priznanje in spoštovanje nraavnih kulturnih vrednot, svobode in pravice, ali pa da so narodi padli spet z nraavne višine na nekulturno stopnjo egoizma in nasilja.

Še en velik sofizem je, ki Gomperz in Scheler z njim podpirata svojo filozofijo o vojski kot bistvenem pojavu socialnega življenja. Brez vojske, pravita s Heraklitom, ni razvoja, ne napredka, ne življenja; brez vojske se poloti kulture gniloba. To dokazujeta z zakonom narave, kjer poganja življenje iz vednega boja.

V tem dokazovanju je mnogo resnice, a pravo vendarle ni. Če bi po šolsko izrazili to dokazovanje, bi dobili to-le obliko: Brez boja ni življenja, a vojska je boj. Torej brez vojske ni življenja. Podoben dokaz bi bil na drugem polju n. pr. ta: Brez pijače ni življenja. A žganje je pijača. Torej brez žganja ni življenja. Vsak vidi, da je ta sklep logično pravi le tedaj, če je samo žganje pijača, in tako tudi oni, če je vsak boj vojska. A kakor ni vsaka pijača žganje in človeštvo lahko živi in se zdravo razvija tudi brez žganja, tako tudi ni vsak boj vojska in človeštvo lahko napreduje tudi brez vojske.

Nekak boj je res veliki zakon življenja na svetu. Voda, ki stoji, se usmrađi. Življenje brez nasprotstev zastane. I n m o t u

⁵¹ Gomperz, o. c. 158.

vita, v gibanju je življenje, so dejali stari; to je tudi v tem zmyslu resnično, da se brez premagovanja nasprotij, brez boja poloti življenja mrtvilo. A oblike tega boja so različne, kakor je različno življenje. Človek s svojim fizičnim življenjem še stoji v fizični prirodi, zato je boj s prirodo fizičen: s trdim delom mora človek premagovati odpor prirode. Toda s svojim duhom stoji človek v višjem, duhovnem svetu in ta boj ni več boj fizične sile, ampak boj uma za resnico, boj volje za dobro in boljše, boj uma in volje zoper zlo. Človek se mora boriti, da premaga sam v sebi vedno bolj, kar je duhu nepokornega in neukročenega in zadobi gospostvo in svobodo duha. Narodi se morajo boriti, da premagajo v sebi vedno bolj, kar je kulturno nezdravega in kvarnega, in razvijajo svoje dobre posebnosti v vsej kulturi. Države se morajo boriti, da premagajo nesoglasja volj in z zakoni uveljavijo v družbi kraljestvo pravice, miru in blaginje. Ves ta boj je tudi medsebojni boj, a zopet ne boj sile, marveč mirni kulturni boj: tekma tega, kar je bolj resnično, bolj pravo, bolj lepo, s tem, kar je še nepopolno, nerazvito, nedostatno.

Tak boj hoče narava, hoče Bog. Ker smo končna bitja, a je naš cilj v neskončnosti božji, zato nam je Bog vsadil nemirno teženje po popolnosti. Tako najbolj plemeniti človek najbolj stremi kvišku, ker najbolj vidi, kako visoki so ideali. Tako tudi človeštvo nikdar ne more mirovati. Hrepenenje po popolnosti in po sreči, ki je v popolnosti, ga žene, da se neprestano giblje in razvija.

Kdor govori o miru nasproti vojski, noče mrtvosti življenja, temveč le konec nasilja med državami in narodi. Da bi bil konec nasilja konec kulture, kdo bi si upal to trditi?

Pač, Gomperz! Sedem velikih izprememb, ki so »od vseh priznane kot blagovite«, bi ne bilo v zadnjih 200 letih, če bi bilo mirovalo orožje: 1. Združenih ameriških držav; 2. angleškega kolonialnega gospostva; 3. francoske revolucije z vsemi posledicami; 4. osamosvojitve južne Amerike; 5. zedinjene Italije; 6. osvoboditve krščanskih balkanskih narodov izpod turškega jarma.⁵²

To je gotovo najbolj blesteč zagovor vojskâ. A s svojim bleskom le vara! Najprej je v teh izpremembah marsikaj, kar

⁵² Gomperz, o. c. 188.

je dvomljive vrednosti, tembolj dvomljive vrednosti, če si mislimo, kaj bi lahko bilo brez vojskâ v mirnem kulturnem razvoju. Ko bi evropske kramarske države ne bile uničile misijonskega dela sv. Frančiška Ksaverija, ali bi ne bila možna srečnejša Indija, kot je pa današnja pod izesom Anglije? Ali bi bila potrebna francoska revolucija, če bi pri vladarjih in v ljudstvu vladala pamet, pravica in ljubezen? Ali bi ne bila južna Amerika srečnejša, če bi imela pametnega vladarja, ki bi znal družiti avtoriteto s svobodo? Ali bi ne bila federacija italijanskih držav srečnejša rešitev italijanskega vprašanja kot pa s Cerkvijo razprta monarhija v masonski sužnosti? To najprej. Potem so pa domala vse današnje razmere že izrastle iz vojsk in z a t o jih težko izpremeniti brez vojsk. Ali ne bi bila možna federacija ameriških držav, če bi Anglija bila pametna in bi spoznala zahteve časov in razmer? Ali bi bili balkanski kristjani toliko trpeli, če ne bi bil stari turški sistem sistem nasilja? A zopet, če bi se bile vse krščanske države skupno zanje zavzele, ali bi ne bili že zdavnaj svobodni?

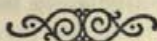
Vojska, to priznamo, je bila doslej večkrat nujno zlo in zelo se bojimo, da tudi poslej ne bo brez vseh vojskâ. Tudi ne tajimo, da je božja previdnost tudi človeško nasilje podvrgla svojim nameram in tako izvedla iz vojsk tudi dobre posledice. A odločno moramo zavriniti filozofijo, ki poje vojski himne ter jo proslavlja kot nekak vzvišen pojav socialnega življenja.

Če človeštvo res napreduje, je cilj, ki se mu mora bližati, miren kulturni razvoj. Pot kulture po grehu je ta: od gospostva živalskih nagonov do gospostva svobodnega duha. Najprej barbarske vojske. Potem vojske brez barbarstva. (Mislili smo, da bo po haških konferencah sedanja vojska taka, a žal, pridružiti se je treba tožbam Benedikta XV., da spominja v mnogočem na dobe najhujšega barbarstva!) Naposled duhovna vojska, boj in tekma boljšega z dobrim, lepšega z lepim, popolnejšega z manj popolnim: doba federacij, mirovni razsodišč, svobode in prava. Morda te dobe v vsej popolnosti ne bomo nikdar učakali, ker je pač ideal, a bližati se ji moramo. Zato je pa treba enega: zavladati mora v poedincih in narodih krščanska pravica in ljubezen.

Že l. 1889 je rekel veliki Leon XIII.: Ljudstvu se vojska vedno bolj gnusi. Upravičen gnus, če kdaj kateri: zakaj vojska more biti kdaj potrebna, a nikdar ni brez velikega gorja. Zato

ni boljšega truda kot je ta, da bi se vojske zabranile. Silne armade in neskončno oboroževanje morejo nekaj časa zadržavati, da sovražnosti ne izbruhnejo, a resničnega in trajnega miru ne morejo zagotoviti. Ne le, da ne zamoré medsebojne sumnjivosti in mržnje, še nete jo, obenem pa nakladajo ljudstvu bremena, da je dostikrat negotovo, če niso neznosnejša kot vojska. Treba je za pravi mir trdnejših temeljev, a ti temelji so predvsem ljubezen in pravica!⁵³

⁵³ Allocutio. De munere pacifico Ecclesiae commisso, 11. febr. 1880 (Acta Leonis XIII. vol. III. 212—213).

»Zmisel smrti«.

Andrej Kopitar.

Odlični katoliški romancier svetovnega slovesa in član francoske akademije Pavel Bourget je izdal krasno delo »Le sens de la mort« (Pariz, 1915, str. 328), ki bo dalo tisočem trpečih src tolažbe in moči.

Roman je »l'oeuvre à idées«: krščansko resnico — da ima »smrt le tedaj zmisel, ako se nadaljuje posmrtno življenje« (str. 318) — ilustrira in sugerira po dejstvih, ki se sučejo okoli dveh glavnih oseb.

Mihael Orteg je pravi pravcati knez po svojem življenju in po svoji znanosti. Kot slaven živčni kirurg zasluži pri eni operaciji po petdeset tisoč frankov. Privošči si vse, kar mu srce poželi. Pri štiriinštiridesetih letih se poroči z dvajsetletno Katarino. Kot monist ima za verske misli le porogljiv posmeh.

Nenadoma se dvigne smrt pred njim: neozdravljiv trebušni rak. Trpljenje mu je nezmiselno, absurdno. Nekaj časa si pomaga z morfijem, ki ga uniči telesno in duševno. V strastni ljubezni in mučen po strašni ljubosumnosti pregovori svojo ženo za skupni samomor. Ona se mu končno izvije. »Oh, kako sem sam!« V patetični veličini skrušene onemoglosti, brez tolažbe, brez opore si sam ugasne luč življenja . . .

Ernest Le Gallic je junaški poročnik in goreč katoličan. Francija mu je katoliška dežela kljub njenim ministrom, volilcem in listom. »La loi des curés sac au dos« — postava, ki sili duhovnike v vojsko, dosega baš nasprotno, kakor so upali njeni očetje. Vojaki se po večini udeležujejo svete maše in prejemajo svete zakramente. Gallic gre k sv. obhajilu pred navalom na sovražnika, enako njegovi tovariši.

Tudi pred Gallicom se dvigne smrt. V boju za domovino je dobil smrtno rano v glavo. Trpi strašne bolečine, a morfija ne mara. Kjer

Orteg peša, tam Le Gallic zmaguje. Ortegu je smrt katastrofalen konec vsega, Le Gallicu je smrt začetek zveličanja.

Naj na par zgledih pokažem, kako fin in globok psiholog je Pavel Bourget.

»Veste, kaj mi je pravkar povedal Le Gallic?« je začel Orteg. »Stavim tisoč — on, častnik in ki je bil tam! — da je bitka na Marni čudež... Zakaj? Ker se zdi, da se ne bo dala nikdar strategično razložiti. — ‚No, dobro!‘ sem mu rekel, ‚recite, da se ne razloži, ker ne poznamo zadostnih in potrebnih pogojev zanjo, a bili so.‘ — ‚Dà,‘ je rekel, ‚nadnaravni.‘ Priznajte, Marsal, da je čudno tako mišljenje v letu 1914. Toda stoletne stereotipnosti.«

»Pa je vendar neznano na svetu,« je rekla gospa Ortegovna.

»Le to je,« je odgovoril on.

»A potem...« se je pomišljala, on pa je silil:

»A potem, kaj?«

»Potem bi bila Le Gallicova domneva prav tako resnična kakor kaka druga.«

»Pomislil malo,« je povzel. »Ne veš, kaj je v tem hipu v stranski sobi? Sledi li iz tega, da imaš pravico misliti, da so v tej sobi baje-slova bitja? Mi ne znamo, kaj je neznano. Vemo pa popolnoma, kaj ne more biti.«

»Vse eno,« je rekla, »Hertzenovi valovi, radium, preden so jih odkrili...«

»Kam hočeš s tem priti?« je prekinil Orteg.

»Na to-le: sile morejo delovati v svetovju, tudi če ne slutimo, da so. Kadar govori o nadnaravnem, Le Gallic ne poudarja ničesar drugega.«

»Oprosti, on ne pravi, da so te sile možne, on jih ima za resnične.«

»Toda,« je odvrnila, »če ne bi bila neka plat v njegovi veri resnična, kakor bi črpal iz nje moč? Kar učinkuje na realnost, je nujno realno!«

»Njegove ideje nanj vplivajo in zmotna ideja določuje voljo prav tako, včasih še bolj kakor resnična ideja.«

Marsal, ki je bil asistenčni zdravnik v Ortegovni vojaški bolnišnici, kjer je trpel in umiral Le Gallic, se pri teh besedah ni mogel premagati, da ne bi posegel vmes:

»Ali je to popolnoma pravilno, dragi moj gospod? Res lahko stori zmotna ideja, da delamo, toda naše delovanje se jako hitro razbije ob realnosti, ki nam dokaže zmoto.«

»Mislite li, da nam realnost ne dokazuje zmotnosti Le Gallicovih mističnih fantazmagorij? Če ne drugo, že ta strašna vojska...«

»Ne mislim, dragi moj gospod. On jo tolmači in se ji prilagoduje.«

In baš te moči ne najde Orteg ne v sebi, ne v modernem monističnem znanstvu...

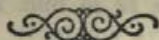
Radi Le Gallica je Ortega razjedala strašna ljubosumnost. Očital mu je, da je radi tega prišel v njegovo bolnišnico, da bi bil blizu nje-

gove žene, ki je bila z Le Gallicom v daljnem sorodstvu — mladostna tovarišica in poprej verna katoličanka.

Užaljeni Le Gallic je prosil doktorja Marsala, naj mu poda sveto razpelo. Dal ga mu je. Ranjenčeve roke so prijele črni les malega križa, spomina na prvo sveto obhajilo. Počasi ga je nesel na svoje ustnice, poljubil žrebelj, ki je prebodel nože, in rekel:

»Hvala, doktor! Zadovoljen sem, da Vas imam tukaj in da boste priča tega, kar bom prisegel... Mihael,« se je obrnil zdaj k Ortegu z bratovskim pozivom, čigar nepričakovana milina je presenetila zbesnelega, ki je dvignil glavo. »Mihael, pri tej podobi Odršenikovi Vam prisežem, da nisem nikdar v svojem življenju rekel Katarini niti ene besede, katere Vi ne bi mogli slišati. Če je kdaj šla misel preko mojega duha, da bi ona postala prosta nekega dne in postala moja žena, prisežem, da je bila ta misel neprostopoljna in da sem jo premagal kot zločinsko skušnjava, dokler ste Vi živi. Ta Kristus mojega prvega svetega obhajila mi je priča, da sem ga prosil moči, da se ji ustavljam, in da mi jo je dal. Poprej sem ga prosil moči, da bi bil srečen ob sreči Katarine tedaj, ko ji je ta sreča prihajala od Vas in ko sem jo ljubil strastno. Kajti res sem jo ljubil strastno, edino. Dà, mislil sem, da bi bila srečna po Vas na tem svetu, in umirajoč bom daroval svojo žrtev, da bi bila srečna na onem svetu, v katerega verujem. Glejte, kako sem jo ljubil in kako jo ljubim...«

Svoj čas so poročali listi, da se je Pavel Bourget ponesrečil in umrl. S tem romanom si je postavil najlepši spomenik. Delo je že poslovenjeno.

»Deveta dežela«.

Napisal Ivan Dornik.

Lovrenčičeva knjiga »Deveta dežela«¹ je pisana za človeka, ki pride. Lovrenčič je storil pravzaprav napako, ker ni povedal tega takoj na prvi strani; ali pa se je zbal — kajti napisati bi bil moral: Knjiga je namenjena mladini, ki molči; mladini, ki leži pokopana v Galiciji, Rumuniji, Italiji...

In to je tista prežalostna senca, ki spremlja knjigo! Pesmi bi bile morale iziti leta 1914 — takrat je bil Lovrenčič na višku svojega mladega in novega hotenja; takrat bi bila knjiga na mestu in istega pomena, kakor svoj čas Župančičeva »Čaša opojnosti«. Tako pa se je oglasilo ob njenem prihodu le par žalostnih glasov. »Dom in Svet« je prinesel prisiljeno kritiko, »Slovan« in »Ljubljanski Zvon« sta doslej samo obljubila, da bosta o pesmih obširneje izpregovorila; v »Edinosti« sta izšli dve oceni (Turšič in Milan Kuret), obe resno zahoteni,

¹ Joža Lovrenčič: Deveta dežela. Trst 1917. Izdala knjigarna J. Štoka. Broš. 3 K, vez. 4 K.

četudi ne pravi; v »Slovenčevem« podlistku je Vrtovec napisal goriško tople vrste v priporočilo, v »Narodu« pa nekdo škandalozno reč brez podpisa.

Lovrenčič je lahko vesel. Ni se mu treba več jeziti, kakor se je jezil nekoč v pismu, ki mi ga je pisal iz Gorice: »Po Goriškem, Vipavskem zabavljajo proti »DiS«. Edino moje pesmi, pravijo, še razumejo, drugega nič. Fuimus. Publika je z menoj zadovoljna — konec!« — Sedaj je publika javno priznala, da je še daleč od človeka, ki ga išče on, in Lovrenčič lahko vidi, da gre sam pred seboj, veselo se lahko smeje s svojim Shakespearjevim norcem, se postavlja na glavo, vesoljnemu svetu v spodbudo in sebi v zabavo.

Pri nas ni tako kakor pri drugih večjih in lepših narodih: tamkaj se starejši umetniki vesele, če odkrijejo kaj novega, mladega, do česar sami še niso prišli, saj v tem novem je nadaljevanje njihovega hotenja. Pri nas starejši previdno molče in marsikdo razen sebe ne bere ničesar, posebno kaj novega ne. In vendar, kar je veliko, bo ostalo veliko, ne pomaga nobeno preziranje. Nova umetnost si dela pot!

Druga žalostna senca pa, ki spremlja zbirko, je tisto, kar sem že zgoraj omenil: mladih fantov, za katere je bila napisana, ni več. Padli so skoraj vsi. Za Lovrenčičem je zazijala vrzel; zato so pesmi izšle brez hrupa in brez senzacije — —

Jože Lovrenčič je najsilnejši izraz novega življenja, ki se je začelo buditi v naši literaturi pred vojsko. Gibanje in hotenje, ki je zavrelo pred vojsko, je nakazalo novo umetnost. Od 1910 do 1917 se je moglo govoriti le o gibanju, dejstva še ni bilo. Z Lovrenčičevimi poezijami pa je dano svetu dejstvo: nova umetnost.

Tako neizprosno še noben pesnik ni trgal samega sebe kakor Jože Lovrenčič. To je šola Izidorja Cankarja: neusmiljenost do samega sebe, ljubezen in resnoba do umetnosti, četudi ostane le ena sama pesem, pa tista naj bo dobra; četudi ostane en sam — O! —, izliv cele pesnikove duše v to veliko pesem, ki sega nazaj v prvotnost: povrat človeka iz dvajsetega stoletja nazaj v prvotnost! Spoštovanje duha, a prezir neumne, patetične in sentimentalne, brez lastnih misli kričeče druhali.

To je Jože Lovrenčič!

Pesnik notranjih vizij — ekspresionist. Če vzameš v roke njegovo knjigo, ti zadiši iz nje po kulturi najnovejšega datuma, po hotenju umetnikov iz zadnji dni. Nevede in nehote je ustvaril pri nas tisto novo umetnost, ki se imenuje ekspresionizem.

Ekspresionizem je nastal in je moral nastati kot antiteza impresionizma. Poglavitni razložek med obema ne tiči v njuni vsebini, tudi v občutkih ne, ampak je bistveno nasprotujoče si stališče ustvarjajočega subjekta nasproti predmetu narave.

V impresionizmu prevladuje objekt nad umetnikom. Duša impresionističnega umetnika je enaka kvaliteti vtisov, ni nič izven njih; njegov umotvor je v istem razmerju z njo, kakor fotografični pozitiv z negativom. Umetnost, ki je sledila samo impresionizmu, je izgubila

svoj etično utemeljeni lastni vzrok. Čisto dosledno izvedena bi morala privedi do golega ogledala resničnosti, do preprostega posnetka življenja; zato je bil impresionizem prevara; kajti njegova posledica, da naj se umetnik odpove vsej spontanosti in popolnoma prepusti vtisom ni mogla biti izpolnjena, brez ozira na to, da bi pomenila konec umetnosti. Kdor je imel najboljši vid, najboljši sluh, najboljši vonj, kdor je imel najtanjši tip, se je mogel ponašati, da more podati svet bolje kot drugi. V klasicizmu je bilo med predmetom narave in subjektom ravnotežje. Razvoj devetnajstega stoletja z vedno bolj se razširjajočimi tendencami, je imel za nujno posledico mimogredočo zmagajočo predmetnost; na to pa je z enako silo morala reagirati vitalna energija duševnega subjekta. In to je ekspresionizem.

Sedaj so se odprla druga pota, ki vodijo še onostran čutnega delovanja. Nasproti umetnosti zunanjih čutov se postavlja umetnost miselnih možnosti ali možnosti nekega doumevanja sveta, ki sega preko vsega delovanja zunanjih čutov. Ne posledice čutnega opazovanja, ampak želje duše naj v prihodnje določajo obrazovanje in vsebino umotvora. Duša pa hoče urejevati vsebinske in formalne elemente po svoji potrebi, ne po predpisu, ki nastane iz golega odseva zunanjšega ali notranjšega sveta.

Tako se je naš čas vsled utrujenosti in naveličanja nad lastno umetnostjo obrnil nazaj na prvotnost. Mladi so bili siti javno sankcionirane umetnosti, bili so siti vsega, kar je bilo v stiku s tradicijo, legitimnim šolanjem in smerjo; pot od nazornosti do ustvarjanja se jim je zdela s tisoč ovirami onečiščena in vsa umetnost je za vsako ceno zahtevala neposrednosti.

Poudarja se volja za popolno brezobzirnost nasproti nazorom v umetnosti in njenim vrednotam, volja, da ne sme priti do veljave nič drugega, nego predstava čistoprvtotnega doživetja osebnosti. Kakor pride to doživetje v človeško zavest, naj se poda; umetnika pa pri podajanju ne smejo prav nič voditi forme, ki jih more odvzeti oko zunanjemu svetu, ali pa, ki jih nudj umetniška tradicija.

Če prevlada človeško zavest afekt, naj se izlije v krik, ječanje, vzdih, veselje ali bolečino, da se ne zaduši v čezmernosti čustva; zato gleda nova umetnost nazaj v primitivnost, nazaj na naravnega človeka. Ne morebiti zato, ker bi še sedaj verovali v svobodo in nevezanost naravnega človeka; danes vemo, da njegova umetnost ni igračkanje samovolje in naivnosti, ampak posledica potrebe, in ravno zaradi tega v nasprotju z vsakim umetničenjem. Začasno je ta izliv človeške zavesti v krik, ječanje, vzdih, veselje ali bolečino še nezmožnost, združiti kaotični vir čustev v predstave, s katerimi bi mogel razum razsodno računati. Današnji umetnik postavlja svojo notranjo resničnost nasproti zunanji resničnosti.

Biti se pravi živeti, živeti pa je doživljati; toda to doživljanje ekspresionistu ne jemlje ustvarjajoče svobode. V službi ideje je on suveren s predmetom, ki ga upodablja. In to je načelno: zmagajoča vera v duševnost, v notranjost, v božjerodstvo v človeku.

Ekspresionizem se ne zadovoljuje s konturami golih prikazni stvari: on hoče njihovega bistva, njihovega jedra in poslednje vsebine. To pa doseže le s tem, da stvari iz sebe osvetljuje; na ta način šele zadobe resnične stvari po svojem odnosu k ideji ali k dušni vsebini veljavo v umotvoru. Umotvor pa postane sistem ustvarjajoče potrebe. Če se pa jemljejo stvari v svoji bitnosti, v svoji celokupnosti, se ne morejo gledati le z enega vidika. Samo po sebi se razume, da mora biti po možnosti vse bogastvo njihovih obrazov upodobljeno v umotvoru. Subjekt more priti potemtakem do učinka v različnih individualnih stopinjah, poudarjen kot duševnost ali duša; zato je vsebina ekspresionistične poezije različna. Vsem skupna pa je nujno temeljna poteza: **antimaterialistično razpoloženje**. Predmetom niso postavljene nikakršne meje. Možni so vsi časi, brezčasnost in večnost.

Ekspresionisti jemljejo zakone za ustvarjanje čisto iz notranje potrebe in dušnega doživetja: njim je le za najsilnejši izraz notranjega doživetja.

Ta nova mladost sili v **ekstatičnost**: izpeti vse do najbolj ekstremnega, do najsilnejšega izraza; pretiranosti se zavedno upotrebljajo kot umetniški pripomočki. Nemcu Kazimiru Edschmidu je umetnost etapa med človekom in Bogom: ona mora zgrabiti življenje in ga stopnjevati do nezaslišane pijanosti in notranje blaženosti.

Ista rdeča nit veže Lovrenčičeve poezije. Le odpri in beri Motto, Drevo, Sfingo, V dveh, Gledanje, Pesmi, Nenapisano pismo, Deveto deželo! To je os, okrog katere se suče vse: življenje — človek — večnost — Bog in lepota. In vse ustvarjanje brez programa, brez plank, svobodno podajanje subjekta v najčistejši prvotnosti, seganje nazaj v primitivnost in iskanje človeka, ki bi meril pot iz biti v Bit. Zato so upravičene Lovrenčičeve besede, ki mi jih je bil napisal v pismu: »Pesem, ki jo čutimo in podajamo mi, nima v našem slovstvu predhodnic; ne v jeziku, ne v občutju in zaznavi. —«

Vsak, kdor živi življenje na znotraj, bo razumel te barve in relacije do zunanjih vtisov; pesmi se mu ne bodo zdele čudne, ne nerazumljive.

Ko je zbirka izšla, mi je Lovrenčič sam v pismu označil svojo pot: »Pesem je življenje samega sebe. Življenje samega sebe je pa ustvarjanje Človeka. Trpljenje — veselje in podobni afekti so v njegovem območju — koliko vrst ga je: pa naj mu je ime srce ali misel, ali čas ali prostor, v eno se družijo in kleše in živiš pesem od dne do dne lepšo, globljo in ji končno ne veš več adekvatnega izraza. Ostane ti samo beseda, ki so tisočletja v njej in bi hotel, da bi zadostovala tisočem in jim vzbudila odmev vsega tvojega čustvovanja, hotenja, gledanja: trpljenja — ustvarjajočega Človeka in Človeka samega.

V začetku je bila beseda in k njej grem.

Deveta dežela je prva priča in vzbudi odpor, ker koliko jih je, ki so govorili kdaj s seboj in so trpeč ustvarjali?

K besedi sami ne pridemo več, a bližati se ji moramo. Slog mora

podati njeno vsebino z vso težo, z vso globokostjo, kakor si jo vzdihnil ali zavriskal, govoril ali zaklical, ali z lastovko poslal preko gor.

Besede, doživljene, srčne besede, se ovija simbolika z vsem svojim zelenjem in cvetjem in je eno ž njo in danes njen izraz.

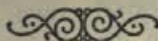
Ritem: vsako doživetje ga ima, a ne enotnega, enostavnega. Od vtisa pa do zavesti in izraza — skiciraj gal Prost ritem kot je ni večje prostosti! — In rima je od ritma doživetja, kar je toliko, kot od doživetja samega, odvisna.

V — deveto deželo je daleč.«

Naša zemlja je črna, črna
in bela in zelena
in rjavosiva in modro ograjena —
obupal bi za vesoljni rod,
če v njej bi ne klila ognjena semena,
ki zrastejo v večnost.

Večnost, pesem pesmi.
Drhteli bomo, misel, in jo bomo peli
in živeli v eni besedi:
Gospod.

Velika, velika je naša pot.

OBZORNIK.

KULTURA.

Demokracija.

Na Nemškem se je pojavil močan odpor proti demokraciji. Sloveči kulturni zgodovinar 19. stoletja Houston Stewart Chamberlain je posvetil svojo obtožnico zoper demokracijo pričakovanemu »možu z levjim srcem«.¹

Ch. misli, da bi bila demokracija za Nemčijo največja nesreča. Demokracija, pravi, je vedno le vladavina srednjosti, ki zapira pot talentom. Ljubši bi mu menda bila despotija, zakaj po »globokoumni opomnji« Goetheja »vzbuja despotija v vseh slojih velike značaje« (14). Ker se mnogi sklicujejo na zapadno demokracijo, navaja Ch. priče, da je zapadna demokracija le velika laž.

Anglija, pravi, nikdar ni bila demokracija, ampak kakor je dejal že Emerson, odpočetka »aristokracija z odprtimi durmi za pogumne in uspešne može« (35). Angležu je svoboda samo svoja moč, pravica, da sme zatirati vse druge narode. Angleška še danes nima ne splošne, ne tajne volilne pravice. Angleški parlament je dejansko brez vpliva. Veliki angleški državni pravnik Seeley odkrito priznava, da je angleški »premier-minister« kralj, ki ga je sicer mogoče odsta-

viti, vendar absoluten kralj (35). Filozof Herbert Spencer je celo dejal, da »poprečni Anglež sploh ni sposoben za resnično svobodne navedne, temveč le za despotično vlado, omiljeno tuintam z nekoliko svobode« (38).

Še večja laž je govorjenje o ameriški demokraciji. Ameriko sicer proslavljajo kot »dorado demokratske svobode in enakosti, kot deželo neomejenih možnosti, kjer je res lahko vsak svoje sreče kovač,« toda resničnost je vsa drugačna. Neki Amerikanec je rekel Ch.-u: »Naša dežela je hudičev čarovni kotel, ki se v njem varijo vsa nasprotja sveta, ves pohlep, vsa zavist, vse slè, divji boj egoizma milijonov brez idej in idealov, brez tradicije, brez skupne npravnosti, brez požrtvovalnosti, atomističen kaos brez prave nacionalne moči.« Angleški socialist H. G. Wells je napisal iz svojih skušenj strašno kritiko ameriške javnosti (nemško: Die Zukunft in Amerika, 1911. v založbi Diederichsa). Značilo za vse ameriško javno življenje je korupcija: korupcija vlade, korupcija pravosodja, korupcija časopisja, korupcija vsega javnega mnenja. »Edino, kar še varuje ta divji internacionalni Babel anarhije, je, kakor pravi W. Hasbach (Die moderne Demokratie, 1912, Fischer in Jena) dediščina nekaterih starih zdravih idej iz anglosaške pretek-

¹ H. S. Chamberlain, Demokratie u. Freiheit. München 1917. Motto: »Die Freiheit zu retten!« (Kant.)

losti« (44). Ena taka ostalina je, a v nasprotju z demokracijo, da je predsednik ameriških združenih držav »nekronan kralj«, ki si sam po svoji glavi izbira ministre, brez besede v parlamentu, samo njemu odgovorne. Amerikanec Brooks je napisal celo knjigo o ameriški korupciji (*Corruption in American Politics and Life*, 1910). Pravi, da se staremu in srednjemu veku niti sanjalo ni o taki korupciji (46). V Ameriki je uresničeno, kar je dejal Platon o demokraciji: Vsaka demokracija se izprevrže v oligarhijo, vsaka oligarhija v plutokracijo in nje tiranijo. Tudi ameriški predsednik je le orodje plutokracije (48).

Francozi s svojimi filozofi taje svobodno voljo, zato bi morali tajiti tudi svobodo. A za Francoze je značilno gospostvo fraze (8). Lepa fraza je Francozu vse in taka lepa fraza je tudi svoboda. V resnici so pa vsi resni možje edini v tem, da je francoska demokracija le »vlada izkoriščevavcev« (49). Na Francoskem imajo sicer splošno in enako volilno pravico, a že Paul Bourget je povedal, da je ta volilna pravica »najslabša vseh«, ki nujno vodi v anarhijo. Drug Francoz, Francis Delaisi pravi: »Splošna direktna volilna pravica je komedija, ki vodi le k diktaturi nesposobnežev; ta stroj za volivce ustvarja le sužnje« (50). Francis Delaisi je napisal knjigo »La Democratie et les Financiers«, ki v njej dokazuje, da je največji prijatelj francoske demokracije veliki kapitalizem, to pa zato, ker je demokracija slepo orodje v njegovih rokah. Vso Francosko, pravi, vlada 55 bankirjev. Ti nastavljajo in odstavljajo ministre, določujejo predsednika, vodijo po svojih agentih volitve, imajo v

rokah vse časopise, imajo v zbornici svojih sto poslancev, ki so kot odvetniki, inženirji ali ravnatelji v njih službi. »In zares,« pravi, »kaj naj pa stori ubogi poslanec? Ljudstvo mu plača na leto 3000 frankov diet, bankirji pa 30.000 frankov!« (56.) Francoska demokracija je »organizirana tiranija«. Francosko državo — tako sklepa ta Francoz — drže skupaj le še pošteni uradniki pa zadnja dediščina iz časov kraljestva, »državni svet«. Še drug Francoz, akademik Emil Faguet je napisal o francoski demokraciji delo z značilnim naslovom: »Le Culte de l'Incompetence«. V njem dokazuje, da je demokracija s splošno, enako in direktno volilno pravico nujno gospostvo polovičarstva in neznanja. Tu nihče ne vpraša: kaj znaš, ampak le: katere stranke si? Vojni minister n. pr. ne bo postal vojaški talent, ki pa ni pri vladajoči večini, ampak namesto nje ga so bili zadnji trije francoski vojni ministri: prvi živinozdravnik, drugi borzni mešetar, tretji advokat (62). Tako silijo na površje nesposobni kričači, najboljši možje se pa umikajo.

Demokracija, sklepa Ch., ni ne država napredka, ne svobode. Najhujša tiranija je tiranija večine, »brezimene množice«, ki predstavlja »ljudsko voljo«, a jo v resnici le demagogi vodijo (70). Demokracija je pot k najstrašnejšemu barbarstvu, k »civiliziranemu« barbarstvu (82).

Česa si pa torej želi Ch.? To ni tako jasno. To poudarja, da prave svobode ne morejo dati nobene vnanje svoboščine, marveč, da je pogoj prave svobode »kultura duše«. Prava svoboda je v vzajemnosti z dolžnostjo. Kdor ne pozna dolžnosti, ta taji tudi svobodo. Za

svoboda je treba samopremagovanja (25). Pokorščina šele človeka osvobodí (Carlyle). Politična svoboda ne more biti nikdar večja, kot je pa notranja svoboda (26). Čim svobodnejši so ljudje v notranjščini, tem večja je lahko tudi politična svoboda (1).

Vse to je dosti resnično, a dokazuje samo to, da demokracija ni sreča za narode, ki so zavrgli Boga in pravost. A še tu ne dokaže, da bi bil boljši absolutizem. Ali nima lahko tudi absolutizem vseh tistih temnih senc in dostikrat še večjih, kot jih je nanosil Ch. na demokracijo? Največje revolucije na svetu je povzročil absolutizem. Sv. Tomaž Akvinski je s starimi sicer učil, da je najboljša vlada enega, če je dober; a takoj je dostavil: če je slab, je pa najslabša. Poudarjal je pa tudi to, da je svoboda pogoj veselega dela in napredka. Brez

svobode se vseh poloti mrtvilo. Hlapčevski duh dela ljudi malo-dušne, da niso za moško in vztrajno delo. Tudi je strah slaba opora držav. Tisti, ki so samo iz strahu pokorni, če nanese prilika, tem nasilneje vzbruhnejo, kakor vodovje, ki je sila zadržuje, tem strašneje dere, ko dobi izhod. (De regim. princ. I, 3, 10). Kjer vlada absolutizem, tam je vse prisiljeno. V demokratični državi se pa vsak zanima za vse javne zadeve kot svoje. Tako težje žrtve rajši prenaša kot pod absolutizmom lažje (o. c. 3). Sicer je pa vse na svetu relativno: vsaka vladavina ima svoje dobro, nobena pa ni absoluten ideal. Nobenega dvoma pa ni, da je bližnja bodočnost doba demokracije. Zato je zastoj vsako upiranje. Ves trud in vse delo mora meriti le na to, da bo ta demokracija — krščanska!

A. U.

IZ ČEŠKE KNJIŽEVNOSTI.

Dr. K. Černocký, **Uvod do psychologie.** Dějiny (zgodovina) psychologického dualismu. Olomouc 1917. Str. 190. Cena 3-10 K.

Naslov obeta nekoliko več kakor knjiga v resnici nudi. Omejuje se samo na zgodovino psihologičnega dualizma, kakor naznanja podnaslov knjige, a tudi ta zgodovina ni vsestransko obdelana, kar priznava pisatelj v uvodu (7).

Psihologični dualizem v nasprotju z monizmom uči, da je duša od telesa različna, da sta torej v človeku združena dva različna principa. Torej je tudi Aristotelovo in sholastično naziranje o duši in telesu dualistično, a se od skrajnega dualizma loči po poudarjanju na-

ravne, podstatne enote med dušo in telesom. Zgodovina psihologičnega dualizma je torej skoraj istovetna z zgodovino psihologije sploh. Tako je tudi pričujoča knjiga nekaka kratka zgodovina psihologije.

Pisatelj je dobro orientiran v filozofiji in v zgodovini filozofije. Vendar se še ne giblje zadosti svobodno. Njegova knjiga je bolj kompilacija kakor samostojno delo. Grška in sholastična psihologija je obdelana večinoma po Willmannu. V naslednjih poglavjih se bolj ozira na drugo literaturo in večkrat sega tudi k prvim virom, namreč k spisom dotičnih psihologov, o katerih piše. Za nas je zlasti zanimivo, kar nam poroča o češki moderni psi-

hologiji. Durdík in Čada sta pristaša Herbartove psihologije (str. 106 in 169); F. Krejčí je pozitivist in pristaš psihofizičnega paralelizma (izdal je Psihologijo v 5 zv., Praga 1902—1916). Splošno bi želel v knjigi nekoliko več sistematičnega, da bi se bolj pojasnila dotična vprašanja, ki so v zvezi s psihologičnim dualizmom. Važnejši filozofi (Platon, Aristotel, Tomaž Akv.) naj bi bili obdelani obširneje kakor manj važni. Njih nauk naj bi nam predstavil bolj sistematično. Potem bi bila knjiga še preglednejša. Velik nedostatek je, da pisatelj vedno citira samo knjige, nikoli pa strani, kjer se dotične misli ali besede nahajajo; ta nedostatek napravlja zelo neugoden vtisk, a bi se brez velike težave lahko odpravil.

Knjiga tvori 4. zvezek knjižnice »Pedagogične akademije« pod

uredništvom našega sotrudnika dr. Jos. Kratochvila (gl. Čas 1917, str. 126/7). »Pedagogična akademija« je zares čudovito delavna in podjetna, da je mogla v enem letu kljub težavnim razmeram izdati štiri knjige.

Dr. F. Grivec.

Dr. E. Kadeřavek, Nestor češke filozofije, bivši rektor praške univerze, pripravlja izdajo celotnega sestava krščanske ali aristotelsko-tomistične filozofije v šestih zvezkih, ki bodo obsegali naslednje oddelke: 1. Uvod v filozofijo in obramba krščanske filozofije. 2. Logika. 3. Kritika ali noetika. 4. Splošna metafizika (ontologija) z dodatkom o estetiki. 5. Kozmologija. 6. Psihologija. 7. Naravno bogoslovje. 8. Etika. To delo je rezultat petdesetletnih filozofičnih študij; skrbno se ozira tudi na protikrščansko in na moderno filozofijo ter na naravoslovje. Cena za vseh šest zvezkov 24 K.

Dr. J. Kratochvil.

IZ POLJSKE KNJIŽEVNOSTI.

Novi poljski prevod sv. pisma.

Najznamenitejši pojav v poljski književnosti med svetovno vojsko je novi prevod sv. pisma nove zaveze. Poljaki še vedno rabijo nad 300 let stari Wujkov prevod svetega pisma, klasični spomenik poljske književnosti, častitljiv ne samo po svoji starosti, ampak tudi po svoji notranji vrednosti. Novi poljski prevod je torej težko in drzno podjetje. To težavno podjetje je sijajno izvršil Vladislav Szczepański S. J., profesor bibličnega instituta v Rimu, splošno priznan kot eden prvih sodobnih biblicistov. Doslej je izšel znanstveni uvod in prevod evangelijev (Cztery Ewangelie. Wstęp, nowy przekład i kome-

tarz. Str. VIII+160+XXXII+612. Krakov 1917. Cena 20 K). Razen te izdaje (v 8°) je izšla tudi ljudska izdaja, ki obsega prevod evangelijev in Dejanja apostolskega s komentarjem (Nowy Testament. I. Ewangelie i Dzieje apostolskie. Nowy przekład z objaśnieniami. Str. XVI+744. Cena K 1.70). Pri tem podjetju so sodelovale vse tri glavne pokrajine Poljske, Krakov, Poznanj in Varšava; delo je namreč izšlo s podporo krakovske znanstvene akademije, nadškofa Dalbora v Poznanju in književne ustanove Mianowskega v Varšavi.

Bogoslovni in svetni znanstveni krogi pozdravljajo novi svetopisemski prevod kot mojstrsko delo prve vrste; vsi priznavajo, da je pisatelj

prekosil vsako pričakovanje. Poljski filolog J. A. Teslar, ki je s svojimi nasveti pri prevodu sodeloval, je natančno pregledal novi prevod, ga primerjal z izvirnikom ter s starim latinskimi in s starimi poljskimi prevodi; prepričal se je, da je novi prevod v vsakem oziru mojstrsko dovršen. Prevod je znanstveno točen in jezikovno dovršen; v njem se zrcali prvotni zmisel, misli so preoblečene v poljsko obleko, zato je prevod hkrati komentar. Jezik je moderen, a vendar ohranja arhaistični ton, slog je preprost in vzvišen, poln svete resnobe in milobe, v čudovitem soglasju z značilnim evangelskim tonom in razpoloženjem; jezik z lahkoto premaguje velike težave izvirnega besedila ter zrcali celo individualne posebnosti v slogu posameznih evangelistov. Posebna novost je točni, a vendar pesniški ritmični prevod svetopisemskih himnov. Znani klic sv. Janeza Krstnika (citat iz Izaije) se n. pr. glasi:

Glas se razlega v puščavi:
Pot pripravljajte Gospodu itd.

Prav verjetno je, da imajo Poljaki med vsemi narodi najboljši prevod nove zaveze. Prevod je že po-

trjen od vseh poljskih škofov in od papeža. Slovanski prevajalci se bodo morali ozirati na vzorni prevod Szczepańskiego in na strokovnjaške opazke J. A. Teslara k temu prevodu (Przegł. Powszechny 1917, št. 6., str. 790—806). F. G.

Anton Mazanowski. »Čas« je večkrat omenjal (1917, str. 121, 133 in 220) literarne razprave poljskega literarnega zgodovinarja A. Mazanowskega, marljivega in spretnega sotrudnika »Przeglada Powszechnego«, ki je dne 24. novembra v njem izgubil enega svojih najboljših delavcev. A. Mazanowski (roj. 1858) je bil sin rusinskega duhovnika v zgodovinsko znameniti pokrajini Helm (Holm), kjer se borita dve narodnosti in dve veroizpovedanji. Mladi A. M. je bil s svojim očetom in s svojo materjo vred mučenik unije. Po dolgotrajnem preganjanju je s svojimi starši pribežal v Galicijo, kjer je dovršil vseučiliške študije. V borbi za vsakdanji kruh je poldrugo leto (1887—1888) deloval kot časnikar v Varšavi; od leta 1891 dalje je bil gimnazijski profesor v Galiciji (Lvovu in Krakovu). Kot literarni zgodovinar in kritik se sicer ni odlikoval po posebni izvirnosti in globokosti, pač pa po širokem obzorju, po finem estetičnem čutu in po nenavadni marljivosti ter gibčnosti. Njegov zelo porabni »Podręcznik do dziejów literatury polskiej« je doživel tri izdaje (1902, 1910, 1916); njegove študije o poljski moderni literaturi so se občinstvu zelo priljubile. F. G.

IZ SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI.

Deveta dežela. — Pesmi. Joža Lovrenčič. Trst. Knjigarna J. Štoka. 1917.

Vem, da se Lovrenčiču ne bom bogve kaj prikupil, ako povem, da mi je on kot pesnik zelo simpatičen. In vendar mi je. In če se vprašam, zakaj, si moram odgovoriti, da zato, ker je on pesnik-mislec, ki pesni ne le s srcem, ampak tudi z

umom. Pri Lovrenčiču se vidi tudi tam, kjer čustvo prihaja do popolne veljave, da je le um tisti, ki gospoduje in daje direktivo. Da je tupa tam um nadvladal čustvo, se ne bo moglo tajiti, da je pa večina pesmi tudi tam, kjer so od uma obvladane, vendarle čustveno gorkih, bo pa ravno tako res. In to je tudi naravno. Lovrenčič je pač

kot človek refleksivna narava: kako naj bi to potezo svojega značaja zatajil kot pesnik-lirik!

Vem, da je v čutju, s katerim bralec vzprejema pesem, mnogo subjektivnega, vendar se mi zdi, da bo več ali manj vsakdo pogrešal ognja pri sledečih številkah: 32, 33, 16, 17, 18, 38... izmed katerih je zadnja vrh tega v svojih primerah izumetničena, da bi bila poleg št. 18 in še nekaterih drugih lahko izostala. V št. 16 je v prvem delu razpredena misel nepopolno, tako da morata zadnji dve vrstici prozaično dopolniti to, kar bi vsa pesem poetično izražati morala. Št. 25 je pa zastrta in meglena. Tudi nekaj poze se bo dalo dokazati Lovrenčiču. Kopiči sliko k sliki do viška, naenkrat pa afekt obnemore — in pesem izzvenj skoraj banalno. (Primeri zadnjo vrstico št. 7, ali pa gorki konec št. 8 z ponarejenim razmahom začetka.) Pa pesmi te kakovosti so vendarle sporadne. Ker če bi hotel naštetih števil, kjer sta se um in čustvo harmonično spojila v umotvor, bi bila vrsta daljša, ko tale: števil. 29, 21, 30, 43, 31, 34, 10, 13, 14 itd. (Ad 34. Ali se ti ne zdi, da bereš psalm?!) Zato bi mu kritika delala krivico, ko bi mu štel njegov umstvenost kar na splošno v kvar. Res, da so zgolj čustvene, kakor št. 9 ali 39, silno lepe, in dasi ne izražajo direktno nobene višje ideje, jih že njih notranja resničnost, prikazana na tako umetniško lep in snovi primeren način, dela umotvore. Vendar se mi zdi, da v tem oziru velja sledeča matematična formula: $(1 + 0 = 1)$ in $(1 + 1 = 2)$. Ako substituiram vrednote, ki jih imam v mislih, bi se stvar literarično takole formulirala: (Gorko čustvo $+ 0 =$ gorko čustvo) in

(Gorko čustvo $+ 1 =$ Višja ideja $=$ Višja ideja oplojena z gorkim čustvom).

Je pa prav posebna vrsta pesni, ki so Lovrenčiču tako pristno naravne, da se le čudim, zakaj jih ni več v zbirki. Najlažje bi to vrsto imenoval: Pesem grude. Sem spadata Rezijan in Jesen. (Ekloga je slaba.) Rezijan — pesem, idejno in formalno tako lepa, da bi jo vdelal v okvir in na steno obesil! Ravno tako čustveno gorka in plastično živa je Jesen. Prihodnjič naj nam izda Lovrenčič zbirko in naj jo naslovi: Pesem grude. Zdi se mi, da bo s tem našel svojo — deveto deželo...

Lovrenčič je pesnik-borec. Problem — to je za njega mejdan, kjer se kosa sam s seboj za pro in contra. Neznaten prizor — pa mu oživi pod peresom v problem. Kakor kraški veter med čermi se mu previje misel v višino. In tu v višini izzveni v neomajan optimizem. Motiv, ki bi n. pr. Gregorčiča vodil do malodušnosti, pripelje Lovrenčiča do aktivnih zaključkov. (Primeri št. 14.) Tako hitj navzgor ves njegov confiteor, ki ga variira v št. 34, 16, 22, 29 itd. On si je pač kot človek z notranjimi boji utrl pot do ideala, zato naravno, da tudi njegova pesem izzveneva med trdotami, ki se pa končno ublaže v mir in harmonijo. Pri Lovrenčiču si je ideja sama skovala obliko. Trd kakor jeklo mu je izraz. Udari — malo počije — tihota — originalen zaobrat —: in problem si je samostalno izklesal pot na prosto... Zato je Lovrenčič tako kondenziran v izrazu kot noben slovenski pesnik. Zato mu je tudi tako priljubljena oblika aforizma, glose, iveri... Opazuj, kako v št. 22 zgotsti svojo misel, ki je velika v eks-

panzivnosti, v ozko mejo štirih vrstic, izmed katerih ne obseže nobena čez štiri besede. Efekt te vrste pesniške gostote je tem večji, čim večja je bila misel, ki se je dala ukleniti v tako primitivno majhno obliko. Tu kaže Lovrenčič, da je hodil pri moderni v šolo. V tej pridobitvi sta si namreč moderna materialna in umetniška tehnika sorodni. Kot je n. pr. moderna balistična veda stisnila obliko vojaške patrone na primeroma največji minimum in je obenem dala prebijalni sili projektila največji maksimum — tako tudi moderni umetnik dosega z primeroma minimalnimi sredstvi maksimalne efekte. Seveda je pri tem nevarnost za pesnika, da, ko hoče biti jedrnat, ne postane neumeven. In priznati je, da se je Lovrenčič dovolj srečno preril med to Scilo in Karibdo. On je kratek, jedrnat, lapidaren, globok — a pri vsem tem v zadostni meri jasen. Izjemo dela dramatičen prizor Deveta dežela, o katerem še par problematičnih opazk.

Ta prizor je kos življenjske filozofije, povedan v načinu narodne pravljice. Ker je filozofija — zato je primerno, da o njej filozofiramo. Kaj je hotel Lovrenčič tu povedati? Kaj je ideja tega delca? — Sin, glavni junak, se vrže v vrtinec življenja in preizkusi dobro in slabo, kar pač življenje dati more. Vse to ga napolni s studom do življenja, da umre. Str. 91.

Kedor je videl in doznal je vse, mu ni več do življenja in umre.

Torej 1. Omnia vanitas? — Toda potem sta tudi Krepost in Lepota — vanitas! To torej ni bila Lovrenčičeva ideja. Morebiti 2. Omnia probate, quod bonum est, tenete?

— To zopet ne, ker junak je pač vse preizkusil, življenjski konto njegov pa je — smrt. Največ priznanja bo morebiti dobila ta-le razlaga: Dobro in slabo sta nezdrumljiva pojma; kdor hoče kreposti in greha obenem, ta se je a priori zapisal smrti... Pa tudi ta misel se more le za silo razbrati iz celote. Lovrenčič pač vé, kaj je nameraval povedati, a za nas njegov namen ni merodajen. Kritik sodi po tem, kar pesem pove. In po tem sodeč, moram reči, da ni jasno izražena ne ta in ne ona misel. Jasnost in preciznost, ki je sicer Lovrenčiču lastna, ga je tu zapustila. Zadnji dve vrstici namreč zabrišeta ves sestav, ki je že bil začel dobivati jasnih oblik. Stvar je dobro eksponirana, vse hiti proti nekemu središču — a naposled, ko bi se vse skupaj imelo strniti v gorišču, se pa razprši... Konec bi moral vsekako prenarediti.

Pavel Perko.

Knjige Družbe sv. Mohorja.

Radi vojske je izdala družba letos le četvero knjig. Za naprej je zvišala udnino na 3 K.

K o l e d a r (za leto 1918) je brez popolnega imenika (podaja le imena poverjenikov, dosmrtnih in novih udov). Iz vsebine omenimo zanimivo poročilo večšega prof. dr. V. Šarabona, »Svetovni dogodki« in poučni pravni spis »Nove določbe zasebnega prava« (spisal Fr. Regally).

Druge tri knjige so prav primerne razdeljene: ena je leposlovne, druga poljudnoznanstvene, tretja verstvene vsebine.

V povesti »Ptički brez gnezda« je obdelal Fr. Milčinski eno najbolj žalostnih poglavij naše dobe: povest o zanemarjeni

mladini. Ne vemo, če bodo umetniški kritiki prav zadovoljni. Kaže, da je snov premagala umetnika. Tudi jezik ni vedno dosti uglajen. Za kmetiške čitatelje se nam zdi preveč mestnih izrazov. Tudi se je sicer zdrav humor po našem mnenju preveč vsega oprijel, tako da je govorjenje in vedenje tuintam nenaravno, rekli bi »karikirano«. Vsebinsko pa je zajel pisatelj iz polnega življenja. To plat naše sedanjosti malokdo tako pozna kakor on. Zato bodo ljudje to povest radi brali in upamo, da ne brez velikega prida.

Prof. Pengov je objavil 2. zvezek »Podob iz narave«. Vrline tega dela smo že lani hvalili. To je zanimivo in obenem tako poučno berivo, da si ga želimo le še več. Naj bi ta zvezek ne bil zadnji! Da zadovolji znanstvene kritike, je dodal pisatelj na koncu celo vrsto virov, iz katerih je zajemal. Nekdo je pripomnil, da Pengov tuintam preveč »počlovečuje«. Znano je, da je mnogo sicer izvrstnih prirodoslovcev pisalo taka dela prav z določno psihološko tendenco, kako bi izravnali meje med človekom in živaljo. Zlasti Brehm je v tem oziru mnogo grešil zoper resnico in naravo. Nova izdaja njegovih del je pa glede tega znatno popravljena, kakor je pohvalno omenil Wasmann v oceni v »Stimmen der Zeit«. Za naše ljudstvo kajpada ni te nevarnosti, da bi iskalo človeka v živali in žival v človeku. Tudi ima prof. Pengov pri svojih opisih popolnoma drug namen: pokazati namreč hoče v vsem stvarstvu tisto prečudno smotrnost, ki človeštvu glasno kliče, da je Bog. Če vedenje rastlin in živali rad nekako »počloveči«, dela to zato, da bi nam tisto smotrno delovanje in snova-

nje bolj živo in dramatično prikazal. Vendar moramo priznati, da nam bolj ugajajo črtice, ki bolj preprosto in naravno kažejo naravo, kakršna je. Tu se bolj vidi resnična smotrnost. Pri antropomorfni opisih pa ne moremo več dobro ločiti, kaj je resnično naravno ali kaj le dodano. Tako se nam zdi n. pr. črtica »Jerebica« zares lepa, dasi ni brez antropomorfizma, ki se pa lahko razloči, manj pa nam ugaja črtica »Potopljeni narodi«, kjer ne moremo več ločiti, kaj se je res smotrno razvilo, kaj je le izmišljeno in podtaknjeno, kakor da se je razvilo. Skratka: tu je res treba neke pažnje, da se vedno ubere prava pot. Ne dvomimo pa, da je dosti prof. Pengova opozoriti na to in bo sam najbolje vedel kako in kaj.

Česar si je naše dobro ljudstvo že tako želelo, to se mu sedaj izpolni. Prof. dr. Janez Ev. Zorè je začel pisati novo »Življenje svetnikov«. Letos je že izdal prvi zvezek, obsegajoč mesec januar. Vse delo bo obsegalo štiri knjige, vsaka knjiga pa tri zvezke. Novo »Življenje svetnikov« ima mimo dosedanjih dve veliki prednosti. Jezikovno ni bilo že dosedanjim kaj posebnega očitati. Rogačev lepi narodni jezik je sam Trdin hvalil. (Zbrani spisi IX, 152.) Dr. Zorè v tem le nasleduje svoje prednike. Resno se prizadeva, da bi podal lepo vsebino tudi v lepem domačem jeziku. A prva prednost tega dela je, da je pisano kritično znanstveno. Preprosti čitatelj tega sicer ne bo opazil, ker je knjiga pisana tudi zanj in še najprej zanj in je zato pisatelj opustil ves znanstveni aparat, ki bi preproste čitatelje le motil. Toda izobražencu dobro dene — in tudi njemu je delo

namenjeno —, da se lahko mirno zanese: to niso legende, temveč zgodovinsko zanesljivi življenjepisi, kjer pa niso povsem zanesljivi, pisatelj odkrito pove, da niso. Saj smo tudi legend veseli, samo da se nam ne vsiljujejo kot zgodovinal! To je velika vrlina tega dela, in šele, če to vemo, bomo delo prav cenili. Naj tu povemo neko željo. Pisatelj je že pregledal in bo še pregledal ogromno tvarine o življenju svetnikov. Že ko je sestavljal imenik svetnikov, je moral kritično ločiti, kar je zanesljivega, od prepornih vprašanj. To se pa ponavlja še posebej pri posameznih svetnikih. V knjigi sami bo o tem kritičnem delu le malo sledu. Ali bi ne bilo prav, če bi Mohorjeva družba pisateljeve beležke za izobrazene sloje zbrala in izdala? Saj ni treba, da bi bilo kaj celotnega, tudi drobiž bi bil silno zanimiv in poučen. N. pr. zakaj je izpustil tega svetnika, zakaj onega? Kaj je v tem in onem življenju odločno legendarnega, kar se pa vendar navadno kot zgodovinsko pripoveduje? potem pa, kje je stvar najbolj obdelana in pojasnjena? S tem bi bilo jako pomagano tudi drugim, ki bodo imeli s takim delom opravka; koliko truda bi se jim prihranilo! — Druga prednost novega »Življenja svetnikov« so pa krasne podobe (le škoda, da papir nekoliko nagaja). Dr. Zorè z veliko vnamo zasleduje, da bi dobil iz do-

mače in svetovne umetnosti, kar je v tem oziru najboljšega. O obojni vrlini priča že prvi zvezek. Vse je izbrano, tekst in podobe. Vsak dan je obdelano bolj obširno življenje enega svetnika, bodisi, da je bolj znamenit ali nam bližji, bodisi, da so zgodovinski viri bogatejši. Ker je pa časih na isti dan po več godov, omenja vsak dan tudi o drugih, kar je zgodovinsko bolj pomenljivega. Glede kritičnosti glej na primer zgodbo o sv. Treh kraljih (38—44) ali »Stol sv. Petra v Rimu« (105—110), življenje sv. Fabijana (115—118), (kjer je že porabljen najnovejši rezultat, namreč, da so med vojsko 21. marca 1915 odkrili v Rimu v cerkvi sv. Sebastijana njegov grob), življenje sv. Sebastijana (118—120), ali sv. Neže (123—127). Glede podob pa n. pr. fotografijo na str. 66, Grošljevo podobo na str. 101 in klasične podobe po vrsti! Glede vsebine bi bilo treba posebej pohvalno omenjati, da rad do besede navaja tako značilne pristne akte sv. mučencev (prim. str. 127—128), za asketično porabo pa posamezne odlomke iz spisov svetnikov samih (prim. na str. 86 in 87 prelepe odlomke iz Makarijevih homilij). Tako bo to delo brez dvoma doneslo ne le našemu ljudstvu, temveč tudi izobražencem premnogo čistega duševnega užitka in prida. Bog daj gospodu pisatelju zdravja in moči, da bi mogel veliko delo srečno dovršiti!

—u—

ZAPISKI.

Še dva prevoda.

V zadnjem »Času« pravi g. dr. A. Pavlica, da »Lj. Zvon« (1917) »res ni več od starega bron, niti od

jekla, ampak od kositra«. Pri tem je mislil zlasti na škrobarsko »Mlado ljubezen«, ki v resnici ni vredna belega papirja. Toda v povesti »Cvetje v jeseni« izpod peresa

Emila Leona »Zvon« še doni kot stari bron z jasnim in čistim glasom. Žal, da je marsikaj drugega podobno vojnim — surogatom...

S tem uvodom mi je pokazal moj prijatelj Arthura Rimbanda pesem »Le dormeur du val« in njen prevod »Spavač v kotlini«, katerega je objavil g. A. Debeljak v »Lj. Zvonu«, 1917, str. 300.

— Ta kratka pesem je pač prevedena točno, brez posebnih pomanjkljivosti in napak?

— Le primerjava vse štiri kitice drugo za drugo s prevodom!

C'est un trou de verdure, où chante une
[rivière
accrochant follement aux herbes des
[haillons
d'argent, où le soleil, de la montagne
[fière,
luit. C'est un petit val qui mousse de
[rayons.

Globel zelena, kjer vihrava peva reka in meče cunje srebrne vrh kamenov, (?) in kamor solnce se s ponosne gore steka. Dolinica, ki peni se od pramenov.

»Vihravo« je mašilo: v izvorniku ni izraza zanj; nasprotno pa »follement« ni poslovenjeno! Od kdaj se pravi accrocher — metati? Kje pomeni »luit« (sije) — »se steka«? Kako je mogoče »herbes« (bilke) posloveniti z »vrh kamenov«? Mar se slovenski poeziji lepo podajo »cunje srebrne« in oziralniki »kjer«, »kamor«, »ki«? In ali ni »peva« nasproti »chante« nekaj nezadostnega, pustega in praznega?

Nič bolje ni prevedena druga kitica:

Un soldat jeune, bouche ouverte, tête
[nue
et la nuque baignant dans le frais cresson
[bleu,
dort; il est étendu dans l'herbe, sous la
[nue,
pâle, dans son lit vert où la lumière
[pleut.

V kopeli sinjih svežih kreš mladostno
[glavo, (?)
vojak odprtih ust nepokrit leži
pa spava; pod oblakom se je zleknil v
[travo,
bled v postelji zeleni, kamor luč deži.

V prevodu je prvi verz nejasen in nerazumljiv, ker ne sledi izvorniku. Odkod množina »sinjih svežih kreš«? V originalu je samo ena! Za »et la nuque« nima prevod nobenega izraza, dočim je »leži pa« čisto nepotrebno mašilo! »Pod oblakom« je pogrešeno — ker »sous la nue« pomeni tukaj: na prostem, kakor je razvidno iz predzadnjega verza v četrti kitici, kjer stoji: »na solncu spi«!

Podobnih napak mrgoli tudi v tretji kitici:

Les pieds dans les glaïeuls, il dort.
[Souriant comme
sourirait un enfant malade: il fait un
[somme.
Nature, berce — le chaudement: il a
[froid.

Noge v cvetočih mečkih, spi. Usmev
[obkroža
ga liki bolno dete, ki je mati boža.
Priroda: toplo ziblji ga: on čuti hlad.

Odkod mašilo: »cvetočih«? Izvornik nima tega izraza. Enako ne najdeš v izvorniku besede za »obkroža«, niti pojmov za »ki je mati boža«, nasprotno pa »sourirait« in »il fait un somme« niso poslovenjeni! Besede »obkroža ga liki bolno dete« so spričo izvornika velik nezmysel.

Ali je kaj boljša zadnja kitica?

Les parfums ne font pas frissonner sa
[narine;
il dort dans le soleil, la main sur sa
[poitrine,
tranquille. Il a deux trous rouges au
[côté droit.

Nozdrvi ne drhte mu od vonjav opojno; roko na prsih, ko na solncu spi pokojno; na desnem boku zeva rana ko škrlat.

Dà, ta je nekoliko boljša. »Opojno« in »zeva« sta sicer nepotrebna dodatka, a »zajemljiv« je zadnji verz: v izvorniku ima spavač dve rdeči rani, v prevodu pa samo eno. Na dolgi poti iz ponosne francoščine v našo ljubo slovenščino se je ena rana najbrže že — zaelila ...

— Ako bo g. D. (je povzel moj prijatelj) t a k o prevajal, bo imela njegova francoska antologija malo cvetja, plevela pa dosti ...

— A kakšen je tvoj prevod?

— Skoro dobeseđen. Ni sicer vzor, vendar je pa tak, da tudi g. D. ne bo rekel, da ni točnejši, natančnejši in dovršenejši ko njegov. Prav zares: duo cum faciunt idem, non est idem ...

Spavač v dolini.

Globela je v zelenju; reka v nji šumeva,
srebrnih pen obeša bilkam in besni;
prek gore ponosite solnce nanje seva.
To je dolinica, v pramenih se peni.

Vojak odprtih ust, na tilniku in glavi
razkrit, v kopeli sinje sveže kreše spi;
mladenič bleđi zleknjen je na prostem v
[travi,
v zeleni postelji, svetloba nanj deži.

Nogé med mečki, spi. Smehlja se kot
[smehljalo
bi dete se bolno; telo mu je zaspalo.
Narava, ziblji ga gorkó: on je hladan.

V vonjavah ne drhti spavačeva nosnica;
na solncu spi, na prsih mirna je desnica;
ima na desni strani dvoje rdečih ran.

Andrej Kopitar.

O pisanih barvah v rastlinstvu in živalstvu.

Neuki človek občuduje začaran krasoto pestrih barv, ki dičijo prirodno, občuduje v njih lepoto božjega stvarstva in čuti ob pogledu nanjo v srcu nepopisno radost, odziv tajinstvene večnosti in umetnosti.

Naravoslovje pa nas je učilo, da imajo te lepe pisane barve edino namen za razplojanje plemena, češ, one privabljajo drugospolno bitje v ženitovanje — pri živalih, ali opozarjajo pomočnike žuželke, da posredujejo ploditev — pri rastlinah. Ta nauk je stal trdno in je imel v sebi toliko prepričevalnosti, da se ga bomo težko otresli. A vendar si ga bomo morali skeptično ogledati, odkar je izdal profesor Hess v Monakovem svojo razpravo »Über den Farbensinn bei den Vögeln und die Lehre von den Schmuckfarben«, v Arch. f. d. g. Physiologie, 166, 1917, iz katere čitamo delen posnetek v časopisu »Die Naturwissenschaften«, 24, 1917.

Na podlagi svojih, kakor pravi, neovrznih poizkusov trdi Hess sledeče:

Nazor, da s svojimi pestrimi barvami privabljajo živali drugospolne vrstnice, oziroma da kličejo rastline žuželko kot pomočnico v svrhu ploditve, ta nazor temelji na popolnoma napačni podstavi, da so barve, kakor jih človek vidi, lastnost gledanih predmetov samih, in da se te barve kažejo živalskemu očesu v isti obliki in z istim učinkom kakor človeškemu. Fiziolog pa vé, da barve niso nič predmetom bitnega, ampak so le izraz učinka na gledalni organ; učinki pa so pri organih različnih bitij lahko zelo različni, saj niti pri vsakem človeku niso enaki. Povsem napačen je torej sklep: ako človek vidi barve, vidi barve takisto bučela ali rak.

V podrobnem je sledeče dokazano: Ribe in brezhrbteniške živali so nasproti barvam popolnoma tope, kakor barvnoslepi ljudje; dvoživke vidijo barve kakor človek; dnevne ptice vidijo rdečo, rumeno in deloma zeleno barvo kakor člo-

vek, dočim ne vidijo višnjeve in modre barve (to se razlaga iz ustroja njih očesa); opica vidi kakor človek, takisto, samo da nekoliko medleje, pes in mačka. Ker se v globini pod 4 m v morju ne vidi več rdeča in se pod 13 m ne vidi niti najkrepkejša barva, je nemogoče, da bi razne pestrobarvne globinske živali s svojo barvo privabliale drugi spol, da bi torej take barve na sovrstnice učinkovale kot krasilne. Zato se tudi ne sme z Darwinom in Weismannom sklepati, da se je pri nekih rakah samo v svrhu spolne vabnosti bujno razvila rdeča barva. Taka domneva je napačna, ker so 1. vsi doslej preiskani raki nasproti barvam docela topi in 2. mnogi izmed teh rakov bivajo v globočinah pod 13 m.

Nevezdržljiva je torej trditev, da take pisane živali oblačijo nekako svatovsko obleko ali da n. pr. buče (ki so popolnoma barvoslepe!) slede vabilu pestrih barv naših cvetlic. Tudi metulji ne stojijo pod medsebojnim vplivom svojih lepih barv, ker so za barve vsi slepi!

Domnevano, po človeku posneto učinkovanje barv že zato ni veljavno, ker ima narava mnogo krasnih barv docela prikritih v nepristopni temi, n. pr. pri mnogih koreninah in zeléh, in kaže krasne barve tudi baš pri umiranju, n. pr. pri odpadajočih listih. D. J. T.

Boljševiki in menjševiki

Ruski revolucionarni in anarhistični socializem ni veliko mlajši kakor zapadnoevropski. A ruska socialna demokracija kot stranka v Marxovem duhu se je organizirala šele leta 1883. Prej še ni imela zadostne realne podlage, ker ni bilo

dosti velike industrije in delavstva. Leta 1898 se je vršil prvi ruski socialnodemokratski kongres (v inozemstvu), na katerem se je stranka enotno organizirala. A na drugem kongresu (v Londonu leta 1903) se je stranka že razcepila v dve frakciji — v boljševike in menjševike.

Boljševiki (boljšoj = večji) so imeli na kongresu 1903 večino; to pomeni njih ime. Njih voditelj je bil že takrat Lenin; manjšino, menjševike pa je vodil Martov. Večina (boljševiki) je bila za strogo centralizacijo in radikalno taktiko, manjšina pa za rahlejšo organizacijo in milejšo taktiko. Razlika med obema frakcijama je postajala vedno ostrejša. Podobna je razlika med nemškimi radikalnimi socialnimi demokrati (marksisti) in revizionisti.

Boljševiki se nagibljejo k taktiki socialnih revolucionarjev, verujejo v bližnjo možnost popolne radikalne revolucije, pozivljejo na boj za zmago revolucije, končni cilj je že zdaj njihov program; centralistična strankarska organizacija naj jih pripravlja za centralistično demokratsko vlado bodočnosti. V svojem skrajnjem radikalizmu so nastopili celo proti dumi in proti zvezi z liberalnimi kadeti; družili so se le s socialnimi revolucionarji in z radikalnimi »trudoviki«. V zadnji (4.) dumi so imeli 6 poslancev, menjševiki pa 7. Menjševiki, pod vodstvom Martova in Plehanova, so se odločili za milejšo taktiko; ljudstvo je treba polagoma, stopnjema pripravljati za revolucijo, v ta namen je sodelovanje z dumo in s kadeti koristno. Ker ni bilo upanja za spravo, sta se obe frakciji leta 1912 končno samostojno organizirali; vsaka ima svoj

centralni odbor in svoj dnevnik (boljševiki »Pravdo«, menjševiki »Luč«) ter svoje strokovne liste in revije.

Boljševiki so torej prvotno večinska stranka socialne demokracije, dasi zadnja leta niso imeli večine in so se organizirali ločeno od prvotne manjšine. Po svoji radikalni taktiki in po radikalnem programu bi se skoraj mogli imenovati tudi maksimalisti, ker hočejo doseči kar največ mogoče, realizirati »maksimum« socialnodemokratskega programa. S tem se približujejo skrajnemu krilu socialnih revolucionarjev, ki so se podobno kakor demokrati razcepili v radikalne maksimaliste in v zmernejše minimaliste. F. G.

Vseučilišča na Nemškem. V zimskem semestru 1916/17 je bilo na 22 visokih šolah vpisanih 50.051 dijakov in dijakinj, namreč 34.294 dijakov in 5757 dijakinj ter krog 1400 inozemcev (krog 550 Avstrijcev). Šolo res obiskujocih dijakov je bilo največ v Berlinu, namreč 3892, potem v Monakovem 2089, v Bonnu 1411, na Lipskem 1172, v Vratislavi 969, v Göttingeni 844, v Heidelbergu 817, v Marburgu 723, v Frankobrodu 682, v Münstru 658, v Halle 554, v Jeni 482, v Straßburgu 464, v Königsbergu 445, v Tübingeni 416, v Kielu 397, v Freiburgu 345, v Würzburgu 319, v Giessenu 309, v Erlangenu 298, v Greifswaldu 282 in v Rostocku 229. Zapisali smo te številke v ta namen, da se iz njih učimo za tisti čas, ko bomo snovali slovensko vseučilišče. —r.

Prof. Ivan Friedrich v Monakovem je umrl 20. avgusta. Bil je, kakor znano, v mlajših letih pristaš Döllingerjev. Od leta 1905 je živel osamljen v pokoju. Rojen leta 1836 v Poxdorfu pri Forchheimu, je bil leta 1859 v mašnika posvečen. Leta 1865 je postal izredni, pozneje redni profesor na bogoslovni fakulteti v Monakovem. Za vatikanskega cerkvenega zbora je bil bogoslovni svetovalec kardinala Hohenloha. Bil je pristaš radikalno-

necerkvene opozicije na tem cerkvenem zboru ter obenem poročevalec liberalnih nemških časnikov. L. 1871 je bil iz katoliške Cerkve izobčen. Pisal je mnogo v Rimu sovražnem duhu. Njegova »Documenta ad illustrandum Concilium Vaticanum« pa njegov rimski dnevnik sta podajala kulturnobojnim časnikarjem mnogo gradiva. Spisal je tudi Zgodovino vatikanskega cerkvenega zbora, ki pa znanstveno ni na višku in je po delu enakega imena jezuita Granderaha izgubila vso veljavo. Leta 1882 je prestopil Friedrich iz bogoslovske na modroslovsko fakulteto ter je tu ostal do leta 1905, ko je stopil v pokoj. —r.

Unija. Rusinsko-zedinjena cerkev je dobila novo škofijo. Metropolit pl. Szeptycki je nedavno posvetil dosedanjega semeniškega ravnatelja dr. Jožefa Bocian v škofa v Lucku. Novi škof sicer ne bo mogel že zdaj nastopiti službe v Lucku; vendar je to imenovanje velikega pomena za zedinjenje Volinije s katoliško Cerkvijo.

Naj ob tej priliki pripomnimo, da so zopet našli ostanke (relikvije) znane mučenca zedinjencev sv. Josafata Kunzewicz, ki ga je Pij IX. leta 1867 svetnikom prištel. Od leta 1875 do 1915 so mislili, da so bile svete »moči« od Rusov skrite ali celo pokončane. Leta 1875 so namreč Rusi sv. ostanke iz samostanske cerkve v Bili pri Helmu skrivaj odnesli ter jih v neki kleti zakopali. Mladenič, ki je bil o tem poučen, je dogodek sporočil rusinskemu ljudskemu učitelju, ki je bolan ležal v vojni bolnišnici v Bili. To je dalo povod raziskavanju. Res so našli sv. ostanke, jih shranili v samostanu v Bili, leta 1916 poleti pa jih prenesli na Dunaj ter jih postavili v oratoriju rusinske cerkve sv. Barbare. 30. avgusta 1917 je posebna komisija, ki jo je postavila apostolska stolica, izjavila, da so sv. moči avtentične, t. j. res pravi ostanki sv. mučenca Josafata. —r.

Rusko-pravoslavni cerkveni zbor je zboroval letošnjo jesen v Moskvi. Zbranih je bilo nad 100 pravoslavniških škofov. Glavna naloga temu zboru, prvemu po 250 letih, odkar je bil vpovstavljen sv. sinod, je bila: končno določiti pravno razmerje med pravoslavno cerkvijo in državo. Priprav-

ljalni odbor je v soglasju z ministrom notranjih zadev določil glavna načela, ki obetajo v javno-pravnem obziru pravoslavju kot državni veri tudi v prihodnje prednost pred drugimi verstvi. Ta glavna načela so ta-le: 1. Cerkev ima popolno prostost in neodvisnost in vlada se sama po lastnih predpisih, brez posrednega ali neposrednega vmešavanja države. 2. Država nadzira cerkvene oblasti le v toliko, kolikor izvršujejo dejanja, ki so tudi za državo pomenljiva, n. pr. sodelovanje pri porokah, pri ločitvi zakonov itd. 3. To nadzorstvo izvršuje ministrstvo za verstva; služba »višjega prokuratorja« sv. sinoda se odpravi. V dvomnih slučajih odločuje senat kot najvišja državna sodna oblast. 4. Država daje sredstva za vzdrževanje večjih cerkva, cerkvenih uradov in naprav. Zbor je izvolil že tudi patriarha, Tihona, ki pa ne bo prestopoval v Petrogradu, ampak kakor nekdamj v Moskvi. —r.

Izpoved modernega človeka. V knjižici »Vernunft u. Wissenschaft« (Innsbruck 1917, 40-42) je podal Hermann Bahr izpoved svojega življenja. Po vsem beganju, po vsem iskanju »sem si moral,« pravi, »sam, vsaj toliko razumen kakor kak drug srednji človek in blage volje, na višini svojega življenja priznati, da ne vem ničesar od vsega, kar bi bilo le količkaj vredno vedeti, da si ne morem odgovoriti na nobeno tistih vprašanj, kj me mučijo, da ne morem najti ne željam razloga, ne močnem cilja, ne bitju zmisla, da sem, kakor trst vetru, izročen nagonom. Sramoval sem se ... Pil sem iz vseh studencev časa in sem medlel od žeje ... V tej srčni stiski sem se vrnil k svoji veri. Začel sem moliti za resnico, za notranje spoznanje, za izvestnost, da bi si, če mogoče, rešil pamet in z njo svobodo, dostojanstvo, človečanstvo. Kričal sem k Bogu, da bi mi dal luči za pamet. Zakaj po čem bi se sicer še ločil od živali? Da bi se ne poživalil, tega sem prosil Boga ... In moja vera ni bila osramočena, moja molitev je uslišana, moje človeško dostojanstvo rešeno ... V Bogu zasidran je človek šele človek, ves človek z vsemi svojimi plemenitimi darovi. Naša objestna doba je hotela napraviti iz kristjanov ljudi; učinek je grozno odkrila ta vojska: izgubljena je vsa človečnost. Mi

moramo postati zopet kristjani, da bomo ljudje! Pot k človečnosti gre od vere!»

Pruska državna ideja. Dostikrat čitamo, kakor da je germanska in pruska državna ideja isto. V resnici je pa med obema globoko nasprotje. O tem je zanimiva razprava v »Hist. pol. Blätter«, 160, 8 (1917), 518 sl. Germansko državno pravo je prastaro, a od Cerkev bolj ali manj »pokristjanjeno«. Prusko državno pravo nima pa s krščanstvom nobenega opravlja in nobene zveze. Pruski državi je položil temelje »veliki Kurfürst«, ki je zanesel vanjo iz Francoske absolutizem. Leta 1679, pravi zgodovinar Martin Spahn, obćudovavec Kurfürsta, je bila absolutna država »v velikem zgrajena«. Vse je država, posameznik nič. Pripravna snov za tak absolutizem so bili slovanski rodovi, »ki so bili vsled stoletne sužnosti na tako podložnost že navajeni«. Ta absolutizem je preobrazil ustanovitelj pruskega kraljestva Friedrich Wilhelm I. (1701) v despotizem. Pod njim, pravi Onno Klopp, je postala Prusija »najnesvobodnejša dežela v Evropi«. Sistematično je izvedel absolutizem in centralizem Friedrich II. Tedaj je rekel Lessing o Prusiji, da je »najbolj sužna (das sklavischste) dežela v Evropi«. Filozofično je pa osnoval prusko državno idejo Hegel. Noben filozof ni imel na državne razmere na Nemškem tako mogočnega vpliva kakor on. Novo Nemčijo so imenovali naravnost »realizirano Heglovo državo«. Heglu je država »bog«, to se pravi, v državi dobi »božja volja resnično podoba in organizacijo«; zato je država vir vsega prava in vse npravnosti, absolutni smoter življenja, in najvišja dolžnost človekova je v državi živeti in se zanjo žrtvovati. Hegel je spöel tudi idejo o »svetovnem poslanstvu« Prusije in o »istosti Prusije in Nemčije«. To niso bile zračne teorije, ampak ideje življenja. Že leta 1840 so pisali »Hist. pol. Blätter«, da vladajo Heglove državne ideje na vseh univerzah in da so vsi uradniki do naučnega ministra hegelijanci. Leta 1848 je bila vsa liberalna »mlada Nemčija« prevzeta od Heglovih idej in od bitke pri Sadovi je po vsej Prusiji zavladalo Heglovo načelo: pravica je moč (Macht schafft Recht). S temi idejami je stopila Prusija tudi v svetovno vojsko.

Nemški moderni državni pravniki še vedno oznanjajo ta načela z vseučiliških stolic, celo taki, ki mislijo, da »stoje na krščanskih tleh«.

Znamenje časa. Svobodna šola se giblje. Iz »Deutsch-österreich. Lehrerzeitung« za dne 1. novembra 1917 posnemamo: Baron Hock je dokončal 20. oktobra letos svoje šestdeseto leto. Svobodna šola je priredila svojemu zaslužnemu predsedniku prav posebno slavlje. Odbor zaupnikov svobodne šole je takoj v začetku l. 1917 započel akcijo, ki naj bi kot vezilo za Hockovo šestdesetletnico rojstva pridobila še letos svobodni šoli vsaj 10 tisoč novih članov. Skoraj 1300 mož in ženâ se je z navdušenjem udeležilo te akcije in res pridobilo svobodni šoli do 16. oktobra 12.445 novih članov. Mesto Dunaj samo je prispelo z 9554 novimi udi. Poleg tega uspeha, ki ga ne smemo podcenjevati, je zbral posebni agitacijski zbor za »baron Hockov delavni sklad« 12.000 kron, ki naj se z njimi pokrijejo stroški za razširjanje svobodomiselskih idej in agi-

tacijo. Odbor upa, da bo gibanje svobodne šole, ki je sedaj dušâ vojne razmere, po vojski vzplamtelo z novo močjo in da se bodo avstrijski narodi polnoštevilno odzvali klicu na boj za preosnovo avstrijskega šolstva.

P. M. Holeček.

»Mir z vami!« je naslov lepi zbirki pesmi, ki jo je izdal Fra Bono Zec (Zadar 1917, kot 20. zv. Hrvat. krščansko-demokratske knjižnice). Posvečena je »Dr. Antunu Mahniću, biskupu krškemu, andjelu čuvaru hrvatske katoličke mladeži«.

Idealizem in realizem. V »Hochlandu« (1917, Juni, str. 348) je zapisal prof. Ernst Witte o Elizabeti Gnauck-Kühne in drugih »idealistih« socialnega življenja: »Gotovo, mi potrebujemo realnih politikov, a pravtako potrebujemo tudi idealistov, naj jim tudi pravimo »ideologi«; dà, če bi se tudi njih ideali ne dali ustvariti, dajejo vendar smeri za daljni in višji razvoj človeštva, ki se jim v asimptotični črti bliža.«

GLASNIK »LEONOVE DRUŽBE«.

Novi ustanovni člani :

- Burnik Janez, kaplan, Cerklje na Gorenjskem (200 K);
 Dr. Detela Franc, c. kr. vladni svetnik, Ljubljana (III. in IV. obrok 100 K);
 Dolinar Franc, duh. svetnik in župnik, Cerklje (200 K);
 Kopitar Andrej, kaplan, Leskovec (200 K);
 Leban Ignacij, župnik, Batuje, p. Črniče, Gor. (200 K);
 P. Napast Ciprijan, lektor, sedaj vojni kurat (III. in IV. obrok 100 K);
 Rejec Ivan, župnik, Sv. Križ, Goriško (200 K);
 Dr. Rožman Gregorij, profesor bogoslovja, Celovec (200 K);
 Šavelj Ludovik, c. in kr. vojni kurat (200 K);
 Schnabl Balbina, učiteljica, Rova, p. Radomlje (200 K);
 Žurga Franc, c. in kr. vojni kurat (200 K).

Darovi :

- Čadež Anton, katehet, Ljubljana, 10 K;
 Rejec Ivan, župnik, Sv. Križ, Goriško, 6 K.

